

Wat willen Nederlanders van de Europese Unie?

Een verkenning met enquêtes, virtuele dialogen en focusgroepen

Dit is de eindversie van het onderzoeksverslag voor BZ t.b.v. de Europese consultatie, maar een tussenversie voor een SCP-publicatie. Voor die publicatie worden de bevindingen aangevuld met vergelijkingen met eerder onderzoek en overwegingen met verwijzingen naar de literatuur. Die literatuur is al wel opgenomen, maar slechts voor een deel verwerkt. De tekst moet dan nog door de intercollegiale toetsing en goedkeuringsprocedure van het SCP en zal nog worden geredigeerd. Publicatie is begin 2019 voorzien, ruim voor de Europese Verkiezingen van juni.

Paul Dekker en Josje den Ridder m.m.v. Adriaan Schout

Sociaal en Cultureel Planbureau, november 2019

Belangrijkste bevindingen

In het kader van de EU-brede burgerconsultaties heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) op verzoek van de Nederlandse regering onderzoek gedaan naar de publieke opinie van Nederlanders over de Europese Unie (EU) en de EU-agenda in de nabije toekomst. Startpunt van het onderzoek is wat mensen inhoudelijk willen (aankpak problemen, beleidskwesties) en niet wat voor Europa ze bestuurlijk willen (federatief of niet, enz.), al wordt over die bestuurlijke voorkeuren wel het een en ander duidelijk als mensen over de inhoud praten.

Enquêtes, virtuele dialogen en focusgroepen over EU en EU-agenda

Het onderzoek bestaat uit vier delen. Ten eerste is op basis van beschikbare bevolkingsenquêtes (o.a. Eurobarometer, European Social Survey, Nationaal Kiezersonderzoek en het Continu Onderzoek Burgerperspectieven in kaart gebracht hoe Nederlanders tegenover de EU staan en wat zij daarvan willen. Met data uit 2016-2018 wordt Nederland vergeleken met andere landen en worden verschillen in Nederland geanalyseerd. Daarnaast wordt teruggekeken in de tijd. Ten tweede zijn in juli 2018 aan een selectie van 250 respondenten van het COB de *open-ended questions* gesteld wat de EU meer en wat ze minder zou moeten doen. Ten derde is in augustus een onlinedialoog van ruim een uur gevoerd met een *random sample* van 234 burgers om in interactie opvattingen over de EU en EU-agenda te genereren. Ten vierde zijn in september in vier steden acht focusgroepen georganiseerd om thema's uit te diepen.

Grootste groep steunt het EU-lidmaatschap; de EU is tamelijk onvermijdelijk

Er is in Nederland volgens diverse onderzoeken brede steun voor het EU-lidmaatschap. De stemming over de EU is medio 2018 positiever dan tijdens de recente (euro)crisis, maar veel minder positief dan in het begin van de jaren negentig. Voorstanders van het EU-lidmaatschap noemen vooral economische motieven (Nederland als klein handelsland kan niet zonder de EU) of zeggen dat je 'samen sterker' staat op het wereldtoneel. Tegenstanders noemen vooral culturele argumenten (verlies van eigenheid, soevereiniteit) en wijzen op de hoge kosten van de EU. De gemiddelde Nederlander ziet de EU als iets tamelijk onvermijdelijks: men steunt het lidmaatschap, omdat Nederland het als klein land niet alleen kan. Een kleine (maar in electoraal opzicht niet verwaarloosbare) groep denkt wel dat Nederland beter af is buiten de EU en is voorstander van een Nexit.

Grote verschillen in EU-opvattingen tussen lager- en hogeropgeleiden

Er zijn grote verschillen in opvattingen over de EU binnen de bevolking, vooral tussen

mensen met een verschillend opleidingsniveau. Hogeropgeleiden zijn vaker voorstander van de EU dan lageropgeleiden. De afstand tussen beide groepen groeit licht. Jongeren hebben vaker pro-Europese opvattingen dan ouderen. De houding tegenover de EU is positiever als men zelfverzekerder is, minder moeite heeft met de multiculturele samenleving en globalisering, en men er meer vertrouwen in heeft dat men ertoe doet in de politiek. Electoraal zijn de verschillen groot, waarbij de aanhang van PVV en FvD het meest negatief is en de aanhang van D66, GroenLinks en PvdA het meest positief.

Thema's voor EU-agenda: vluchtelingen, klimaat, criminaliteit en tegengaan verspilling

In diverse bestaande Eurobarometerenquêtes en in het nieuwe onderzoek ten behoeve van dit rapport is op uiteenlopende manieren gevraagd naar thema's die hoog op de agenda van de EU zouden moeten staan. Keuzes zijn afhankelijk van formuleringen, maar EU-inzet op immigratie/vluchtelingen, klimaat/milieu en bestrijding van terrorisme en criminaliteit krijgt altijd veel steun. In het nieuwe onderzoek komt ook het verlagen van de kosten van de EU (o.a. minder geld naar bureaucratie, verhuizing Brussel-Straatsburg) als prioriteit naar voren.

Hogeropgeleiden en EU-voorstanders vragen vaker aandacht voor het klimaat, lageropgeleiden en EU-tegenstanders willen aandacht voor terrorismebestrijding en tegengaan van verspilling. De aanpak van immigratie van buiten de EU (verder: externe immigratie) heeft in beide groepen prioriteit.

Minder EU: niet bemoeien met nationale aangelegenheden, geen uitbreiding

Als we kijken naar thema's waar geen of minder inbreng van de EU gewenst is, dan blijkt dat bemoeienis van de EU met verzorgingsstaatonderwerpen (zorg, sociale zekerheid, pensioenen) in Nederland met enige scepsis bekeken wordt. Ook zou de EU meer ruimte moeten laten aan de nationale identiteit en zich moeten richten op hoofdzaken in plaats van bijzaken – het beeld is dat de EU zich te vaak richt op bijzaken. Ook uitbreiding van de EU wordt genoemd als onderwerp waarvoor minder aandacht gewenst is. Men vindt de EU nu al te groot om effectief te opereren, uitbreiding zet de stabiliteit van de EU onder druk en het gaat ten koste van rijke landen, zoals Nederland. De EU moet zeker niet uitbreiden met landen waar de democratie onder druk staat, zoals Turkije. Bevolkingsenquêtes laten zien dat er in Nederland weinig steun is voor verdere uitbreiding van de EU. Sinds 2001 is die steun bovendien gedaald.

In de onlinedialoog en focusgroepen hebben we doorgepraat over hoe de agenda op de voor burgers belangrijkste thema's (vluchtelingen, klimaat) eruit zou kunnen zien.

Vluchtelingen: eerlijke verdeling, snelle procedures, terugsturen en voorkomen

Mensen zetten het thema immigratie en vluchtelingen hoog op de EU-agenda, omdat het een urgent onderwerp is: de vluchtelingencrisis is sinds 2015 volop in het nieuws en wordt door sommigen als bedreigend ervaren. Een grote groep heeft het gevoel dat er iets op het spel staat: de komst van grote groepen vluchtelingen gaat ten koste van het welzijn van de mensen in Nederland. Men associeert het met krapte op de woningmarkt, toenemende criminaliteit en onveiligheid en vooral de komst van moslims maakt mensen bezorgd over de Nederlandse identiteit. Dat het volgens velen hoog op de EU-agenda moet, komt omdat het een grensoverschrijdend onderwerp is dat landen niet alleen kunnen oplossen. Veel mensen vinden de verdeling van vluchtelingen over landen niet eerlijk. Het beeld is dat Nederland het goed doet en meer vluchtelingen opneemt dan landen als Hongarije en Polen.

Men verwacht van de EU op dit thema ten eerste een duidelijke eensgezinde visie en gezamenlijk beleid, met onder andere eensluidende toelatingscriteria, over eenzelfde niveau van opvang en uniforme en snelle asielprocedures. Ten tweede wenst men een eerlijke verdeelsleutel en het handhaven van afspraken daarover. Hoe een rechtvaardige verdeelsleutel er precies uitziet, weet men niet. Ten derde willen mensen dat de EU ervoor zorgt dat vluchtelingen niet naar de EU komen, onder andere door preventief ingrijpen in de regio's waarvandaan mensen vluchten door mensen op te vangen in de regio, de grenzen beter te bewaken (of zelfs af te sluiten) en door vluchtelingen in de regio al te screenen en zo te voorkomen dat economische vluchtelingen naar de EU komen. De deelnemers hopen er zeer op dat de EU kan helpen problemen elders op te lossen, zodat er minder vluchtelingen naar Europa komen. Ze hebben er echter weinig vertrouwen in dat dit gaat gebeuren. Er is weinig optimisme rond het immigratievraagstuk en men heeft wel het gevoel dat er veel op het spel staat voor de samenleving en ook voor de EU zelf: wat is haar bestaansrecht als ze de immigratiekwestie niet weet op te lossen?

Klimaat: visie, gemeenschappelijke afspraken en handhaving

Dit grensoverschrijdende vraagstuk moet wereldwijd worden aangepakt, vindt men. De EU kan beter dan individuele landen een speler op wereldniveau zijn. Van de EU verwacht men in de eerste plaats een gemeenschappelijke visie met gezamenlijke afspraken, die een bredere impact hebben dan de EU alleen. Die visie moet onder andere gaan over het stimuleren van alternatieve energiebronnen en het tegengaan van vervuiling. In de tweede plaats verwacht men dat de EU ervoor zorgt dat alle lidstaten zich aan de gemaakte afspraken houden door middel van belonen van gewenst gedrag en ontmoedigen/straffen van ongewenst gedrag. Ook hier is het beeld dat Nederland een van de voorlopers is.

Tegenstrijdigheden en beperkingen van wensen van burgers

Hoewel het beeld van de EU over de hele linie weinig positief is, worden in antwoord op enquêtevragen en in de groepsgesprekken wel grote taken bij de EU neergelegd. In de focusgroepen zien we veel ambiguïteit en ambivalentie. Men praat over de EU zowel in de zin van Brusselse instanties als van samenwerkende landen. Men heeft het over meer en minder EU zonder te expliciteren wat meer en minder moet. Men wil meer Europese eenheid en strikte regels en die handhaven, maar ook onverminderd respect voor de nationale verscheidenheid en autonomie. Men wil meer inzet van de EU op grote vraagstukken, maar minder EU-uitgaven.

Pratend over oplossingen voor de grote kwesties gaan mensen soms mee in redeneringen naar 'meer Europa', maar het gaat dan waarschijnlijk meer om een acceptatie van hypothetische consequenties voor zolang het gesprek duurt dan om een echte overtuiging. Soms wordt ook expliciet gezegd dat men er niet in gelooft dat EU-oplossingen werkelijk zullen werken. De in focusgroepen geuite wensen moeten dan ook niet worden opgevat als echte (doordachte, doorleefde, robuuste) beleidsvoorkeuren.

Dat geldt ook voor voorkeuren die mensen aankruisen in enquêtes. Als hun wordt gevraagd aan te geven hoe belangrijk politieke doelen voor de EU zijn, zullen ze vooral die doelen als zodanig beoordelen en niet als specifieke opgaven voor de EU. Wordt hun gevraagd hoe nationaal of gemeenschappelijk Europees beleid moet zijn, dan zal die keuze veelal gemaakt worden zonder veel idee van wat gemeenschappelijk beleid behelst en welke consequenties dat heeft. De antwoorden kunnen inzicht geven in ontwikkelingen en verschillen in zorgen en aspiraties, maar het zijn geen echte voorkeuren voor Europees beleid.

Onderliggende behoefte aan rechtvaardigheid, veiligheid en bescherming

Belangrijker dan de opvattingen over afzonderlijke beleidsterreinen en beleidskwesties zijn de basisbehoeften en -verwachtingen die in die opvattingen in de gesprekken naar voren komen. Die zijn niet hard aan te tonen, maar kijkend naar de focusgroepen menen we er toch drie te kunnen aangeven.

Ten eerste is er de behoefte aan rechtvaardigheid. Er heerst een sterk gevoel van onrechtvaardigheid. Denk aan de oneerlijke verdeling van vluchtelingen over landen in de discussie over vluchtelingen. Het beeld dat Nederland meer doet dan andere landen, als het gaat om het klimaat. En in de discussie over de kosten van de EU: dat de bijdrage van Nederland onrechtvaardig hoog is of dat geld dat wordt uitgegeven aan vluchtelingen en de EU ten koste gaat van sociale voorzieningen in Nederland. Als het gaat om een rechtvaardige verdeling tussen landen, dan is het van belang dat alle landen bijdragen aan een oplossing, dat dit op een eerlijke manier gebeurt en dat gemaakte afspraken worden nagekomen.

Ten tweede zien we de behoefte aan veiligheid, rust en stabiliteit. Men verwacht van de EU dat die daaraan bijdraagt door iets te doen aan grensoverschrijdende criminaliteit, te zorgen dat vluchtelingen niet in het criminele circuit terechtkomen, de vluchtelingenkwestie op te lossen zodat daarover geen spanningen ontstaan en klimaatproblemen te voorkomen, zodat we ook in de toekomst veilig in Nederland kunnen wonen. Het thema immigratie wordt over het algemeen als bedreigender en complexer ervaren, waardoor de behoefte aan veiligheid en rust in de gesprekken over vluchtelingen veel prominenter naar voren komt, dan bijvoorbeeld in gesprekken over klimaat.

Ten derde en hieraan gerelateerd is de behoefte aan bescherming van de Europese cultuur en het welzijn van EU-inwoners. Sommigen hebben het gevoel dat die op het spel staan, een geluid dat het sterkst doorklinkt in gesprekken over de agenda op het gebied van immigratie.

Inhoud

Belangrijkste bevindingen	2
Ten geleide.....	8
1 Onderzoek naar wensen ten aanzien van de EU	9
2 De huidige stemming rond de EU in perspectief	16
3 Sociale verscheidenheid en politieke verankering	36
4 Wensen: kiezen in enquêtes	43
5 Prioriteiten: bedenken wat belangrijk is	62
6. Afwegingen: praten in focusgroepen.....	87
7. Nabeschouwing.....	103
Literatuur	111

Ten geleide

Met dit rapport wil het SCP voldoen aan het verzoek van het kabinet om ‘in het kader van de maatschappelijke consultaties over de toekomst van de Europese Unie (EU) een onderzoek te verrichten naar de verscheidenheid aan meningen, wensen en overwegingen die onder de Nederlandse bevolking leven ten aanzien van de toekomst van de EU’.

Dit onderzoek kan bijdragen aan de afgesproken consultaties, maar het SCP ziet het niet als een vervanging daarvan. Een maatschappelijke consultatie vergt niet alleen een grotere schaal en meer interactiviteit dan mogelijk was met de beperkt beschikbare tijd en middelen. Een maatschappelijke consultatie heeft idealiter ook een politieke inzet: een verzoek vanuit de politiek om mee te denken en mee te praten, voorgenomen politieke beslissingen of concrete keuzekwesties, geloofwaardig politiek commitment ten aanzien van de resultaten van de consultatie. Daar kan een planbureau niet voor zorgen, dat moeten politici zelf willen en doen.

Dit rapport is gemaakt voor gebruik door het ministerie van Buitenlandse Zaken. Het SCP is voornemens begin 2019 een publieksversie uit te brengen met iets meer commentaar en duiding en gebruik van de achterin al opgenomen literatuur.

Dit rapport is mede gebaseerd op extern verricht onderzoek, waarvan in de volgende rapporten verslag is gedaan:

- Leo Dijkema, Michiel van der Vlist, Jean-Philippe Kalthof, *Hoe kijkt het algemeen publiek aan tegen de EU?* Rotterdam: Synthetron, oktober 2018.
- Saskia Tjepkema en Joeri Kabalt, *‘Focus op de thema’s die er echt toe doen’. Verwachtingen en wensen van Nederlanders ten aanzien van de Europese Unie.* Utrecht: Kessels & Smit, oktober 2018.
- Miriam Winninghoff en Annelies Jansen, *Samen sterk, maar niet ten koste van Nederland! Focusgroepenonderzoek naar verwachtingen en wensen van burgers t.a.v. de toekomst van de EU.* Amsterdam: Ferro explore, oktober 2018.

1 Onderzoek naar wensen ten aanzien van de EU

Op initiatief van de Franse president Macron hebben leiders van 27 van de 28 lidstaten van de Europese Unie (EU) – het Verenigd Koninkrijk doet niet mee – dit voorjaar afgesproken de bevolking te consulteren over wensen voor de toekomst van de EU. Dat is vervolgens heel verschillend gedaan. Soms zijn nationale politici op pad gegaan om uit te leggen wat ze willen en te horen wat burgers daarvan vinden, soms zijn Europese politici daarvoor ingeschakeld. Er zijn parlementaire initiatieven geweest om burgers en hun organisaties te horen en er zijn maatschappelijke organisaties geweest die met medewerking van overheden bijeenkomsten hebben georganiseerd. Ook heeft de Europese Commissie EU-brede activiteiten ondernomen.¹ Het Nederlandse kabinet heeft medio juni het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) gevraagd onderzoek te doen naar wat er aan wensen voor de EU leeft onder de Nederlandse bevolking.²

Doel van dit rapport is om een zo goed mogelijk beeld te geven van wat Nederlanders willen van de EU op basis van beschikbare bevolkingsenquêtes en aanvullend nieuw onderzoek ter actualisering en ter compensatie van de beperkingen van de enquêtes. We gaan hierna kort in op de verschillende bronnen. De focus van het onderzoek is wat mensen inhoudelijk willen (welke onderwerpen spelen er, wat moet de EU meer doen, wat juist niet meer, wat zou de EU dan moeten doen?) en niet hoe ze de EU georganiseerd zouden willen hebben (meer of minder macht voor het Europees Parlement, wel of juist niet naar een federaal Europa?).

1.1 De Eurobarometer en andere enquêtes

Een voor de hand liggende bron om bevolkingswensen ten aanzien van de EU uit te putten is de Eurobarometer, de serie enquêtes waarmee sinds het begin van de jaren zeventig in alle lidstaten van de EU en ook in landen die wel eens lid zouden kunnen worden intensief wordt gepeild wat men van de EU vindt en wat men van de EU wil.³

¹ Zie <https://ec.europa.eu/commission/future-europe/consultation-future-europe> en.

² Dit is het vervolg van eerder SCP-onderzoek, met name de samen met het CPB tussen 2003 en 2010 uitgebrachte *Europese Verkenningen* (zie www.scp.nl/Publicaties/-Terugkerende_monitors_en_reeksen/Europese_Verkenningen) en aandacht voor Europa in het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (zie verderop). Na het verzoek van het ministerie van BZ aan het SCP werd door het ministerie van BZK nog elders een opdracht verstrekt voor het organiseren van vier bijeenkomsten.

³ Zie Schmitt (2003) en Nissen (2018) en voor een overzicht: <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/General/index>. Hier zijn alle uitgebrachte onderzoeksrapporten beschikbaar en kan men ook zelf uitdraaien maken. De handigste toegang tot de microdata, vragenlijsten en andere documentatie biedt <https://zacad.gesis.org/-/webview/index.jsp>. Naast de standaardonderzoeken, tegenwoordig twee maal per jaar en vaak met twee of meer modules, worden er onder Eurobarometerflag ook kleinere enquêtes gehouden en kwalitatief onderzoek gedaan, maar daarvan maken we in dit rapport geen gebruik.

In de enquêtes zijn ook veel vragen opgenomen over achtergronden van de respondenten, waardeoriëntaties en opvattingen over andere maatschappelijke en politieke kwesties. De data zijn goed toegankelijk en worden meestal ook snel ter beschikking gesteld voor onderzoekers buiten de EU-instellingen. Daar wordt dankbaar gebruik van gemaakt en de Eurobarometer is dan ook een veelgebruikte bron voor landenvergelijkend en longitudinaal wetenschappelijk onderzoek. Vanuit de wetenschappelijke onderzoekswereld is er echter ook veel kritiek op de Eurobarometer. Dat betreft deels de opzet (steekproeftrekking, technische kwaliteiten van de vragenlijst, veldwerk) en de magere verantwoording daarvan (zie m.n. Bethlehem en Van Holsteyn 2017), deels de inhoud van de vragenlijsten. Daarbij spelen twee met elkaar verband houdende zaken: de vragen zijn soms sterk geformuleerd vanuit het perspectief van Brusselse beleidsmensen en ze zijn soms gebiased in pro-Europese richting (zie m.n. Klein 2012; Nissen 2014/2018; Höpner en Jurczyk 2015). Van het eerste zijn veel voorbeelden te geven. Mensen wordt gevraagd naar Europese instellingen, verdragen, beleidsinitiatieven en maatregelen waarvan de meesten nog nooit zullen hebben gehoord, laat staan dat ze erover hebben nagedacht. Het is ook niet moeilijk om voorbeelden te vinden van nogal sturende vragen en gekleurde toelichtingen (zie voor Nederlandstalige voorbeelden Bethlehem en Van Holsteyn (2017) en verderop in dit rapport). Daarbij komt dat het door de lengte en sterke gerichtheid van de vragenlijst op Europese kwesties moeilijk voorstelbaar is dat mensen die niet zo in Europa geïnteresseerd zijn aan het einde nog serieus antwoord geven – als ze al niet voortijdig zijn afgehaakt. Daarnaast is het niet onwaarschijnlijk dat wie meegaat in de enquête door de aangeboden informatie en het nadenken over de vragen meer betrokken bij en mogelijk ook positiever over de EU wordt.

We beschouwen dit als serieuze problemen van de Eurobarometer, maar zeker geen reden om de enquêtes niet te gebruiken. We zijn wel selectief (geen al te beleidshobbyistische vragen, liever geen vragen die zijn gesteld aan het einde van de enquêtes) en geven voor de controleerbaarheid de letterlijke formuleringen van vragen.⁴ Bias is vaak niet uit te sluiten, maar voor het schetsen van ontwikkelingen en het vergelijken van landen of van groepen binnen Nederland hoeft dat geen probleem te zijn als verondersteld mag worden dat de bias een constante is. We zullen verderop nog wel eens een kritische opmerking maken en waar mogelijk ook uitkomsten vergelijken met de bevindingen uit ander onderzoek. Dat is echter niet vaak mogelijk. Voor onderzoek naar EU-wensen blijft de Eurobarometer een rijke en vooral ook actuele bron van gegevens. Naast de Eurobarometer maken we gebruik van andere internationale en nationale onderzoeken waarin naar opvattingen en percepties van Nederlanders over de EU is gevraagd. Kader 1.1 informeert over alle gebruikte

⁴ De formuleringen van de Nederlandstalige vragenlijsten; als we gegevens landenvergelijkend gebruiken, kijken we soms ook naar de Engelstalige moederlijst en incidenteel checken we Duitse en Franse vertalingen, maar meer kunnen we niet doen. Er zullen ongetwijfeld zaken fout gaan bij de vertalingen, maar dat probleem is bepaald niet uniek voor de Eurobarometer.

enquêteonderzoeken.

Kader 1.1 Gebruikte enquêtes: afkortingen en vindplaatsen voor meer informatie	
COB	Continu Onderzoek Burgerperspectieven (kwartaalonderzoek van het SCP onder 1000 Nederlanders over politieke en maatschappelijke kwesties, zie www.scp.nl)
CV	Culturele Veranderingen in Nederland (thans jaarlijks SCP-onderzoek, zie www.scp.nl)
EB	Eurobarometer (halfjaarlijkse enquête in alle EU-lidstaten en soms ook enkele andere landen in opdracht van de Europese Commissie en soms van het Europees Parlement, zie http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/publicopinion/index.cfm)
ESS	European Social Survey (tweejaarlijks internationaal onderzoek, zie www.europeansocialsurvey.org)
LKO	Lokaal Kiezersonderzoek, gehouden in 2016 en 2018 in het LISS (een panel van CentERdata/Universiteit van Tilburg, met herhaalde metingen en modules over wisselende onderwerpen, zie http://www.lissdata.nl/lissdata/About_the_Panel)
NKO	Nationaal Kiezersonderzoek (onderzoek van consortium van Nederlandse politicologen rond de Tweede Kamerverkiezingen, zie www.dpes.nl)

1.2 Aanvullend onderzoek

Om meer bottom-up te achterhalen wat mensen verlangen en verwachten van de EU voerden we drie aanvullende onderzoeken uit.

Open vraag in bevolkingsenquête en onlinedialog

De eerste aanvulling bestond uit het stellen van een open vraag in een grootschalige enquête. In de kwartaalenquête van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB)⁵ stellen we regelmatig open vragen om beter te weten wat er leeft, onder andere als het gaat om opvattingen over en percepties van de Europese Unie (zie o.a. Dekker en Steenvoorden 2008: 28 e.v.; Steenvoorden et al. 2011: 22 e.v.; Den Ridder et al. 2015; Den Ridder et al. 2018). Voor dat onderzoek en ten behoeve van dit rapport hebben we in het derde kwartaal van 2018 gevraagd om met enkele trefwoorden aan te geven wat de EU meer en minder zou moeten doen.

De tweede aanvulling is een interactieve peiling op internet of onlinedialog, georganiseerd door het bureau Synthetron. In zijn gelijknamige methode voor onlinedialogen en raadplegingen laat het bureau mensen gedurende een sessie van maximaal een uur online vragen beantwoorden, met elkaar in discussie gaan en over elkaars uitspraken stemmen in virtuele groepjes van vijf.⁶ Als een meerderheid van het

⁵ Zie http://www.scp.nl/Publicaties/Terugkerende_monitors_en_reeksen/Continu_Onderzoek_Burgerperspectieven.

⁶ Zie Dijkema et al. (2018) voor meer uitleg (beschikbaar via www.scp.nl). Zie Faieta et al. (2006) voor meer informatie over de achtergrond en systematiek van deze methode.

groepje een uitspraak sterk steunt of sterk afkeurt, dan wordt dit bericht een zogenaemde ‘synthetron’ of ‘gesteunde uitspraak’ (die laatste term zullen we in dit rapport hanteren). Deze gesteunde uitspraak migreert naar andere groepjes waarvan de deelnemers ook weer op de uitspraak moeten stemmen. Uitspraken die van veel mensen steun (of afkeuring) krijgen, gaan dus door naar andere groepjes en worden bij voldoende tijd en steun verder verspreid en door steeds meer deelnemers gezien. Zo ontstaat er een lijst met uitspraken waarvoor veel steun is: dat zijn de dingen waarover men het eens is (zie Dijkema et al. 2018: 8-9). Naast het stellen van open vragen is het mogelijk om gesloten enquêtevragen te stellen of om de deelnemers een door de onderzoekers opgestelde uitspraak te laten zien en hen daarop te laten stemmen. Het resultaat van een onlinedialoog is een dataset met daarin alle uitspraken van deelnemers waarin per uitspraak te zien is hoeveel mensen erop stemden en hoeveel steun de uitspraak kreeg. Als mensen op elkaar reageren, is ook zichtbaar waarop ze precies reageren, zodat de discussie te volgen is. Ook zijn (per deelnemer) de uitslagen van peilingen en stemmingen op individuele uitspraken beschikbaar.

Aan de onlinedialoog die ten behoeve van dit onderzoek werd georganiseerd, deden 234 deelnemers mee, die in een uur tijd vragen over hun wensen voor de EU beantwoordden en daarover met elkaar in subgroepjes in gesprek gingen. De deelnemers zijn wat hun geslacht en leeftijd betreft een goede afspiegeling van de Nederlandse bevolking, maar zijn wel iets vaker hoger opgeleid (Dijkema et al. 2018: 8). Door het grote aantal respondenten en de beperkte tijd kregen gesteunde uitspraken niet de gelegenheid om te migreren naar alle deelnemers. Door de onderzoekers gestelde enquêtevragen en statements werden wel door alle deelnemers gezien en beoordeeld. Een rapport over de bevindingen van de onlinedialoog, geschreven door de onderzoekers van Syntetron, is beschikbaar via www.scp.nl.

Een onlinedialoog kan een efficiënte manier zijn (goedkoper en sneller) om een groter aantal mensen te laten nadenken dan in klassieke focusgroepen mogelijk is. Het kan discussies combineren met een paar enquêtevragen en bij een voldoende aantal deelnemers een bruggetje slaan tussen surveydata-analyse en focusgroepverdieping.

Acht focusgroepen door twee bureaus

Ten derde zijn er acht focusgroepen georganiseerd om de uitkomsten van de eerste twee aanvullende onderzoeken te verdiepen. Het ging om vier groepen (twee in Rotterdam en twee in Utrecht) georganiseerd en uitgevoerd door Kessels & Smit, en vier groepen (twee in Eindhoven en twee in Hoorn) door Ferro Explore met in totaal 64 deelnemers (zie tabel 1.1). Het doel van de groepsgesprekken was verkennen welke verwachtingen en wensen Nederlanders hebben ten aanzien van de Europese Unie en welk beeld van de EU onder die verwachtingen schuilgaat. In alle groepen werd na een algemene ronde gevraagd aan welke onderwerpen de EU meer en minder aandacht zou

moeten besteden en er werd over twee van die onderwerpen doorgesproken.

De manier waarop het gesprek was opgezet, verschilde per bureau. Kessels & Smit gebruikte het vraagprincipe van 'Appreciative Inquiry'. Deze methode begint bij het achterhalen welke elementen uit een systeem volgens betrokkenen goed werken, om vandaaruit te onderzoeken wat de onderliggende wensen en verlangens zijn, wat mensen belangrijk vinden en tot welke concrete stappen dit leidt (Tjepkema en Kabalt 2018: 5-6). Ferro Explore begon het gesprek met het ophalen van verhalen over de EU. Deelnemers werden uitgenodigd om verhalen te vertellen over hun eigen positieve en negatieve ervaringen met de EU en over situaties waarin meer of juist minder Europa nodig is. Anderen mochten hen daarbij niet interrumperen. Er werd pas over gediscussieerd als iedereen had verteld wat hij of zij wilde vertellen. Deze methode is gericht op het algemeen, ongestuurd, verkennen van wat er leeft en *top of mind* is (Winninghoff en Jansen 2018: 5).

Ook was er bij beide bureaus een verschil in werving. Kessels & Smit organiseerde twee focusgroepen met opinieleiders uit de onlinedialoog (mensen die in het onlineonderzoek naar voren komen als mensen die effectief de toon zetten en vaak gevolgd worden door anderen) en twee groepen met 'algemeen publiek', waarin spreiding naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau werd nagestreefd. De verwachting was dat de opinieleiders uit de onlinedialoog meer uitgesproken zouden zijn, maar er bleek geen duidelijk verschil waarneembaar (Tjepkema en Kabalt 2018: 5). Ferro Explore organiseerde meer homogene gespreksgroepen: twee groepen met lager opgeleide deelnemers (lbo-mbo) en twee groepen met hoger opgeleide deelnemers (hbo-wo). Dat is een indeling die we vaak gebruiken bij onderwerpen die wat verder van mensen weg liggen om te vermijden dat hogeropgeleiden de gesprekken domineren, omdat zij vaak wat gemakkelijker praten en meer kennis van zaken (denken te) hebben. De deelnemers werden geworven om deel te nemen aan onderzoek naar een maatschappelijk thema en de toekomst van Nederland. Hun werd niet verteld dat het onderzoek over de EU zou gaan, omdat dit zou kunnen leiden tot deelname van met name uitgesproken voor- en tegenstanders.

Tabel 1.1
De acht focusgroepen^a

Groep	Plaats	Bureau	Deelnemers
I	Utrecht	Kessels & Smit	7 opinieleiders uit de onlinedialoog, gemengd opleidingsniveau
II	Utrecht	Kessels & Smit	10 deelnemers algemeen publiek, gemengd opleidingsniveau
III	Rotterdam	Kessels & Smit	8 deelnemers algemeen publiek, gemengd opleidingsniveau
IV	Rotterdam	Kessels & Smit	7 opinieleiders uit de onlinedialoog, gemengd opleidingsniveau
V	Eindhoven	Ferro Explore	8 deelnemers, lager opgeleid (lbo-mbo)
VI	Eindhoven	Ferro Explore	8 deelnemers, allen hbo opgeleid
VII	Hoorn	Ferro Explore	8 deelnemers, lager opgeleid (lbo-mbo)
VIII	Hoorn	Ferro Explore	8 deelnemers, hoger opgeleid (hbo, wo)

a Zie Winninghof en Jansen 2018:1-2 en 106-107; Tjepkema en Kabalt 2018: 4-5

Bottom-up en top-down – de inzet van een expert bij de focusgroepen

Beide focusgroepbureaus werkten met een bottom-upaanpak: onderzoeken wat er spontaan leeft, wat men wil en welke beelden en verlangens daaronder schuilgaan. Omdat we mensen ook wilden confronteren met de consequenties van hun keuzes, kozen we in het tweede gedeelte van de gesprekken ook voor een meer top-downbenadering. Bij alle groepen was een EU-expert aanwezig: Adriaan Schout, als onderzoeker verbonden aan Instituut Clingendael en medeauteur van deze publicatie. De expert zat in dezelfde ruimte, maar niet aan tafel en sprak alleen als hij van de moderator het woord kreeg. Zijn rol was om – tegen het einde van de gesprekken over de verdiepende thema's – mensen te informeren over de consequenties van hun wensen voor de EU (zie Tjepkema en Kabalt 2018: 23-24, 30-31, 33; Winninghoff en Jansen 2018: 41-43, 50-51). Aan het einde van de gesprekken bracht hij ook zelf een onderwerp in dat niet in de groepen werd genoemd, maar op dat moment actueel was in Europese discussies.

1.3 Wat volgt

De hoofdstukken 2, 3 en 4 zijn gebaseerd op beschikbaar enquêtemateriaal en eerder onderzoek. In hoofdstuk 2 plaatsen we de huidige stemming tegenover de EU, landenvergelijkend en met tijdreeksen in perspectief. In hoofdstuk 3 gaan we voor een paar kernopvattingen over de EU kort in op verschillen tussen groepen Nederlanders en de relatie met politieke voorkeuren. Met deze twee hoofdstukken laten we zien hoe Nederlanders in algemene zin tegen de EU aankijken. Dat biedt een kader voor de hoofdstukken 4, 5 en 6 naar wat Nederlanders van de EU willen. Hoofdstuk 4 gaat over de wensen die blijken uit keuzes tussen alternatieve antwoorden in beschikbare

bevolkingsenquêtes. Daarna gaat het om nieuw onderzoek. In hoofdstuk 5 gaan we na aan welke thema's en onderwerpen burgers willen dat de EU meer of minder aandacht besteedt en wat zij willen ten aanzien van die onderwerpen die wat hun betreft van belang zijn voor de EU. Dat doen we op basis van een open vraag in de COB-enquête, de onlinedialoog en de groepsgesprekken. In hoofdstuk 6 bespreken we de uitkomsten van de groepsgesprekken in brede zin: welk beeld heeft men van de EU, hoe gaat men om met de gevolgen van de eigen wensen en welke dilemma's en tegenstrijdigheden ontwaren we in de manier waarop mensen over de EU praten? Hoofdstuk 7 is een slotbeschouwing, waarin we de belangrijkste bevindingen op een rij zetten en schetsen hoe de EU-agenda in de nabije toekomst er volgens Nederlanders uit zou moeten zien en hoe we die wensen en verwachtingen moeten begrijpen in het licht van hun algemene opinies over de EU.

2 De huidige stemming rond de EU in perspectief

Kernpunten:

- De betrokkenheid van Nederlanders bij de Europese Unie is beperkt. Tijdens de eurocrisis was er wel meer belangstelling voor Europees nieuws, maar die is weer verflauwd.
- Nederlanders hebben een voorkeur voor nationale boven Europese instituties. Dat is elders ook vaak zo, zij het dat met name in minder oude democratieën de Europese democratie positiever wordt gewaardeerd dan de nationale.
- Er is in Nederland volgens diverse onderzoeken brede steun voor het EU-lidmaatschap. In de Eurobarometer wordt wel erg veel steun gemeten, mogelijk omdat dit onderzoek de Europese gedachte bij de respondenten stimuleert.
- De stemming over de EU is medio 2018 positiever dan tijdens de recente (euro)crisis, maar veel minder positief dan in het begin van de jaren negentig.
- Vóór het EU-lidmaatschap spelen vooral economische motieven (economisch noodzakelijk voor klein land als Nederland), ertegen vooral culturele argumenten (verlies van eigenheid, soevereiniteit) en zorgen over de hoge kosten en Nederlandse afdrachten.

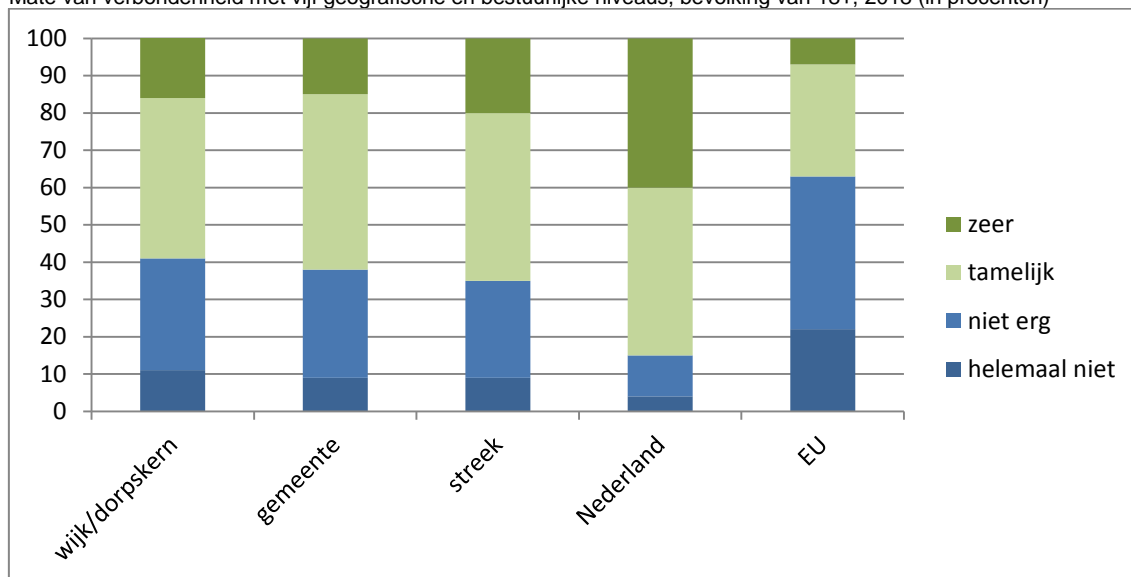
In dit hoofdstuk schetsen we de huidige stemming in Nederland ten aanzien van de EU door ontwikkelingen in de publieke opinie te beschrijven en Nederland te vergelijken met andere lidstaten. Wat Nederlanders willen van de EU komt vanaf hoofdstuk 4 aan de orde; hier gaat het meer om de algemene houding, de interesse, het imago, de opvattingen over het lidmaatschap en dergelijke. Met enquêtemateriaal vergelijken we opvattingen over de EU tussen landen en gaan we terug in de tijd. Daarnaast verwijzen we incidenteel naar ander onderzoek en naar eigen eerdere analyses in met name de *Burgerperspectieven*, maar we houden het hoofdstuk kort en feitelijk, en komen meer beschouwelijk aan het einde van dit rapport terug op de stemming.

2.1 Betrokkenheid

De betrokkenheid bij de Europese Unie is nog altijd beperkt. Figuur 2.1 laat dat zien met recente antwoorden op de vraag hoe verbonden men zich voelt met een aantal geografische en bestuurlijke niveaus. Het grootst is de verbondenheid met Nederland,

het kleinst met de EU; de subnationale eenheden zitten daartussen.¹

Figuur 2.1
Mate van verbondenheid met vijf geografische en bestuurlijke niveaus, bevolking van 18+, 2018 (in procenten)^a

a 'In welke mate voelt u zich verbonden met ...?'

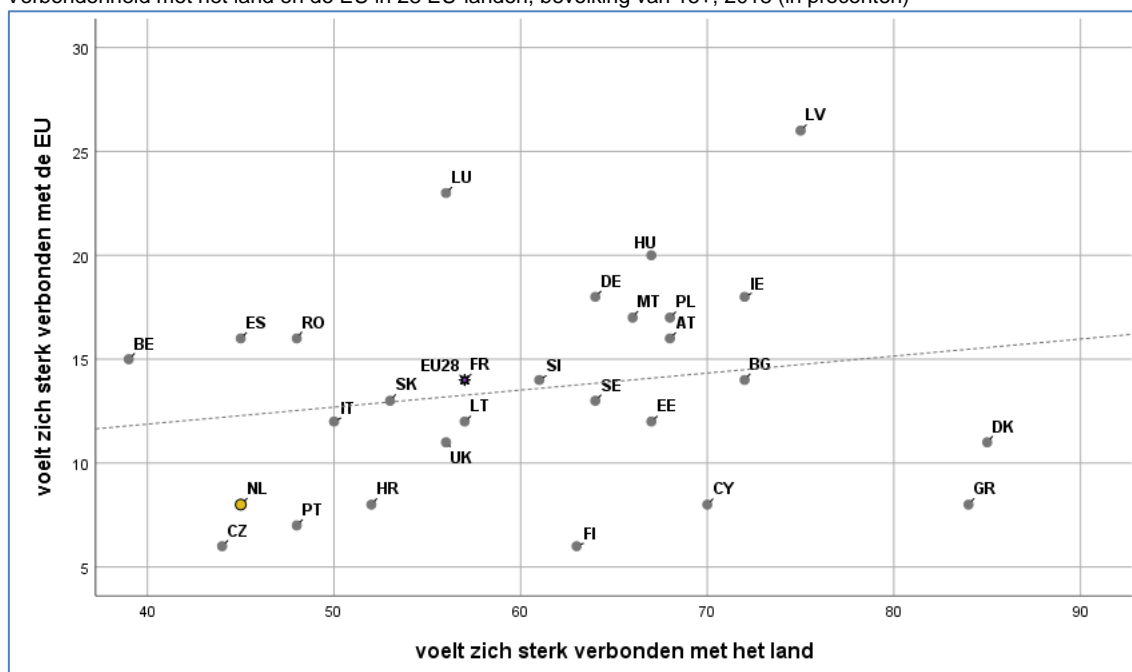
Bron: LKO 2018

Europees gezien lage betrokkenheid

Figuur 2.2 geeft een vergelijking van gevoelens van verbondenheid met het land en met de EU in de EU-lidstaten. In deze en volgende landenvergelijken loopt er steeds een stippellijn (regressielijn) om de gemiddelde samenhang weer te geven. In alle landen identificeert de bevolking zich meer met het eigen land dan met de EU. Als een land rechtsonder veel afstand tot de stippellijn heeft, identificeert de bevolking zich relatief meer met het eigen land, terwijl de bevolking in landen linksboven op afstand van de stippellijn zich relatief veel met de EU identificeert. De identificatie met het eigen land is relatief sterk in Finland en Griekenland, de identificatie met de EU relatief sterk in Luxemburg en Letland. In Nederland en Vlaanderen werd gevraagd hoe 'gehecht' men is. Dat is wat heftiger dan het 'attached' in de Engelstalige moederlijst (en 'attaché' in de Franse en 'verbunden' in de Duitse vragenlijst) en verklaart wellicht de lage scores in Nederland. De sterke emotionele lading van 'gehechtheid' verklaart mogelijk (deels) de lage niveaus in Nederland en België. Dat neemt niet weg dat Nederlanders zich relatief sterk met het land en Belgen zich relatief sterk met de EU identificeren.

¹ Zoals voor alles in dit hoofdstuk geldt dit voor de hele bevolking. Er zijn verschillen tussen bevolkingsgroepen. Daar gaan we in hoofdstuk 3 op in voor de andere houdingen tegenover de EU. Voor de gevoelens van verbondenheid in figuur 2.1 geldt dat jongeren zich minder dan gemiddeld met de subnationale eenheden en meer dan gemiddeld met de EU verbonden voelen (maar ook jongeren voelen zich meer verbonden met Nederland dan met de EU).

Figuur 2.2
 Verbondenheid met het land en de EU in 28 EU-landen, bevolking van 15+, 2018 (in procenten)^a

a 'In welke mate bent u gehecht aan ... uw stad of dorp, [land], de Europese Unie, Europa?' Antwoord 'sterk gehecht' i.p.v. 'nogal', 'niet erg' en 'helemaal niet'. In Nederland (en Vlaanderen) is naar gehechtheid gevraagd (zie tekst).

Bron: Eurobarometer 89.1 (voorjaar 2018)

In de Eurobarometer wordt behalve naar verbondenheid met de EU ook naar verbondenheid met 'Europa' gevraagd. De laatste is in alle lidstaten minstens zo groot als de eerste. In Nederland voelt 15% zich sterk gehecht aan Europa tegen 8% aan de EU. In Zuid-Europese landen is er nauwelijks verschil, in de Noordse landen is het verschil juist groter.

In ronde 8 (2016/'17) van het *European Social Survey* (ESS) is ook gevraagd naar gevoelens van verbondenheid met het eigen land en met Europa (*niet* Europese Unie). In alle landen is de verbondenheid met het eigen land groter dan met Europa. De voorsprong van het eigen land is het grootst in Portugal en Estland en het kleinst in België. In Nederland is de voorsprong ook niet groot.²

² Met 1,6 onder het gemiddelde van 2,0 van de 21 landen. De beide scores van verbondenheid voor Nederland zijn ook in ESS benedengemiddeld. Omdat hier, anders dan in de Eurobarometer, naar verbondenheid en niet naar gehechtheid is gevraagd, zullen de lage scores voor Nederland in figuur 2.1 niet alleen aan het woordgebruik hebben gelegen. De verbondenheid van Nederlanders met geografische eenheden als het land, Europa en de gemeente is dus in internationaal opzicht laag.

Tabel 2.1
 Verbondenheid met het eigen land en met Europa, 21 Europese landen, 2016/'17, 18+ (in gemiddelde scores en
 verschilcores)^a

land	land	Europa	verschil land - Europa
Portugal	8,6	5,9	2,7
Estland	7,9	5,2	2,7
Ierland	7,7	5,1	2,6
Litouwen	7,8	5,3	2,5
Verenigd Koninkrijk	7,1	4,6	2,5
Italië	7,9	5,5	2,4
IJsland	8,2	5,9	2,3
Frankrijk	8,1	5,8	2,3
Finland	8,5	6,3	2,1
Oostenrijk	7,8	5,7	2,1
Slovenië	7,3	5,2	2,1
Zwitserland	7,9	5,9	2,1
Noorwegen	8,4	6,4	2,0
Polen	8,5	6,7	1,8
Zweden	8,0	6,2	1,8
Nederland	7,1	5,6	1,6
Spanje	7,7	6,4	1,3
Duitsland	7,6	6,3	1,3
Hongarije	8,4	7,1	1,3
Tsjechië	7,8	6,5	1,3
België	6,6	5,5	1,1
gemiddelde van bovenstaande landen	7,85	5,86	2,0

a 'Mensen kunnen een verschillende mate van verbondenheid voelen met het land waar ze wonen en met Europa. Hoezeer voelt u zich emotioneel verbonden met [land]? ... met Europa? Kies een cijfer van 0 tot 10, waarbij 0 staat voor helemaal niet emotioneel verbonden en 10 voor erg emotioneel verbonden.'

Bron: ESS 8

Meer belangstelling in de eurocrisis

Een andere aanwijzing voor betrokkenheid bij een onderwerp is het nieuws erover volgen. Tabel 2.2 laat zien dat de belangstelling voor de EU toenam tijdens de eurocrisis; begin 2018 is ze weer minder dan in 2014/'15. De toenemende belangstelling merkten we ook in het COB, waarin we vanaf het begin in 2008 Europa aan de orde stelden in focusgroepen. Dat ging in het begin moeizaam, met veel stiltes, maar later makkelijker (Den Ridder et al. 2015: 32). Dat betekent overigens niet dat Europees nieuws massaal wordt gevolgd. Men zegt in focusgroepen wel dat de overheid meer informatie zou moeten geven, maar men gaat er niet zelf naar op zoek en soms geeft men ook wel toe dat men waarschijnlijk extra informatie ook niet zou bekijken.

Tabel 2.2

Volgen van politiek nieuws op uiteenlopende niveaus, bevolking van 18+, 2008-2018 (in procenten)^a

	2008	2009	2010	2014/4	2015	2016/1	2018/1
lokaal politiek nieuws	65	61	61	60	61	58	57
landelijk politiek nieuws	81	79	82	82	79	78	77
Europees politiek nieuws	49	47	45	62	63	59	53
ander internationaal politiek nieuws	54	53	49	60	56	57	54

a Weergegeven is het aandeel dat zegt het nieuws op hoofdlijnen of zeer intensief te volgen. Andere antwoordmogelijkheden waren 'nauwelijks', 'helemaal niet' en 'ik weet het niet'. De vragen zijn niet altijd in alle kwartalen van de vermelde jaren voorgelegd.

Bron COB 2008/1-2018/1

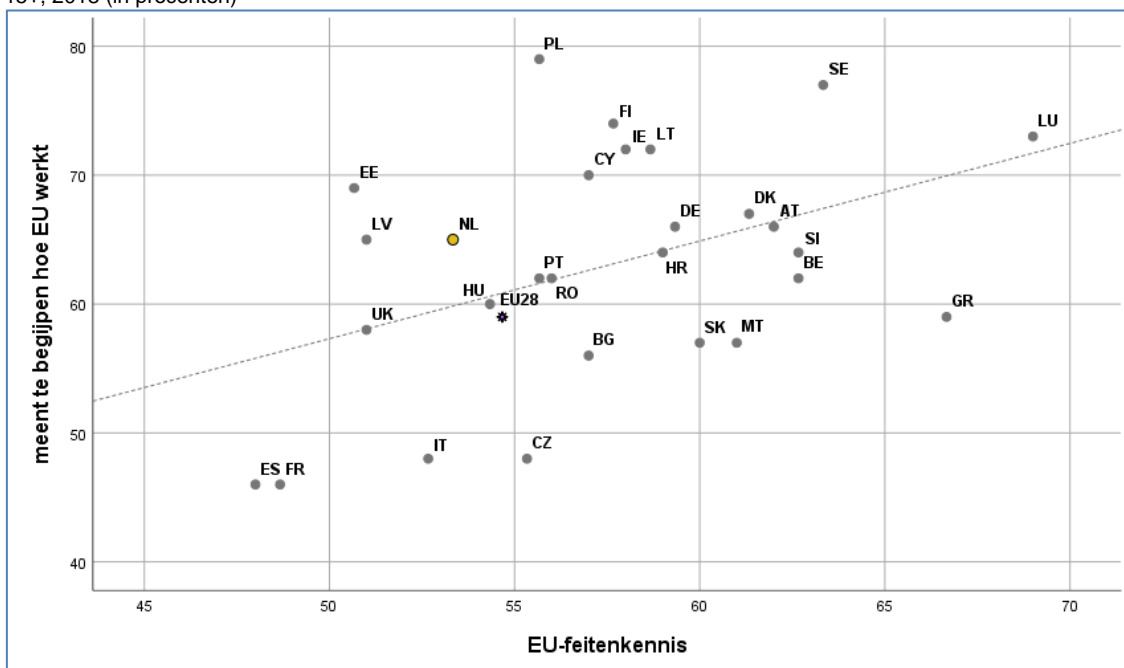
Een laatste vorm van betrokkenheid die we hier bespreken, is het met bekenden praten over de betreffende onderwerpen. Daar is in de Eurobarometer van het voorjaar van 2018 ook naar gevraagd. In Nederland zegt 90% vaak of regelmatig over nationaal politiek nieuws te praten en 78% over Europees politiek nieuws (niet in een tabel of grafiek weergegeven). Dat zijn hoge percentages, maar wel in de verhouding waarin in de meeste landen over dit nieuws wordt gesproken (in de hele EU 76% over nationaal en 65% over EU-nieuws; alleen in Luxemburg wordt er over beide soorten nieuws evenveel (72%, 73%) gepraat).

Al met al is de betrokkenheid van Nederlanders bij de Europese Unie beperkt. Nederlanders hebben sowieso niet veel gevoelens van gehechtheid en verbondenheid met betrekking tot bestuurslagen. Ze zijn ook relatief sterk gericht op nationaal politiek nieuws. In de eurocrisis werd Europees nieuws wel belangrijker, maar begin 2018 is de interesse alweer minder.

Redelijk voldaan met beperkte kennis

De feitenkennis van de EU is in Nederland beperkt, maar toch vinden vrij veel mensen dat ze wel op de hoogte zijn van de werking van de EU. In figuur 2.3 laten we dat landenvergelijkend voor 2018 zien, met boven de stippellijn landen waar men in vergelijking met de feitenkennis veel inzicht meent te hebben (het meest extreem in Polen) en onder de stippellijn landen waar veel feitenkennis is in vergelijking met het vermeende begrip (dat is vooral in Tsjechië en Griekenland het geval). Nederland zit aan de kant van de landen met veel eigendunk, maar de *mismatch* tussen feitenkennis en vermeend inzicht is minder dan een aantal jaren geleden het geval was (Dekker et al. 2008: 15).

Figuur 2.3
 Feitenkennis over de EU en positief oordeel over het eigen begrip van hoe de EU werkt in 28 EU-landen, bevolking van 15+, 2018 (in procenten)^{a,b}

a Gemiddeld percentage correcte keuzes (tussen 'juist', 'onjuist' en 'weet niet') bij de vraag of drie beweringen wel of niet waar zijn: Zwitserland lid van EU (onjuist), Eurozone van 19 lidstaten (juist) en directe verkiezing van EP-leden (juist).

b 'Ik begrijp hoe de Europese Unie werkt'. Antwoordmogelijkheden: helemaal mee eens, eerder mee eens, eerder mee oneens, helemaal mee oneens en weet niet. Vermeld is het aandeel dat het met de stelling eens is.

Bron: Eurobarometer 89.1 (voorjaar 2018)

2.2 De EU in vergelijkende waarderingen

Hoe is de stemming over de EU als we opvattingen over de EU vergelijken met opvattingen over het eigen land? Figuur 2.4 biedt allereerst tijdreeksen voor tevredenheid met de lokale, nationale en Europese politiek.³

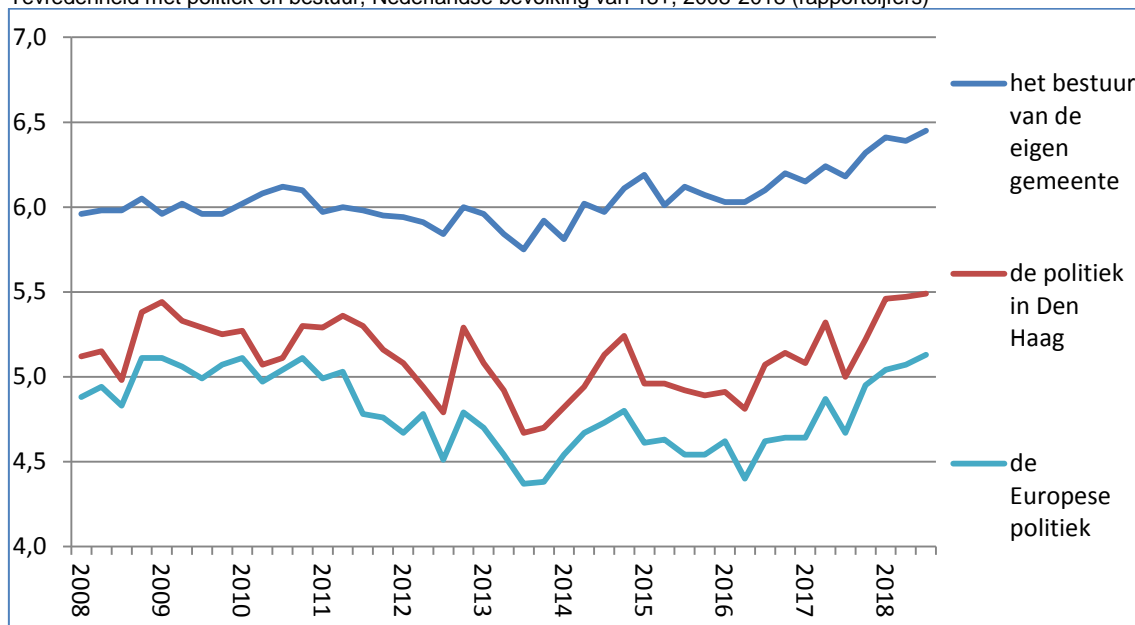
Europese politiek negatief beoordeeld in het kielzog van nationale politiek

De tevredenheid met de Europese politiek scoort voortdurend het laagst, maar wel met dezelfde fluctuaties als de tevredenheid over de landelijke politiek. Het is onwaarschijnlijk dat men de EU hier in isolement beoordeelt: de Europese politiek wordt waarschijnlijk meegezogen in het oordeel over (nationale) politiek in het

³ Lokaal wordt niet naar 'politiek' maar naar 'bestuur' gevraagd en we weten uit eerder onderzoek dat dat het oordeel wel iets positiever maakt. Als echter ook naar de lokale politiek wordt gevraagd, is men daarover aanzienlijk positiever dan over de nationale politiek (Van der Meer 2016: 20).

algemeen.⁴

Figuur 2.4
Tevredenheid met politiek en bestuur, Nederlandse bevolking van 18+, 2008-2018 (rapportcijfers)^a

a 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 (1= zeer ontevreden – 10= zeer tevreden) aangeven hoe tevreden u bent met ...'

Bron: COB 2008/1-2018/2

In figuur 2.5 en 2.6 zien we vergelijkende oordelen over het eigen land en de EU, namelijk de tevredenheid met het functioneren van de democratie en het vertrouwen in instituties.

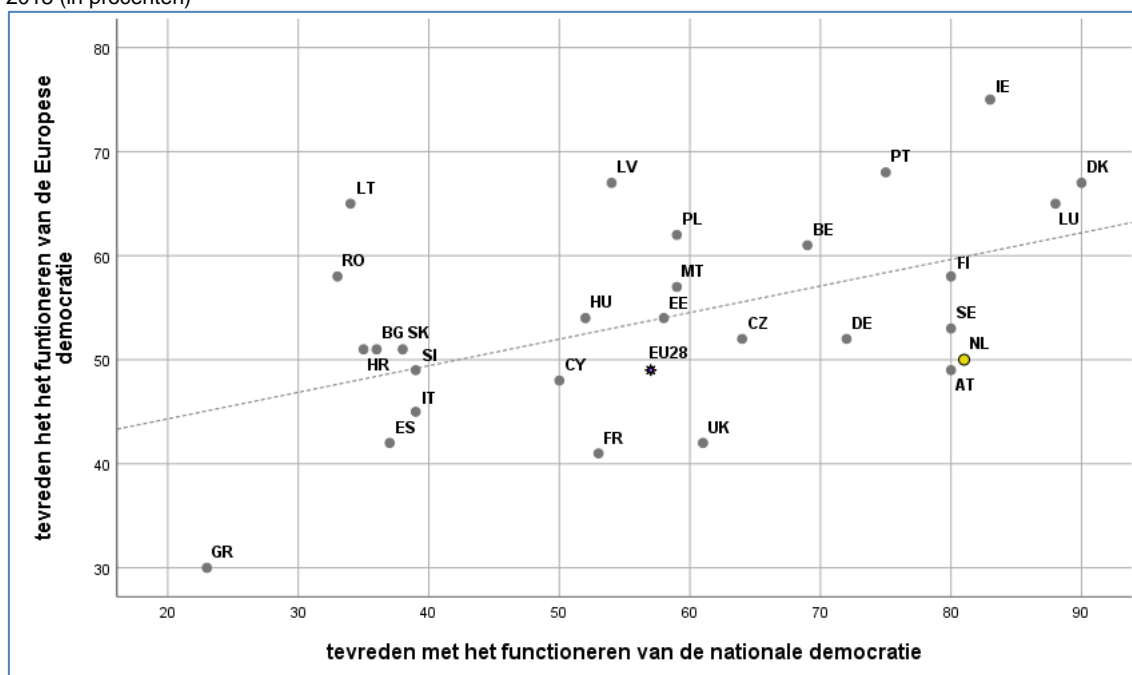
Relatief ontevreden over de Europese democratie

In de hele EU en in de meeste lidstaten is men tevredener over de nationale dan over de Europese democratie. In Nederland en ook in Oostenrijk, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Griekenland is men in sterke mate tevredener over hoe de democratie in eigen land functioneert dan hoe ze in Europa werkt (de landen staan op afstand rechtsonder van de stippellijn); in Roemenië, Letland en Litouwen is men juist tevredener over de Europese democratie.⁵

⁴ Voor de kwartaalscores (n=43) bedragen de correlaties van oordelen over de Europese politiek met die over de landelijke politiek 0,88 en met die over het lokale bestuur 0,40 (tussen landelijk en lokaal 0,53). Op individueel niveau (n>41.000) zijn de correlaties respectievelijk 0,80 en 0,54 (en 0,59).

⁵ De EB-cijfers voor Nederland komen goed overeen met die uit ander onderzoek. Volgens de Eurobarometer (figuur 2.5) is 81% van de Nederlanders tamelijk of zeer tevreden over het functioneren van de democratie in Nederland en 50% over het functioneren van de democratie in de EU. Een identieke vraagstelling in het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 2017 leverde

Figuur 2.5
Tevredenheid met het functioneren van de democratie in eigen land en in de EU in 28 EU-landen, bevolking van 15+, 2018 (in procenten)^a

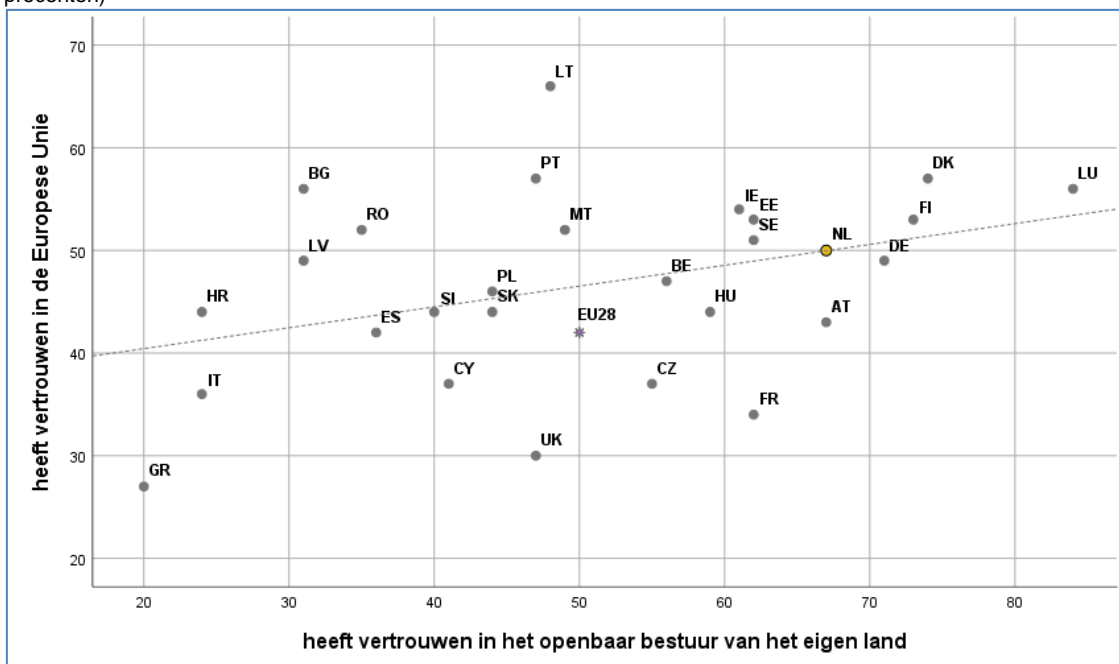
a 'De wijze waarop de democratie in Nederland functioneert, bent u daarover al met al zeer tevreden, tamelijk tevreden, niet zo tevreden of helemaal niet tevreden? ... En de wijze waarop de democratie in de Europese Unie functioneert?' Weergegeven zijn de percentages zeer en tamelijk tevreden.

Bron: Eurobarometer 89.1 (voorjaar 2018)

Qua institutioneel vertrouwen vergelijken we in figuur 2.6 het vertrouwen in het openbaar bestuur in eigen land met de Europese Unie als zodanig. Dat is geen vergelijking van gelijkkluidende instituties en daarom zegt het minder dan in het geval van het functioneren van de democratie dat er meer vertrouwen in het nationale dan in het Europese is. Nederland zit op de regressielijn met een gemiddelde relatie van meer vertrouwen in het nationale openbaar bestuur dan in de Europese Unie. In Griekenland, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk is veel meer vertrouwen in het nationale bestuur dan in de EU, in Bulgarije en Litouwen heeft men veel meer vertrouwen in de EU.

79% tevredenen over de Nederlandse democratie en 47% over de EU-democratie op. Bij de Eurobarometergegevens is nog iets opmerkelijks toe te voegen: de cijfers in figuur 2.5 zijn van het voorjaar van 2018. In het najaar (EB 90.1) zijn de vragen opnieuw gesteld en opnieuw is dan 81% van de ondervraagden tevreden over de democratie in Nederland, maar nu is 58% tevreden over de democratie in de EU. Er is weinig reden om te denken dat de (berichtgeving over) de Europese democratie aanleiding heeft gegeven voor een stijgende tevredenheid van acht procentpunten. Wat in het najaar van 2018 wel anders is, is de plaats van de vragen op de vragenlijst: niet meer tamelijk voorin, maar achterin, na veel vragen over het Europees Parlement en de verkiezingen daarvoor in 2019. Dit maakt aannemelijk dat respondenten positiever kunnen worden over een onderwerp als ze door enquêtevragen meer bij dat onderwerp betrokken worden.

Figuur 2.6
Vertrouwen in het openbaar bestuur van het eigen land en in de EU in 28 EU-landen, bevolking van 15+, 2018 (in procenten)^a

a 'Ik wil u graag een vraag stellen over hoeveel vertrouwen u hebt in bepaalde media en instituties. Kunt u mij voor elk van de volgende media en instituties zeggen of u geneigd bent ze wel of niet te vertrouwen? ... het openbaar bestuur in [land] ... de Europese Unie ...'

Bron: Eurobarometer 89.1 (voorjaar 2018)

Samenvattend zijn Nederlanders ontevredener over de Europese dan over de Haagse politiek en over beide een stuk ontevredener dan over het lokale bestuur. Evenals andere Europeanen zijn Nederlanders tevredener over nationale dan Europese instituties en in het geval van de nationale en Europese democratie is het verschil in Nederland vrij groot. Wel valt op dat met name in minder oude democratieën de Europese democratie positiever wordt gewaardeerd dan de nationale.

2.3 Het EU-lidmaatschap: imago en toekomst buiten de EU

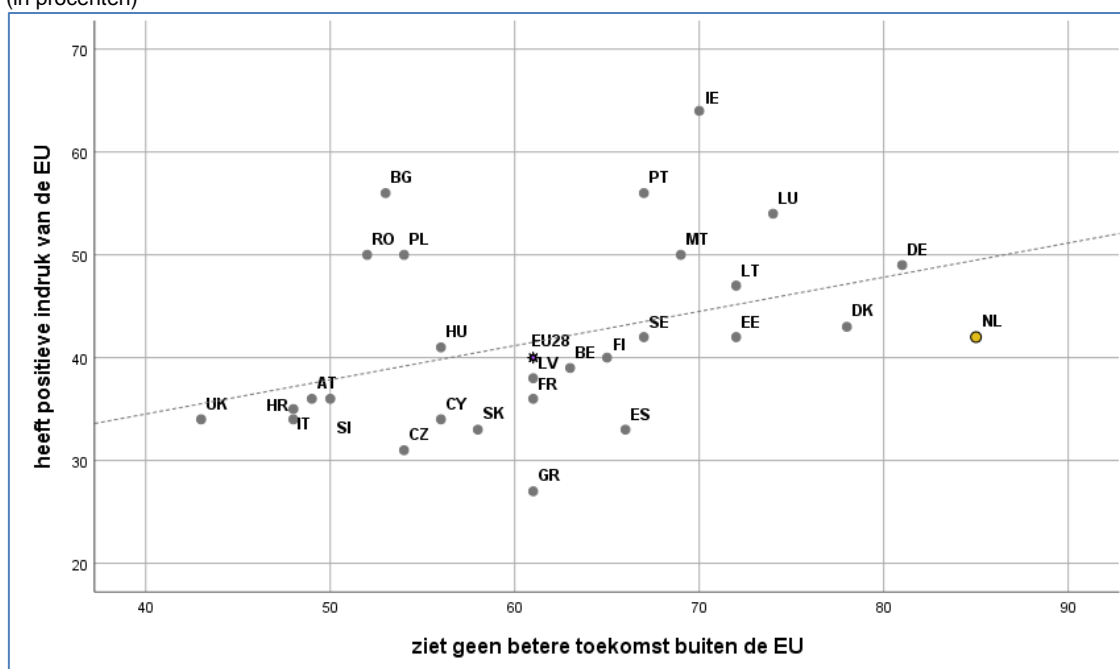
In het eerste deel van dit hoofdstuk schetsten we de mate van betrokkenheid bij en het vertrouwen in de EU van Nederlanders, ook in vergelijking met inwoners van andere lidstaten. Hier gaan we verder met opvattingen over het EU-lidmaatschap en percepties van de EU.

Matig imago EU maar we kunnen niet zonder?

In figuur 2.7 proberen we een eerste indruk te krijgen van de waardering van het EU-lidmaatschap, door het beeld dat men van de EU heeft af te zetten tegen (de afwijzing

van) het idee van een toekomst waarin het land geen onderdeel meer is van de EU. Op de verticale as staat welk aandeel van de bevolking een positief beeld heeft van de EU, op de horizontale as het aandeel dat geen betere toekomst voor het eigen land ziet buiten de EU. Het beeld dat Nederlanders hebben van de EU is in Europees opzicht gemiddeld. 42% heeft een positief beeld van de EU (23% een negatief beeld). Dat is een stuk positiever dan het ongunstige EU-beeld in Griekenland en een stuk negatiever dan het zeer gunstige EU-beeld in Ierland. Over een toekomst buiten de EU zijn Nederlanders echter het meest uitgesproken: 85% wijst de stelling ‘Nederland zou de toekomst beter aankunnen buiten de Europese Unie’ af (12% stemt in en 3% weet het niet). Nederland valt al geruime tijd op door deze combinatie van gemiddelde meningen over de EU (gemiddeld imago, gemiddeld optimisme) en massale afwijzing van het idee van een toekomst buiten de EU.

Figuur 2.7
De wens deel te blijven uitmaken van de EU en positief imago van de EU en in 28 EU-landen, bevolking van 15+, 2018 (in procenten)^{a,b}

a '[land] zou de toekomst beter aankunnen buiten de Europese Unie': percentage eerder/helemaal mee oneens.

b 'Welk beeld roept de Europese Unie in het algemeen bij u op: een zeer positief beeld, een tamelijk positief beeld, een neutraal beeld, een tamelijk negatief beeld, of een zeer negatief beeld?': percentage zeer en tamelijk positief.

Bron: Eurobarometer 89.1 (voorjaar 2018)

In een Eurobarometer van eind 2014 is mensen gevraagd voor een aantal beleidsterreinen aan te geven of hun land beter of slechter af zou zijn buiten de EU (EP 2015: 75-89). Op het gebied van gezondheidszorg of onderwijs denken de meeste Nederlanders dat het niet beter of slechter zou worden. Over immigratie zijn de meningen verdeeld: de groep die denkt dat Nederland beter af zou zijn is even groot als de groep die het tegenovergestelde denkt. Bij economische thema's denken de meeste

Nederlanders wel dat Nederland slechter af zou zijn buiten de EU. Dat denkt men vooral als er gevraagd wordt naar handel, maar het geldt ook voor thema's als economie, industrie en werkgelegenheid. Ook wat betreft landbouw, energie en buitenlands beleid denkt de grootste groep dat Nederland slechter af zou zijn buiten de EU. Over één economisch thema is men minder uitgesproken: de kosten van levensonderhoud en de inflatie. Hier houden beide groepen elkaar in evenwicht.

Of een gemiddeld lid?

De zeer grote steun voor het EU-lidmaatschap in Nederland die uit figuur 2.7 kan worden afgeleid, is niet terug te vinden in de antwoorden op een expliciete Exit-referendumvraag in het ESS van 2016/'17. Hier zit Nederland met 70% blijven en 21% eruitstappen gemiddeld in de rij van 17 lidstaten, ver boven de 48% blijvers in Groot-Brittannië, maar ook duidelijk onder de minstens 80% blijvers in Spanje, Polen, België, Ierland en Duitsland.⁶

Tabel 2.3
Stemintenties in het geval van een referendum over het EU-lidmaatschap, bevolking van 18+ in 17 EU-lidstaten, 2016/'17 (in procenten en procentpunten)^a

	blijven	verlaten	anders ^b	blijven - verlaten
Polen	82	8	10	74
Duitsland	84	12	4	72
Spanje	80	8	12	72
Ierland	82	10	7	72
België	82	15	3	67
Portugal	78	15	8	63
Litouwen	71	11	19	60
Hongarije	69	13	18	56
Slovenië	72	18	10	54
Nederland	70	21	9	49
Frankrijk	68	22	9	46
Zweden	68	23	9	45
Oostenrijk	67	24	9	43
Finland	67	26	8	41
Italië	57	24	19	33
Tsjechië	52	27	21	25
Verenigd Koninkrijk	48	46	7	2
gemiddeld voor bovenstaande 17 landen	70,41	19	10,71	51,41

a 'Stelt u zich voor dat er morgen een referendum in [land] zou plaatsvinden over het lidmaatschap van de Europese Unie. Zou u stemmen dat [land] lid moet blijven van de Europese Unie of de Europese Unie zou moeten verlaten?' De landen zijn geordend naar aflopende voorsprong van de blijvers op de verlaters.

b Zou niet, blanco of ongeldig stemmen, weet niet.

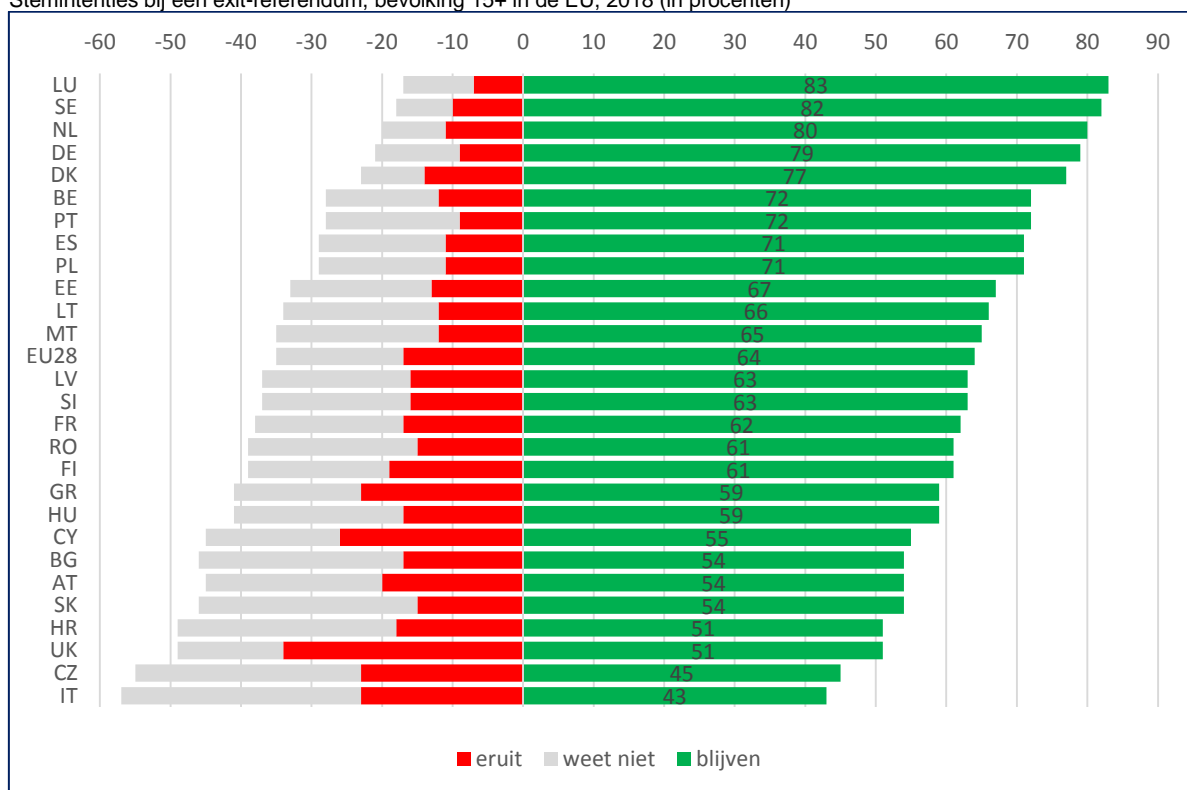
Bron: ESS 8

Recent is ook in de Eurobarometer een exit-referendumvraag gesteld. Figuur 2.8 geeft

⁶ In recenter onderzoek (Kantar 2018) komt men in september 2017 op 64% in de EU blijven, 25% uit de EU stappen (en 12% niet gaan stemmen) en in januari 2018 op 63% blijven, 24% vertrekken (en 13% niet stemmen).

de resultaten. In Nederland zou 82% voor blijven stemmen (en 11% voor weggaan). Het percentage is een stuk hoger dan in tabel 2.3 en de positie ten opzichte van andere landen ook. Het is niet duidelijk waarom dat is, maar waarschijnlijk speelt wel weer een rol dat de Eurobarometer mensen wat EU-vriendelijker maakt.⁷

Figuur 2.8
Stemintenties bij een exit-referendum, bevolking 15+ in de EU, 2018 (in procenten)^a

a Waarschijnlijk een vraag die vrijwel identiek is aan de ESS-vraag in tabel 2.3, maar op het moment van schrijven is de EB-vragenlijst nog niet beschikbaar.

Bron: EB 90.1 (najaar 2018)

2.4 Het EU-lidmaatschap: een goede zaak?

Al heel lang, tegenwoordig wat minder frequent dan vroeger,⁸ wordt in de

⁷ Zie hoofdstuk 1; de uitslag voor het Verenigd Koninkrijk (51% blijven, 34% vertrek) wijkt ook in pro-EU-richting af van wat meestal gevonden wordt (zie o.a. tabel 4.3).

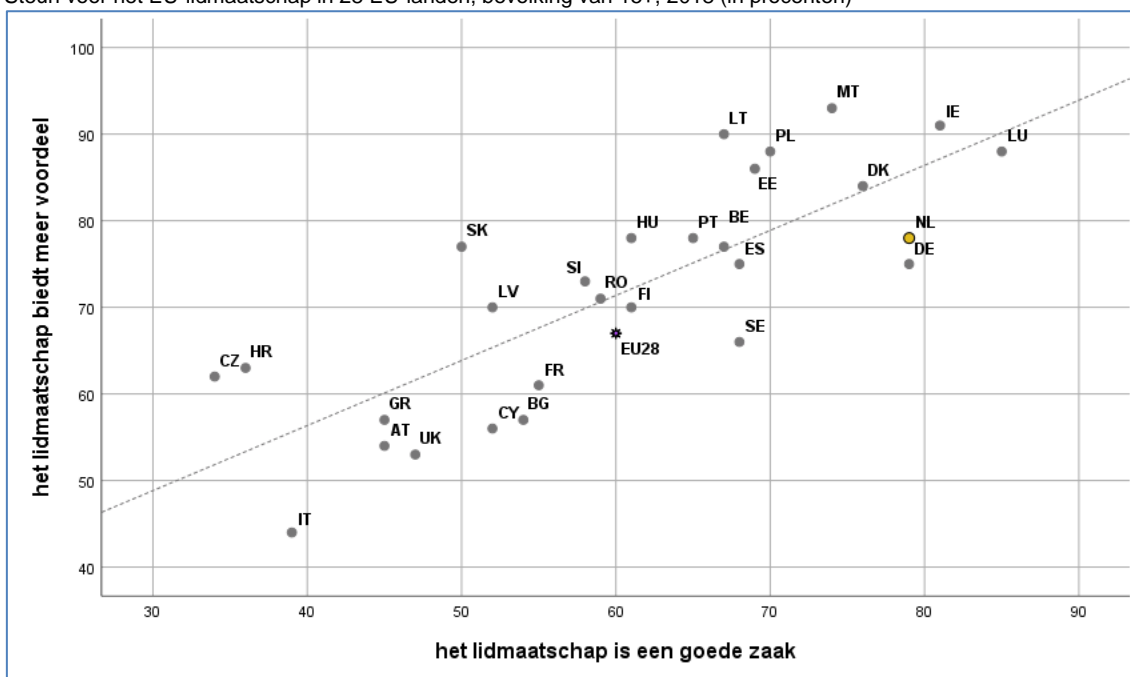
⁸ De laatste jaren maken de vragen alleen nog deel uit van de EB's die in opdracht van het Europees Parlement worden uitgevoerd. In standaard-EB's zijn nog slechts voor kandidaat-lidstaten de vragen opgenomen of men het lidmaatschap een goede zaak zou vinden en of men van lidmaatschap per saldo voordeel verwacht. Naar de redenen om de in wetenschappelijk onderzoek veelvuldig gebruikte vragen voor lidstaten te schrappen kunnen we slechts gissen. Een reden zou kunnen zijn dat het lidmaatschap als een vanzelfsprekendheid wordt gezien door de opstellers (we vragen in Nederland ook niet of men het een goede zaak vindt dat de provincie deel uitmaakt van Nederland). In dat perspectief is de vraag eerder of men een toekomst buiten de EU ziet (zie figuur 2.7).

Eurobarometer gevraagd of mensen het lidmaatschap van het eigen land een goede of slechte zaak vinden en of ze al met al voordeel van dat lidmaatschap zien.

Nederlanders positief over EU-lidmaatschap...

In figuur 2.9 brengen we de meest recente gegevens voor alle EU-lidstaten in beeld. Er is een duidelijke samenhang in de aandelen positieve antwoorden op de vragen naar steun en voordelen van het EU-lidmaatschap. Italië, Tsjechië, Kroatië, Oostenrijk, Griekenland en het Verenigd Koninkrijk zitten in de negatieve hoek (echter met alleen Italië met een minderheid die per saldo voordeel ziet); Ierland, Luxemburg, Malta, Denemarken, Duitsland en Nederland zitten in de positieve hoek. In de oude lidstaten Italië, Duitsland, Nederland en ook Zweden vindt men het lidmaatschap relatief vaak een goede zaak, in de nieuwe lidstaten Tsjechië, Kroatië, Slowakije en Litouwen ziet men relatief vaak het voordeel.

Figuur 2.9
Steun voor het EU-lidmaatschap in 28 EU-landen, bevolking van 15+, 2018 (in procenten)^a

a Aandeel dat zegt het lidmaatschap van de EU een goede zaak te vinden (andere antwoordmogelijkheden zijn 'slechte zaak' en 'noch goed noch slecht') en het aandeel dat vindt dat Nederland alles welbeschouwd voordeel heeft bij het lidmaatschap van de Europese Unie' (de andere antwoordmogelijkheid is 'geen voordeel').

Bron: Eurobarometer 89.2 (voorjaar 2018)

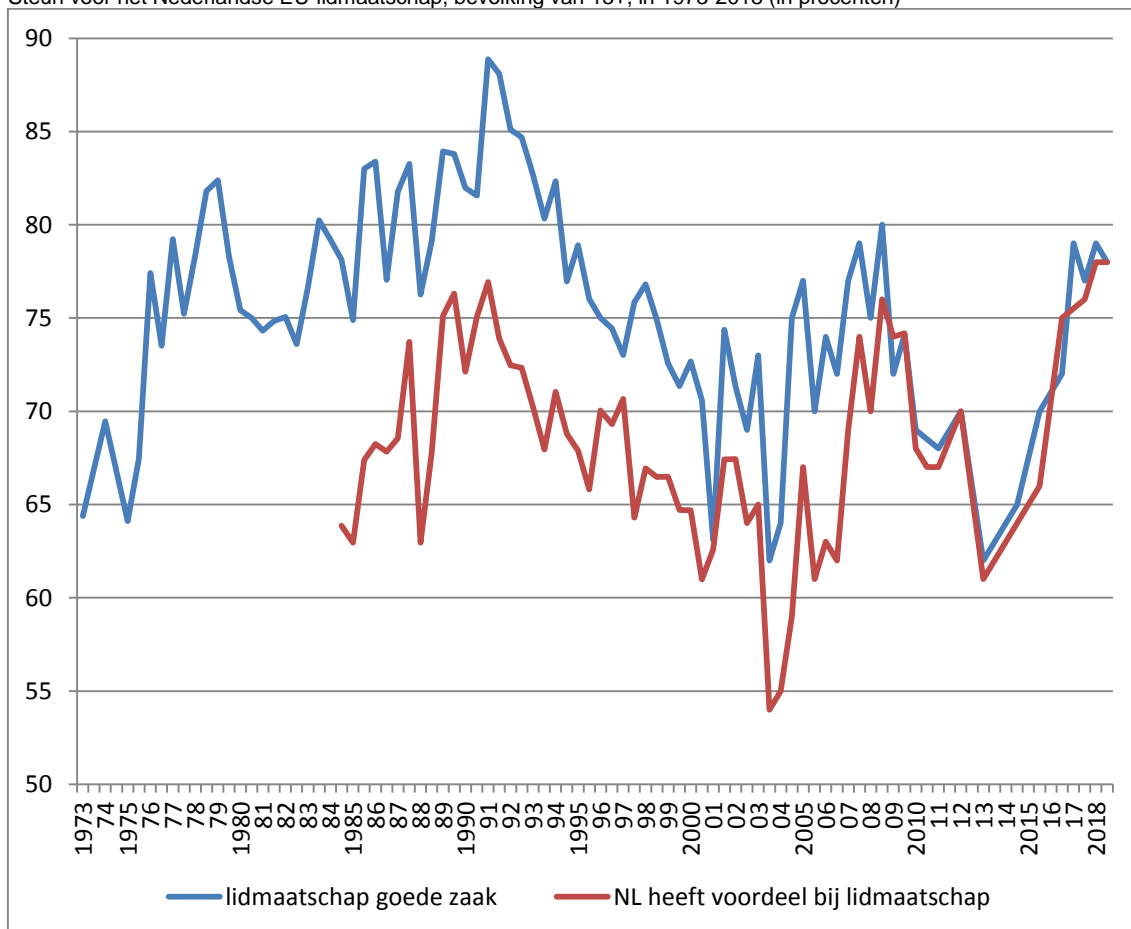
... maar veel minder dan in het begin van de jaren negentig

Bekijken we met de positieve antwoorden op beide vragen de steun voor het EU-lidmaatschap in Nederland op lange termijn (figuur 2.10), dan zien we bij 'goede zaak'

tussen 1973 en 1991 een stijging (naar 89%). Na 1991 neemt de steun af, met een dieptepunt eind 2003 (62%). Vanaf 2004 stijgt de steun met fluctuaties weer tot 80% eind 2008 en daarna is er, vermoedelijk als gevolg van de eurocrisis, een daling tot 62% begin 2013 en daarna weer herstel tot percentages tegen de 80% in 2017 en 2018. De overtuiging dat het lidmaatschap per saldo voordelig is voor Nederland volgt hetzelfde patroon, in de vorige eeuw op enige afstand en in het afgelopen decennium vrijwel samenvallend met de opvatting dat het lidmaatschap een goede zaak is.⁹

Figuur 2.10

Steun voor het Nederlandse EU-lidmaatschap, bevolking van 15+, in 1973-2018 (in procenten)^a

a Aandeel dat zegt het lidmaatschap van de EU een goede zaak te vinden (andere antwoordmogelijkheden zijn 'slechte zaak' en 'noch goed noch slecht') en het aandeel dat vindt dat Nederland alles welbeschouwd voordeel heeft gehad uit van lidmaatschap van de Europese Unie (de andere antwoordmogelijkheid is 'geen voordeel').

Bron: Eurobarometer 0-90.1 (september 2018)

⁹ Met (incidentele) NIPO-peilingen is het mogelijk om nog verder terug in de tijd te gaan, een eerste vraag naar Europese samenwerking wordt daar al in juli 1946 gesteld. De conclusie op basis van die peilingen is dat de grootste groep Nederlanders in het algemeen voorstander is van Nederlandse deelname aan Europese samenwerking, maar ook de nodige terughoudendheid heeft, bijvoorbeeld over de vraag met wie er samengewerkt moet worden en hoe intensief (zie Dekker et al. 2007; Van Holsteyn en Den Ridder 2015: 381). Conclusie is dat er altijd wel steun voor de EU was, maar ook de nodige terughoudendheid.

Minder frequent worden de beide EB-vragen sinds 1996 in exact dezelfde bewoordingen gesteld in het onderzoek Culturele Veranderingen in Nederland (CV). De steun voor het lidmaatschap ligt volgens beide CV-vragen nu zo'n tien procentpunten lager dan volgens de EB-cijfers.¹⁰ In 1996 is er geen verschil. De patronen zijn niet goed vergelijkbaar, omdat het CV minder frequent gedurende een langere periode in het veld is. Ook hier zien we echter wel dat de stemming nu positiever is dan in de (euro)crisisjaren.

Tabel 2.4
Opvattingen over het EU-lidmaatschap, bevolking van 18+, 1996-2018 (in procenten)^a

	1996	2006	2008- 9	2010- 11	2012- 13	2014- 15	2016- 17	2017- 18
Vindt u het in het algemeen gesproken, een goede of slechte zaak dat Nederland lid is van de Europese Unie of vindt u het noch goed noch slecht?								
▪ goede zaak	75	64	65	62	57	56	58	65
▪ slechte zaak	4	14	8	11	15	18	14	10
▪ noch goed, noch slecht	14	17	25	25	26	25	26	24
▪ ik weet het niet	7	5	2	2	2	1	2	1
Heeft Nederland, alles wel beschouwd, naar uw idee wel of geen voordeel bij zijn lidmaatschap van de Europese Unie?								
▪ wel voordeel	64	58	67	61	63	62	66	.
▪ geen voordeel	15	28	22	27	29	31	26	.
▪ ik weet het niet	20	14	10	12	8	8	11	.

a Bij dubbele jaren is in de kwartalen rond de jaarwisseling geënquêteerd.

Bron: Culturele Veranderingen in Nederland 1996-2017/2018

In het COB staat een variant van de goede-zaakvraag, namelijk de stelling dat het lidmaatschap een goede zaak is. In het derde kwartaal van 2018 is 50% het met die stelling (zeer) eens en 19% (zeer) oneens (de resterende 31% is neutraal of weet het niet; tabel 2.5).¹¹ Met dit onderzoek kunnen we niet verder terug dan 2008. De minste steun zien we in tabel 2.5 in 2014/'15. Kijken we naar de kwartaalcijfers (zie verderop figuur 3.2), dan is het dieptepunt ook eind 2013, begin 2014. De steun voor de EU is sinds 2017 geleidelijk iets positiever geworden. Die positievere stemming houdt gelijke tred met positievere opvattingen over de nationale politiek en economie (Den Ridder et al. 2018: 25).

¹⁰ De CV-cijfers komen voor 2017 goed overeen met die van het kiezersonderzoek. In het NKO 2017 vindt in antwoord op een vrijwel identieke vraag 55% het EU-lidmaatschap van Nederland een goede zaak en 12% een slechte zaak, 28% goed noch slecht en 5% weet het niet.

¹¹ In het onderzoek van UvA/Kantar (Kantar 2018) wordt op een zevenpuntsschaal gevraagd naar instemming met de stelling dat het lidmaatschap van Nederland bij de Europese Unie een goede zaak is. 26% neigt ernaar het daarmee oneens te zijn (positie 1-3), 26% neemt een neutrale positie in en 49% neigt naar instemming met de stelling (positie 5-7).

Tabel 2.5
Opvattingen over de EU, bevolking van 18+, 2008-2018/3 (in procenten)^a

		2008- 2009	2010- 2011	2012- 2013	2014- 2015	2016- 2017	2018/ 1-2	2018/3
Het Nederlandse lidmaatschap van de EU is een goede zaak.	oneens	16	18	22	25	22	17	19
	eens	47	46	44	41	43	49	50
De politiek in Den Haag heeft te veel macht overgedragen aan Europa.	oneens	.	.	18	16	14	16	19
	eens	.	.	50	56	55	49	46
Het is een slechte zaak dat de gulden is vervangen door de euro.	oneens	35	31	36	35	35	.	.
	eens	39	43	37	39	38	.	.
Het zou beter zijn als Nederland uit de Europese Unie zou gaan.	oneens	.	.	.	43	50	.	53
	eens	.	.	.	24	20	.	16

a De percentages eens en oneens tellen samen met neutraal / ik weet het niet op tot 100%. De stellingen zijn niet altijd in alle kwartalen van de vermelde jaren voorgelegd.

Bron: COB 2008/1-2018/3

Tabel 2.5 laat naast steun voor het lidmaatschap nog enkele andere opvattingen over de EU zien. Ongeveer de helft van de Nederlanders is het eens met de stelling dat Den Haag te veel macht heeft overgedragen aan de EU: 46% in het derde kwartaal van 2018 en een kleine meerderheid in de jaren voor 2018. Dit jaar hebben we niet meer naar de vervanging van de gulden door de euro gevraagd, maar in eerdere jaren hielden voor- en tegenstanders ervan elkaar in evenwicht of waren de tegenstanders de grootste groep. De stelling dat Nederland beter uit de EU zou kunnen gaan, krijgt in het derde kwartaal van 2018 slechts steun van een op de zes Nederlanders en wordt door de helft van hen afgewezen.¹² Ook hier is de stemming over de EU weer iets beter dan in voorgaande jaren.

2.5 Argumenten pro en contra het lidmaatschap

In het COB kregen respondenten de afgelopen jaren meermalen de vraag of zij hun antwoord op de vraag over het EU-lidmaatschap (en andere EU-vragen) konden toelichten. Wat zijn de argumenten om het lidmaatschap wel of geen goede zaak te vinden?

Voorstanders: EU economisch belangrijk voor klein handelsland

Als mensen in hun eigen woorden toelichten waarom ze vinden dat het lidmaatschap van de EU een goede zaak is, noemen ze vooral economische argumenten. Europa is belangrijk voor het bedrijfsleven, de handel of de export. Nederland kan het als klein

¹² Die afwijzing is minder dan in ander onderzoek waarin naar stemgedrag bij een hypothetisch Nexit-referendum wordt gevraagd (noot 6; Kantar 2018), maar dat is goed voorstelbaar: dat het elders beter is, is een gedachte die men minder snel zal afwijzen dan het voorstel om dan ook maar daarheen te vertrekken.

land economisch niet alleen. Daarnaast is ‘Samen sta je sterker’ een veelgehoord argument. Dat kan gaan om de economie (schaalvoordelen en positie tegenover andere economische grootmachten), maar ook om stabiliteit en vrede in Europa. Dat laatste antwoord wordt sinds 2013 steeds vaker gegeven (vgl. Den Ridder et al. 2015: 37; 2018: 24). Als mensen persoonlijke voordelen noemen van het EU-lidmaatschap, wijzen ze vaak op het gemak van vrij reizen en overal kunnen betalen met de euro.

Tegenstanders: verlies van soevereiniteit en hoge kosten

Het meest genoemde argument waarom het EU-lidmaatschap een slechte zaak is, is het verlies van soevereiniteit: bij velen bestaat het beeld dat Nederland ‘niets meer te zeggen heeft in eigen land’ en dat ‘Brussel zich te veel met Nederland bemoeit’. Tegenstanders van het lidmaatschap vinden daarnaast dat de EU ‘te veel kost’: de bijdrage van Nederland is te hoog en er gaat te veel geld naar andere landen. Nederland draait op voor het wanbeleid elders.

Diegenen die een neutrale positie innemen zeggen dat ze eigenlijk niet weten of het lidmaatschap een goede of slechte zaak is. Anderen zeggen dat de EU zowel voor- als nadelen heeft.

Negatieve beelden hebben meer impact dan positieve

In 2015 (zie Den Ridder et al. 2015: 41) vatten we de genoemde argumenten en beelden die naar boven kwamen in open antwoorden en gesprekken over steun voor het lidmaatschap, het overdragen van macht aan de EU en een toekomst buiten de EU, samen in een overzicht. In tabel 2.6 hebben we dat overzicht nog eens opgenomen. Afgaande op toelichtingen in het derde kwartaal van 2018 is daar weinig aan veranderd. Deze beelden leven nog steeds (zoals we ook in hoofdstuk 6 zullen zien).

Vraagt men naar motivaties voor de oordelen over het EU-lidmaatschap, dan worden veel economische (vooral pro-EU) en financiële (vooral contra-EU) overwegingen gegeven: het lidmaatschap is goed voor de handel en de export, maar de EU zelf kost te veel. Dat Nederland een ‘klein land’ is, speelt zowel bij argumenten pro (we redden het niet alleen) als argumenten contra (we delven het onderspit). Tegenover geopolitieke argumenten voor samenwerking en Europese eenheid staan culturele en politieke bezwaren vanwege verlies van soevereiniteit en eigenheid.

Tabel 2.6
Beelden over de EU in open antwoorden en groepsgesprekken, 2015^a

economisch perspectief	
de EU heeft economische voordelen <ul style="list-style-type: none"> • goed voor de economie • handel • export / import • welvaart 	de EU heeft economische nadelen <ul style="list-style-type: none"> • de EU kost te veel • Nederland betaalt te veel aan de EU • alles is duurder door de euro • Nederland draait op voor wanbeleid in andere landen (Griekenland)
Nederland is te klein...	
<ul style="list-style-type: none"> • Nederland is te klein om het alleen te redden • als klein handelsland moet je samenwerken 	Nederland is te klein, raakt ondergesneeuwd <ul style="list-style-type: none"> • wordt gedomineerd door grote landen • verlies van de eigen identiteit • eerst problemen in Nederland (werkloosheid, armoede, voedselbanken) oplossen voordat we samenwerken in EU
samenwerken versus verlies van soevereiniteit	
'samen sta je sterker' <ul style="list-style-type: none"> • in economisch opzicht • tegenover de VS / China • tegenover Rusland 	verlies van soevereiniteit <ul style="list-style-type: none"> • de EU bemoeit zich te veel met Nederland • EU te veel bezig met details, moet zich op hoofdlijnen richten • Nederland draagt te veel macht over • Nederland heeft niets in te brengen • Nederland volgt als een mak schaap
de EU is oneerlijk	
	<ul style="list-style-type: none"> • de regels zijn voor Nederland strenger dan voor andere landen (o.a. 3%-norm) • Nederlandse regels zijn strenger dan elders (o.a. pensioenleeftijd, bezuinigingen) • EU/euro/geld dat aan de EU wordt besteed, gaat ten koste van gewone mensen • gewone Nederlanders betalen, terwijl anderen profiteren (Griekenland, arbeidsmigranten die een beroep doen op de sociale zekerheid) • Nederland braafste jongetje van de klas • EU wordt doorgedrukt terwijl bevolking tegenstemde in 2005
open grenzen	
dankzij de EU vrij reizen en gemakkelijk betalen	Nederland heeft nadelen van open grenzen (immigratie, Oost-Europese arbeidskrachten, criminaliteit)
vrede en stabiliteit	
de EU zorgt voor vrede en stabiliteit	
functioneren van de EU	
	de EU is: <ul style="list-style-type: none"> • te bureaucratisch, log • geldverslindend: verhuizing naar Straatsburg • vol met zakkenvullers • niet democratisch
de EU is onvermijdelijk	
	<ul style="list-style-type: none"> • er is geen weg terug • we zijn erin geluisd • uitreden kost te veel geld

a Deze beelden zijn ontleend aan open toelichtingen (van een selectie van respondenten) bij drie stellingen in de COB-enquête ('het Nederlands lidmaatschap van de EU is een goede zaak', 'Nederland heeft te veel macht overgedragen aan de EU', 'het is beter als Nederland uit de EU gaat') en aan groepsdiscussies in Amsterdam en Nijmegen in april 2015.

Bron: Den Ridder et al. (2015: 41)

Veel mensen noemen zowel voor- als nadelen van het lidmaatschap, al valt op dat vooral mensen met positieve of neutrale antwoorden dat doen. Zij zeggen bijvoorbeeld dat de EU gunstig is voor de economie, maar betreuren het dat Nederland zeggenschap

opgeeft. Mensen met negatieve antwoorden noemen zelden spontaan voordelen. Desgevraagd noemen ze in gesprekken in focusgroepen vooral praktische voordelen zoals 'vrij reizen' en 'vrij betalen'. In die gesprekken hebben negatieve argumenten vaak meer overtuigingskracht dan positieve. Ze zijn vaak concreter en specifiek. Ook in survey-experimenten, waarin respondenten van een enquête afhankelijk van hun antwoorden verschillende tegenargumenten voorgeschoteld krijgen, bleken negatieve argumenten meer impact te hebben dan positieve (Wennekers 2008).

2.6 Concluderend: relatief positief en tamelijk onvermijdelijk

In eerdere onderzoeken naar de publieke opinie over Europa (zie o.a. Dekker en Den Ridder 2013; Den Ridder et al. 2015) trokken we de conclusie dat veel Nederlanders de EU zien als iets onvermijdelijks. Die conclusie dringt zich ook nu weer op. Het aandeel voorstanders is groter dan het aandeel tegenstanders, maar velen vinden dat Nederland te veel macht overdroeg en het beeld dat men van de EU heeft, is niet altijd onverdeeld positief. Slechts een klein deel van de voorstanders is te typeren als overtuigd aanhanger van Europese samenwerking in deze vorm. De meeste voorstanders wijzen op de economische noodzaak van de EU als ze hun steun motiveren; velen zien naast voordelen ook nadelen. Vooral het verlies van soevereiniteit vinden velen problematisch. Ondanks de 'steun' is de interesse voor de EU niet groot. De betrokkenheid bij of de 'gehechtheid' aan de EU is in vergelijkend perspectief zelfs erg laag.

In onderzoek van de Eurobarometer ligt de steun voor de Europese Unie altijd hoger dan in het COB. Dat komt vermoedelijk door verschillen in vraagstelling en door de aard van het onderzoek. Omdat het onderzoek alleen over de Europese Unie gaat, zouden mensen met weinig interesse in de Europese Unie eerder kunnen afhaken.

We kijken hier naar de gemiddelde Nederlandse publieke opinie en beschrijven die gemiddelde houding tegenover het lidmaatschap als iets wat tamelijk onvermijdelijk is. Onder die gemiddelde houding gaat natuurlijk diversiteit schuil: niet iedereen denkt hetzelfde over de EU. Dat zagen we hiervoor in de beschrijving van de argumenten van voor- en tegenstanders van het Nederlandse EU-lidmaatschap en de uiteenlopende beelden die men van de EU heeft. De EU is niet voor iedereen even onvermijdelijk: een (in electoraal opzicht niet te verwaarlozen) minderheid denkt dat Nederland beter af is buiten de EU en zou bij een Nexit-referendum voor uittreden stemmen.

De Vries (2018) laat die diversiteit in het denken over de EU zien in haar boek over eurosceptis en de toekomst van Europa. In landen als België, Frankrijk, Ierland, Spanje en Portugal bestaat een groot deel van de bevolking uit loyale EU-supporters die denken dat hun land beleidsmatig beter af is binnen de EU en die vaak ook meer vertrouwen hebben in Europese instituties dan in nationale. In Nederland is dat

anders: hier vormen de loyale supporters geen meerderheid, maar slechts één van de groepen – naast mensen die sceptisch zijn over het beleidsmatige optreden van de EU of over de Europese instituties en de groep ‘exit-sceptici’ die uittreden zien als een goed alternatief.

We gaan in dit rapport niet in op typen EU-supporters/sceptici, maar we gaan wel meer dan in dit hoofdstuk kijken naar de diversiteit in de publieke opinie over de EU. Om te beginnen in hoofdstuk 3.

3 Sociale verscheidenheid en politieke verankering

Kernpunten:

→ Opleidingsniveau is een goede voorspeller voor de houding tegenover de EU. Hogeropgeleiden zijn meer pro-EU dan lageropgeleiden en de afstand tussen beide groepen groeit trendmatig licht. Jongeren zijn iets meer pro-EU dan ouderen.

→ De houding tegenover de EU is positiever naarmate men zelfverzekerder is, minder moeite heeft met de multiculturele samenleving en globalisering, en men er meer vertrouwen in heeft dat men ertoe doet in de politiek.

→ Electoraal zijn de verschillen groot, waarbij de aanhang van PVV en FvD het meest negatief is en de aanhang van D66, GroenLinks en PvdA het meest positief.

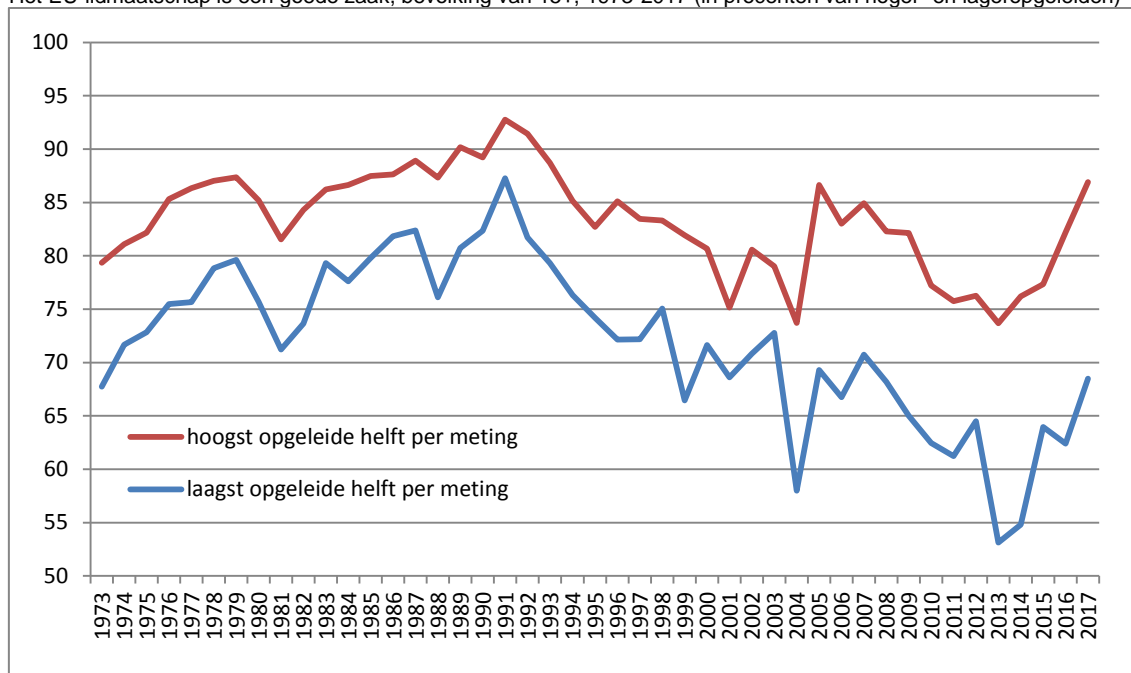
In hoofdstuk 2 ging het over heel Nederland of de gemiddelde Nederlander thans vergeleken met eerdere tijden en met de inwoners van andere landen. In dit korte hoofdstuk brengen we de verscheidenheid binnen Nederland in houdingen tegenover de EU in kaart. We beginnen bij wat keer op keer het belangrijkste eenvoudige onderscheidende kenmerk van mensen is als het gaat om houdingen tegenover de Europese Unie: verschillen in opleidingsniveau. Vervolgens gaan we in op wat meer sociaal-demografische verschillen en ten slotte kijken we naar de samenhang tussen opvattingen over de EU en opvattingen over andere politieke kwesties. Evenals in hoofdstuk 2 gebruiken we weer een kleine selectie van beschikbaar materiaal uit bevolkingsenquêtes en verwijzen we naar ander onderzoek.

3.1 Hogeropgeleiden steeds positiever dan lageropgeleiden

We beginnen met langlopend onderzoek en wel de Eurobarometer vanaf 1973. In figuur 3.1 zien we hoe de 50% laagst opgeleiden en de 50% hoogst opgeleiden over de EU denken. In alle jaren zijn hogeropgeleiden meer voor het EU-lidmaatschap dan lageropgeleiden, variërend van 5 tot 21 procentpunten. Over de hele periode neemt het verschil tussen beide trendmatig toe (0,21 procentpunt per jaar). Lageropgeleiden zijn veranderlijker dan hogeropgeleiden. Het verschil is groter naarmate de stemming in de hele bevolking negatiever is.¹

¹ Maar dat verklaart niet het trendmatig toenemende verschil. Voor de liefhebbers: verschilscore = $-195,92 + 0,12^{**} \times \text{jaartal} - 0,33^{***} \times \text{bevolkingspercentage}$ (n=44).

Figuur 3.1
Het EU-lidmaatschap is een goede zaak, bevolking van 15+, 1973-2017 (in procenten van hoger- en lageropgeleiden)

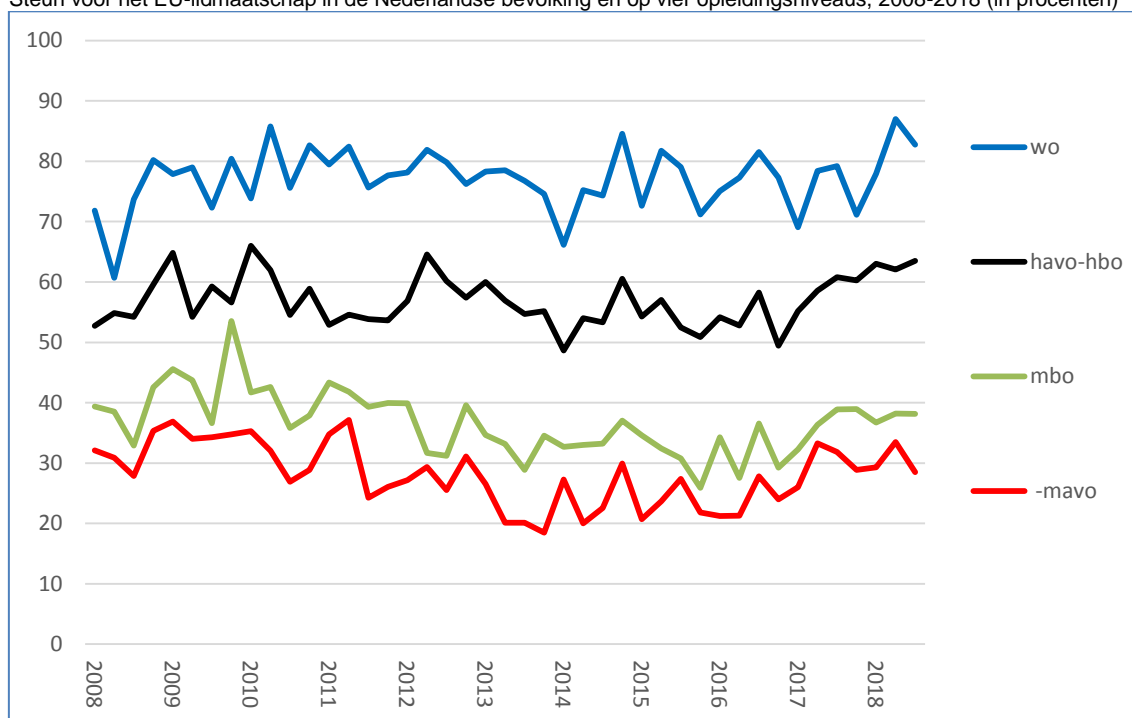
Bron: Eurobarometerdata (Gesis-combinatiebestand 1970-2002 en voorjaarsmetingen EB's 59.1-77.4, najaarsmetingen 82.4-88.1)

Ook ander langlopend onderzoek biedt bewijs voor groeiende verschillen tussen de opleidingsniveaus. Zo zien we in het Nationaal Kiezersonderzoek tussen 1998 en 2012 een groeiend verschil in voorkeur voor integratie (Hakhverdian et al. 2013; Tillie et al. 2016; Dekker en Den Ridder 2014; zie ook hoofdstuk 4).

Het COB laat een toename in opleidingsverschillen tussen 2008 en 2018 zien. Figuur 3.2 toont in detail, per kwartaal voor vier opleidingsniveaus, de steun voor het EU-lidmaatschap van voor de crisis tot in de tweede helft van 2018. Evenals in de Eurobarometer gaat het om het lidmaatschap als 'een goede zaak', maar nu vervat in een stelling waarmee men het al of niet eens kan zijn (zie tabel 2.5 in hoofdstuk 2). Zoals aangegeven in hoofdstuk 2 levert de andere vraagstelling en andere setting van de vraag minder steun op.² Er zijn steeds grote verschillen tussen de opleidingsniveaus. Bij de laatste meting in 2018 vindt 83% van de academici en 29% van de mensen met maximaal mavo het lidmaatschap een goede zaak. Maar ook het verschil tussen academici enerzijds en havisten, vwo'ers en hbo'ers anderzijds mag er zijn: 83% versus 63%. Vaak worden hbo'ers en wo'ers samengenomen als hogeropgeleiden, maar op een aantal maatschappelijke en politieke kwesties is er meer reden om de havisten tot en met hbo'ers samen te voegen en de academici apart te plaatsen (Dekker et al. 2016).

² De kwartaalmetingen laten zien dat de publieke opinie fluctueert. Mensen reageren op nieuws. Zo is het topje in het derde kwartaal van 2016 (meting in juli) waarschijnlijk veroorzaakt door berichtgeving over de mogelijk zeer negatieve gevolgen van de Brexit voor de Britten, zie verder hoofdstuk 2.

Figuur 3.2
Steun voor het EU-lidmaatschap in de Nederlandse bevolking en op vier opleidingsniveaus, 2008-2018 (in procenten)^a

a Vermeld is het percentage (zeer) eens met de stelling 'Het lidmaatschap van Nederland van de EU is een goede zaak'.

Bron: COB 2008/1-2018/3

[PM: aanvulling over verschillende trends in de publieksuitgave].

3.2 Sociale verschillen in 2018

Voor een analyse van verschillen in 2018 voegen we aan de opleidingsverschillen andere sociaal-demografische kenmerken en een aantal opvattingen toe. Tabel 3.1 toont voor de daarmee onderscheiden groepen de instemming met de stellingen over het EU-lidmaatschap als goede zaak en over het te veel overdragen van macht aan de EU. Daarnaast wordt voor een samenvattende schaal van deze stellingen getoond hoe de verschillen in combinatie met elkaar uitwerken.

Tabel 3.1
Houding tegenover de EU naar achtergronden, bevolking van 18+, 2018 (in procenten en regressiecoëfficiënten)

categoriegren (en omvang)	% instemming ^a		regressiecoëfficiënten pro-EU-schaal ^b		
	lidmaatschap goede zaak	te veel macht naar EU	sociaal- demografisch	+ mentaal	+ samenleving
allen / constante	49	48	4,2	4,1	4,8
vrouw (51%)	44	45	0,1	0,0	-0,0
man (49%)	55	52	r	r	r
≥ 50 jaar (50%)	45	57	-0,4***	-0,4***	-0,3***
18-49 jaar (50%)	53	40	r	r	r
hoger opgeleid (45%)	68	36	1,4***	1,4***	0,9***
t/m mbo1 opgeleid (54%)	34	59	r	r	r
bovenmodaal gezinsinkomen (35%)	63	42	0,4***	0,2*	0,1
t/m modaal gezinsinkomen (55%)	43	53	r	r	r
woont sterk stedelijk (53%)	50	48	-0,0	-0,0	-0,1
doet dat niet (47%)	48	49	r	r	r
gevoel geen grip te hebben ^c (27%)	41	59		-0,6***	-0,2**
voelt dat niet (73%)	52	45		r	r
ervaart eerlijke behandeling ^d (70%)	57	46		0,7***	0,3***
ervaart die niet (30%)	32	55		r	r
is pro-multiculturele samenleving ^e (45%)	69	36			1,00***
is dat niet (55%)	33	58			r
ervaart nadeel van globalisering ^f (19%)	25	80			-1,3***
ervaart dat niet (81%)	55	41			r
vindt NL de verkeerde kant opgaan ^g (41%)	33	66			-1,1***
vindt dat niet (59%)	61	35			r
verklaarde variantie			13%	17%	35%

a % (zeer) eens met 'Het Nederlandse lidmaatschap van de EU is een goede zaak' en 'De politiek in Den Haag heeft te veel macht overgedragen aan Europa'.

b Samenvattende tienpuntsschaal (1-10) van mate van instemming met de eerste en afwijzing van de tweede stelling (alfa 0,75). Ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten; r = referentiecategorie.

c Instemming of niet met 'Ik heb het gevoel dat ik weinig grip heb op mijn eigen toekomst'.

d Instemming of niet met 'In het algemeen word ik eerlijk behandeld'.

e Instemming of niet met 'De aanwezigheid van verschillende culturen is winst voor onze samenleving'.

f Instemming of niet met 'Mensen zoals ik ondervinden vooral nadelen van het verdwijnen van de grenzen en het meer open worden van onze economie'.

g Antwoord op de vraag 'Vindt u dat het over het algemeen de verkeerde kant of de goede kant opgaat in Nederland?'

Bron: COB 2018/1-3

Het blijkt van belang hoe men in het leven staat. Een gevoel van zelfvertrouwen of *mastery* gaat gepaard met een iets positievere houding tegenover de EU. Van nog meer invloed is hoe men in globaliseringsissues als de multiculturele samenleving en open grenzen staat en of men het al met al wel of niet de verkeerde kant op vindt gaan met Nederland.

Het opleidingsniveauverschil laat zich echter niet herleiden tot verschillen in deze houdingen en opvattingen. Ook als men daarmee rekening houdt, maakt het bijna een punt op de tienpuntsschaal uit of men tot de hoger of de lager opgeleide helft van de bevolking behoort.

3.3 Politieke verankering

In aanvulling op tabel 3.1 biedt tabel 3.2 de instemming met beide stellingen van mensen met verschillende politieke voorkeuren. Naast stemintenties in het COB van 2018 onderscheiden we voor een stelling op basis van het laatste NKO ook naar het stemgedrag bij de Kamerverkiezingen van 2017. Grosso modo komen de posities van de achterbannen van de partijen overeen. D66-kiezers zijn het meest pro-Europa en kiezers van PVV (en FvD) het minst. Verschillen in posities kunnen een gevolg zijn van het verschillende tijdstip van ondervraging.

Tabel 3.2
Instemming met stellingen over de EU naar stemgedrag en -intenties, bevolking van 18+, 2017/18 (in procenten)^a

stemgedrag (NKO) of stemintentie (COB)	NKO 2017 lidmaatschap goede zaak	COB 2018 lidmaatschap goede zaak	COB 2018 te veel macht naar EU
allen	55	49	48
D66	84	80	26
PvdA	80	74	38
GL	77	79	21
VVD	74	71	39
CU	74	53	47
PvdD	64	44	47
CDA	62	60	50
SP	40	43	60
50Plus	-	39	73
niet-stemmen	37	26	47
PVV	19	15	76
FvD	-	12	85

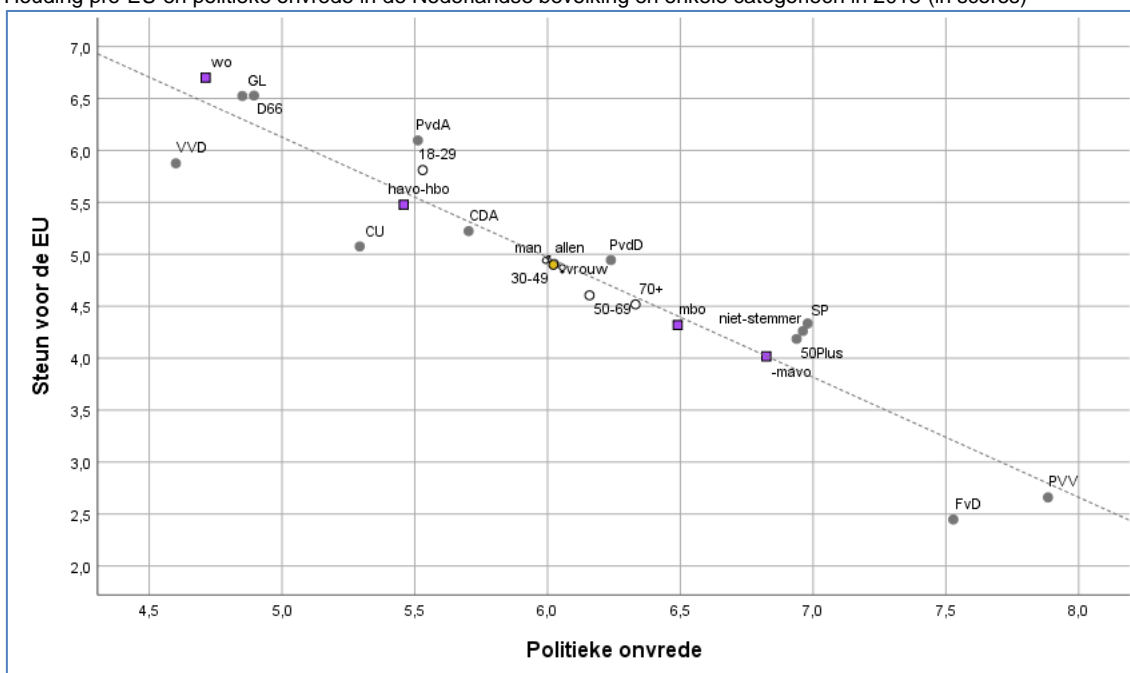
a Stemgedrag Tweede Kamerverkiezingen van maart 2017 in NKO, stemintenties als er nu Tweede Kamerverkiezingen zouden zijn in COB. Partijen opgenomen met minstens 70 stemmers. Partijen zijn gerangschikt op aflopende scores in het NKO 2017.

Bron: NKO 2017 en COB 2018/1-3

Kiezersonderzoeken laten ook veranderingen zien sinds 1994. Toen was de VVD-aanhang veel meer voor verdere integratie en was de GroenLinksaanhang per saldo daar juist tegen (Van Holsteyn en Den Ridder 2015).

Tot slot biedt figuur 3.3 een plaatsing van de electorale en enkele sociaal-demografische groepen op de samenvattende maat voor steun voor de EU en een samenvattende maat voor politieke onvrede, gebaseerd op de instemming met drie stellingen die een gevoel van miskennis door de politiek tot uitdrukking brengen.

Figuur 3.3
Houding pro-EU en politieke onvrede in de Nederlandse bevolking en enkele categorieën in 2018 (in scores)^{a,b}

a Schaal met de mate van instemming met de goede-zaakstelling en afwijzing van de te-veel-overgedragenstelling in tabel 3.1 (Cronbachs alfa = 0,7x).

b Schaal met de mate van instemming met de stellingen 'De overheid doet onvoldoende voor mensen zoals ik', 'Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet' en 'Kamerleden en ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken' (Cronbachs alfa = 0,8x).

Bron: COB 2018/1-3

De onderscheiden groepen staan bijna op een lijn van geringe onvrede en veel steun voor de EU (D66, GroenLinks, academici) versus grote onvrede en weinig steun voor de EU (PVV en FvD). Er is al vaker aangetoond dat er een sterke relatie tussen beide is: wie meer gelooft in de responsiviteit van de nationale politiek en het eigen vermogen de politiek te beïnvloeden (politiek zelfvertrouwen) staat positiever tegenover de EU. Dat is geen toevallige samenhang. In het COB krijgen mensen aan het eind van de enquête de vraag of het de goede of verkeerde kant opgaat (zie tabel 3.1) met daarna het verzoek om hun antwoord toe te lichten. In de toelichtingen van pessimistische burgers komt heel wat politieke onvrede naar voren, waarbij met Europa wordt geïllustreerd dat de politiek de belangen van de bevolking verkwanselt, maar wat doet of geen greep meer heeft op ontwikkelingen. Vier toelichtingen van eind 2016:

'Er wordt te weinig naar de burgers geluisterd. Als er maar gedaan wordt wat er door Europa beslist wordt, te veel andere landen willen helpen, terwijl er toch ook in Nederland armoede bestaat.' (vrouw, 39 jaar, mbo, geen stemintentie)

'Zorg holt achteruit, regering blijft maar ja knikken tegen Europa, men zeurt maar over alles, pensioenen, niemand weet waar het naartoe gaat.' (man, 42 jaar, vmbo, SP)

'Wordt niet meer echt nagedacht. In de politiek wordt van alles geroepen, maar er verandert niet echt iets. Over Europa wordt al helemaal niet nagedacht ...' (man, 45 jaar, mbo, CDA)

‘Te veel vluchtelingen. Te veel bemoeizucht van Europa. Verkeerde regering!’ (man, 62 jaar, vmbo, PVV)

3.4 Afsluitend

Sociale en politieke verschillen in houdingen tegenover het EU-lidmaatschap, zoals die in dit hoofdstuk kort de revue passeerden, zijn al vaak beschreven en eerder ook veel uitvoeriger geanalyseerd.

[PM: aanvulling in de publieksversie over eerdere bevindingen en duidingen in de literatuur.]

In hoofdstuk 4 zullen we nagaan of verschillen in sekse, leeftijd en opleiding ook doorwerken in verschillende opvattingen over wat de EU zou moeten doen. We kunnen soms ook de mensen vergelijken die het EU-lidmaatschap wel of juist geen goede zaak vinden. Willen die mensen heel verschillende dingen of willen ze ongeveer hetzelfde, maar verschillen ze meer in het geloof dat realisering van wensen haalbaar is?

4 Wensen: kiezen in enquêtes

Kernpunten:

→ Er is weinig steun voor uitbreiding van de EU met nieuwe landen. In 2018 is in de COB-enquête een op de vijf Nederlanders daar voorstander van (twee op de vijf vindt de EU nu al te groot). De steun voor uitbreiding is sinds 2001 afgenomen.

→ Over intensivering van de samenwerking zijn de meningen verdeeld: een kwart is daarvoor (maar drie op de vijf vindt samenwerking nu al te ver gaan). In Europees onderzoek neemt Nederland een gemiddelde positie in, tussen landen met meer eenwording-tegenstanders (o.a. het Verenigd Koninkrijk en Hongarije) en meer eenwording-voorstanders (o.a. Spanje en Duitsland).

→ Binnen Nederland zijn stemmers op PVV en SP sterk tegen meer samenwerking, de stemmers op D66, GroenLinks en PvdA het meest voor.

→ In de Eurobarometer-enquêtes worden op verschillende manieren verschillende rijtjes doeleinden ter waardering en prioritering aan burgers voorgelegd. Keuzes zijn afhankelijk van formuleringen, maar EU-inzet op immigratie/vluchtelingen, klimaat/milieu en bestrijding van terrorisme en criminaliteit krijgt altijd veel steun.

→ Hogeropgeleiden en mensen die het EU-lidmaatschap een goede zaak vinden, vragen meer aandacht voor het klimaat, lageropgeleiden en mensen die het EU-lidmaatschap geen goede zaak vinden, vragen meer aandacht voor terrorismebestrijding.

→ Bemoeienis van de EU met verzorgingsstaatonderwerpen (zorg, sociale zekerheid, pensioenen) wordt in Nederland met meer scepsis bekeken.

→ Er is in Nederland weinig steun voor de financiering van extra EU-uitgaven.

We beginnen dit hoofdstuk vrij algemeen met de vraag of Nederlanders meer Europa of minder Europa willen, concreter: willen ze uitbreiding van de EU of juist niet en willen ze meer of minder samenwerking c.q. integratie van de huidige lidstaten? Vervolgens gaan we in op de gewenste verantwoordelijkheidsverdeling tussen bestuurslagen en taken voor de EU op een aantal terreinen. De nadruk ligt op het vergelijken van onderwerpen. Hoe is de prioritering in de Nederlandse bevolking afgaande op beschikbaar enquêtemateriaal? Incidenteel vergelijken we Nederlanders met andere Europeanen of plaatsen we de bevindingen in de tijd, en incidenteel gaan we dieper en kijken we naar verschillen tussen groepen Nederlanders.

4.1 Verdere integratie: uitbreiden en meer samenwerken?

Hoe zien Nederlanders de toekomst van de EU? Moet de EU worden uitgebreid met

meer landen of juist niet? Moet de samenwerking intensiever worden dan ze nu is, of minder intensief?

Geen steun voor verdere uitbreiding van de EU

Verdere uitbreiding van de EU staat zeker niet op het verlanglijstje van de Nederlandse bevolking. In de COB-peiling van juli 2018 (tabel 4.1) wil slechts 19% dat; 18% vindt dat het goed is zoals het nu is en maar liefst 42% had liever gezien dat de EU kleiner was gebleven. Opvallend is ook dat 21% er geen mening over heeft. Dat is voor dit onderzoek een hoog percentage en dat wijst erop dat het een kwestie is waarover lang niet iedereen zich een mening heeft gevormd.

Tabel 4.1
Opvattingen over uitbreiding van de EU met nieuwe lidstaten, bevolking van 18+, 2009-2018/3 (in procenten)^a

	2009/1	2011/1	2015/2	2018/3
Het zou beter zijn geweest als de Europese Unie kleiner was gebleven.	32	44	48	42
Het aantal lidstaten is goed zoals het nu is.	15	15	13	18
De Europese Unie moet verder uitbreiden met kandidaat-lidstaten (als ze aan de toelatingseisen voldoen).	27	22	18	19
Ik weet het niet.	26	20	21	21

a 'Als het gaat over de uitbreiding van de Europese Unie met nieuwe lidstaten, welk van de volgende standpunten ligt dan het dichtst bij uw mening?'

Bron: COB 2009/1, 2011/1, 2015/2 en 2018/3

Ook onder de veelal naar meer EU neigende positieve EB-ondervraagden is er weinig steun voor uitbreiding. In het voorjaar van 2018 is 34% van de Nederlanders voor toekomstige uitbreidingen (zie verderop tabel 4.4), 59% tegen (in de hele EU 44% voor en 46% tegen). Het aandeel voorstanders daalde in Nederland van 58% in de eerste EB-meting in 2001 naar 34% in 2012 en fluctueert sindsdien (Dekker 2013: 40). Bij deze daling speelt dat vanaf 2004 dertien landen zijn toegetreden, terwijl bij een aantal vanaf het begin van de toetreding twijfels bestonden over de kwaliteit van de nationale instituties en of lidmaatschap zou leiden tot verdere aanpassingen.

In enquêtes wordt ook nog wel eens specifiek gevraagd naar de toetreding van Turkije. Gesteld voor de keuze tussen 'Turkije mag onder bepaalde voorwaarden lid van de EU worden' en 'Turkije mag nooit lid van de EU worden' kiest 34% van de respondenten van het NKO 2017 voor de eerste optie en 57% voor de tweede (en 9% maakt geen keuze). In een UvA-studie naar de publieke opinie over de EU¹ is 6% het eens met de stelling 'als Turkije aan de eisen voldoet, kan ze toetreden tot de EU' en 67% is het daarmee oneens (17% is neutraal; Kantar 2018).

¹ Zie voor meer informatie <http://www.polcomm.org/research/erc-europinions>.

Per saldo geen behoefte aan meer integratie, meningen verdeeld

De grootste groep Nederlanders ziet in juli 2018 de EU dus liever kleiner dan groter, maar hoe denkt men over integratie of samenwerking tussen de huidige lidstaten? Daarover is men iets minder negatief, zo blijkt uit de COB-gegevens in tabel 4.2, maar per saldo wil men niet meer dan er nu is: 19% vindt het nu goed, 27% wil meer en 29% had minder gewild.

Tabel 4.2
Opvattingen over samenwerking in de EU, bevolking van 18+, 2009-2018/3 (in procenten)^a

	2009/1	2009/2	2011/1	2015/2	2018/3
Er is nu al te veel gemeenschappelijk beleid.	23	25	27	35	29
De samenwerking is goed zoals ze nu is.	17	23	16	18	19
De samenwerking zou nog verder moeten gaan.	33	27	34	26	27
Ik weet het niet.	27	25	23	22	24

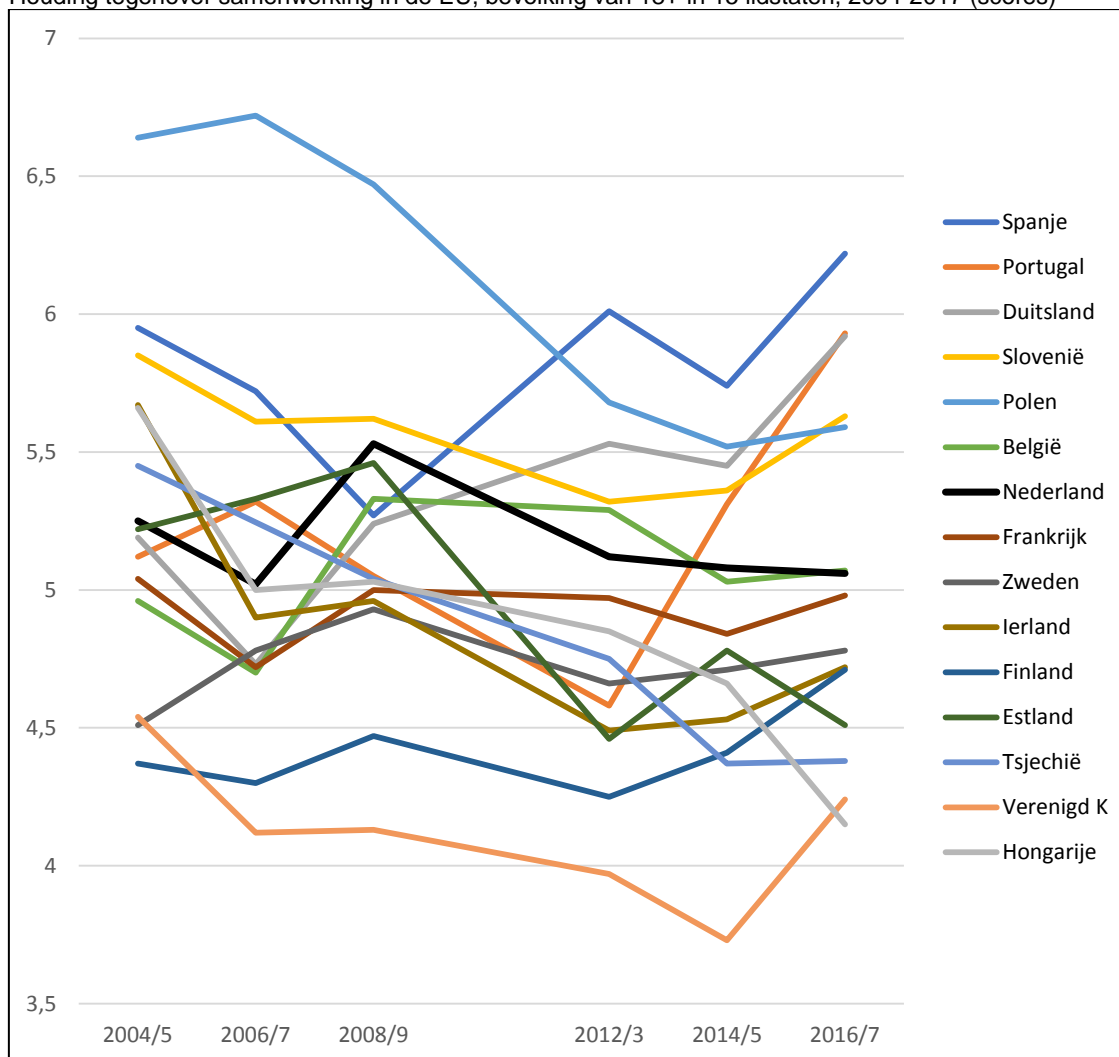
a 'Als we het hebben over de samenwerking tussen de huidige lidstaten van de Europese Unie, welk van de volgende standpunten ligt dan het dichtst bij uw mening?'

Bron: COB 2009/1-2, 2011/1, 2015/2 en 2018/3

Sinds 2004/5 wordt in het *European Social Survey* (ESS) om de twee jaar, maar niet in 2010/'11, gevraagd naar het gewenste niveau van Europese integratie. Voor Nederland en veertien andere EU-lidstaten hebben we alle beschikbare metingen en voor die landen toont figuur 4.1 de ontwikkelingen. De kluwen lijnen zit ergens rond de score 5 en dat is de middenpositie tussen 'eenwording is al te ver gegaan' (0) en 'eenwording moet verder gaan' (10). Nederlanders zitten in 2016/'17 gemiddeld dicht op de middenpositie en zijn daarmee een stuk positiever dan de Britten en Hongaren en aanzienlijk minder positief dan de Spanjaarden, Portugezen en ook Duitsers.

Figuur 4.1

Houding tegenover samenwerking in de EU, bevolking van 18+ in 15 lidstaten, 2004-2017 (scores)^a

a 'De volgende vraag gaat over de Europese Unie. Sommige mensen vinden dat de Europese eenwording verder moet gaan. Anderen zijn van mening dat die al te ver is gegaan. Kunt u aangeven welk cijfer op deze kaart het beste uw standpunt hierover weergeeft? Met eenwording wordt bedoeld verdere samenwerking en niet zozeer verdere uitbreiding.' Scores gaan van 0 (= eenwording is al te ver gegaan) tot 10 (= eenwording moet verder gaan).

Bron: ESS 2-8

De steun voor verdere eenwording ontwikkelt zich in de onderzochte landen heel verschillend. Zo maakt Polen een opvallende ontwikkeling door waarin de steun voor verdere eenwording relatief hoog blijft, maar tussen 2004/5 en 2016/17 wel fors afneemt. Ook in Tjechië en Hongarije is er een forse afname, waarbij de Hongaren nu onderaan de lijst belanden, net onder de inwoners van het Verenigd Koninkrijk, die zich gemiddeld ook geen voorstander tonen van verdere eenwording. In Spanje en Portugal neemt de steun voor eenwording de laatste jaren juist toe. Nederland neemt daartussenin een middenpositie in, met relatief stabiele gemiddeldes. De steun voor verdere eenwording neemt tussen 2006/7 en 2008/9 iets toe, om daarna geleidelijk af te nemen.

Een met het ESS vergelijkbare vraag wordt in het Nationale Kiezersonderzoek (NKO) gesteld. Daar neigt de gemiddelde Nederlander meer dan in het ESS naar het afremmen van integratie: 4,4 op een schaal van 0 (al te ver gegaan) tot 10 (moet verder gaan).² Tussen 1998 en 2012 daalde de gemiddelde steun voor verdere Europese eenwording licht (Tillie et al. 2016: 74). De gemiddelde scores verhullen dat er sprake is van de nodige verdeeldheid in opvattingen over Europese eenwording en die verdeeldheid neemt ook toe (Dekker en Den Ridder 2014: 109).

In tabel 4.3 geven we de daarom gemiddelde scores van een aantal bevolkingscategorieën in Nederland op basis van het NKO. De seksen verschillen daarin niet, jongeren zijn iets minder negatief over verdere integratie dan ouderen, maar evenals in hoofdstuk 3 is er weer een groot opleidingsverschil: de groep tot en met mbo die duidelijk meer neigt naar het standpunt dat de eenwording al te ver is gegaan en de academici die iets meer geneigd zijn tot verdere eenwording. De samenhang tussen opleiding en opvattingen over de EU is in de loop van de tijd iets sterker geworden; vooral lageropgeleiden zijn negatiever geworden over Europese eenwording (Tillie et al. 2016: 79-80).

Tabel 4.3
Steun voor integratie in sociaal-demografische en electorale groepen, bevolking van 18+, 2017 (in scores)^a

Sociaal-demografische groepen		stemgedrag Tweede Kamerverkiezingen maart 2017	
Allen	4,4	PVV	2,3
Man	4,4	SP	3,0
Vrouw	4,3	DENK	4,0
18-29 jaar	4,9	CDA	4,2
30-49 jaar	4,5	niet-stemmer	4,3
50-69 jaar	4,0	PvdD	4,4
≥ 70 jaar	4,0	CU	4,9
- mavo	3,4	VVD	5,0
mbo	3,8	PvdA	5,8
havo-hbo	4,9	GL	5,9
wo	5,9	D66	6,0

a 'Sommige mensen en partijen vinden dat de Europese eenwording nog verder zou moeten gaan. Anderen dat de Europese eenwording al te ver is gegaan. Waar zou u uzelf plaatsen op een lijn van 1 tot en met 7, waarbij 1 betekent dat de Europese eenwording nog verder zou moeten gaan en de 7 dat de eenwording al te ver is gegaan?' Voor de vergelijkbaarheid met figuur 4.8 zijn de scores getransformeerd naar 0 (al te ver gegaan) tot 10 (moet verder gaan).

Bron: NKO 2017

Verschillen in wensen voor meer of minder Europa

Combineren we de opvattingen over uitbreiden en meer samenwerken, dan kunnen we zien wie meer en minder Europa wil. In figuur 4.2 vergelijken we landen met EB-

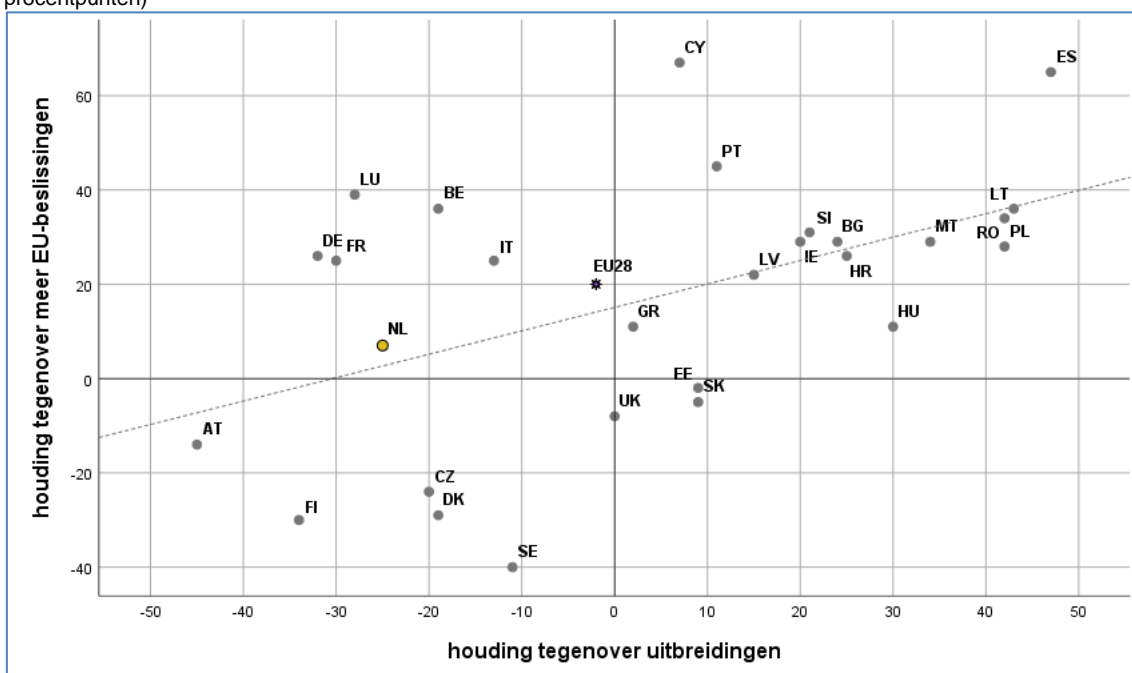
² Dit spoort met recenter onderzoek van de UvA/Kantar (2018): 32% is het eens en 40% oneens met de uitspraak 'eenwording moet verder gaan'. In hetzelfde onderzoek is 20% het eens en 51% oneens met de uitspraak 'beslissingsbevoegdheid EU moet worden uitgebreid'.

gegevens en in figuur 4.3 groepen in Nederland met COB-gegevens. In beide gevallen presenteren we nettocijfers: als die negatief zijn, zijn er meer tegenstanders dan voorstanders van uitbreiding of verdere integratie; positieve scores laten zien hoe groot de voorsprong van de voorstanders op de tegenstanders is. En zoals bij eerdere vergelijkbare figuren laten de stippellijnen de gemiddelde samenhang tussen de houding tegenover uitbreidingen en samenwerking in de landen of bevolkingsgroepen zien.

In figuur 4.2 staat Spanje als land met een heel positieve houding tegenover uitbreidingen en verdere integratie tegenover de Scandinavische lidstaten en Oostenrijk en Tsjechië die per saldo negatief zijn over uitbreidingen en meer samenwerking.

In figuur 4.3 zien we de inmiddels vertrouwde tegenstelling van ‘Eurofobe’ PVV’ers en ‘Eurofiële’ D66’ers. Met uitzondering van de positieve D66’ers en min of meer neutrale academici, jongeren en GroenLinksers zijn in alle groepen meer tegenstanders dan voorstanders van uitbreidingen.

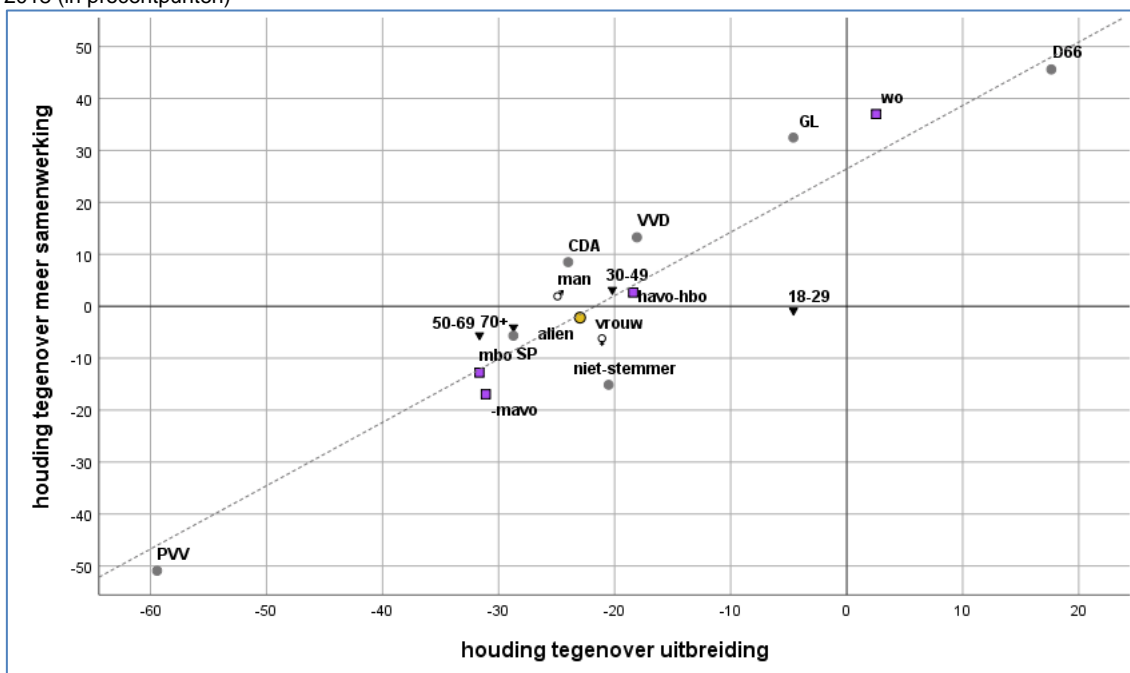
Figuur 4.2
Houdingen tegenover verdere Europese samenwerking en uitbreiding in 28 EU-landen, bevolking van 15+, 2018 (in procentpunten)^a

a Gemeld zijn nettoscores c.q. saldo's: horizontaal % voor - % tegen 'Verdere uitbreiding van de EU met andere landen in de toekomst uitbreiden' en verticaal % (sterk) eens - % (sterk) oneens met 'Er moeten meer besluiten op EU-niveau komen'.

Bron: EB 89.1 (voorjaar 2018)

Figuur 4.3
 Houdingen tegenover verdere Europese samenwerking en uitbreiding van groepen in Nederland, bevolking van 18+, 2018 (in procentpunten)^a

a Gemeld zijn nettoscores c.q. saldo's: horizontaal % 'De Europese Unie moet verder uitbreiden met kandidaat-lidstaten (als ze aan de toelatingseisen voldoen)' - % 'Het zou beter zijn geweest als de Europese Unie kleiner was gebleven' (tabel 4.1) en verticaal % 'De samenwerking zou nog verder moeten gaan' - % 'Er is nu al te veel gemeenschappelijk beleid' (tabel 4.2).

Bron: COB 2018/3

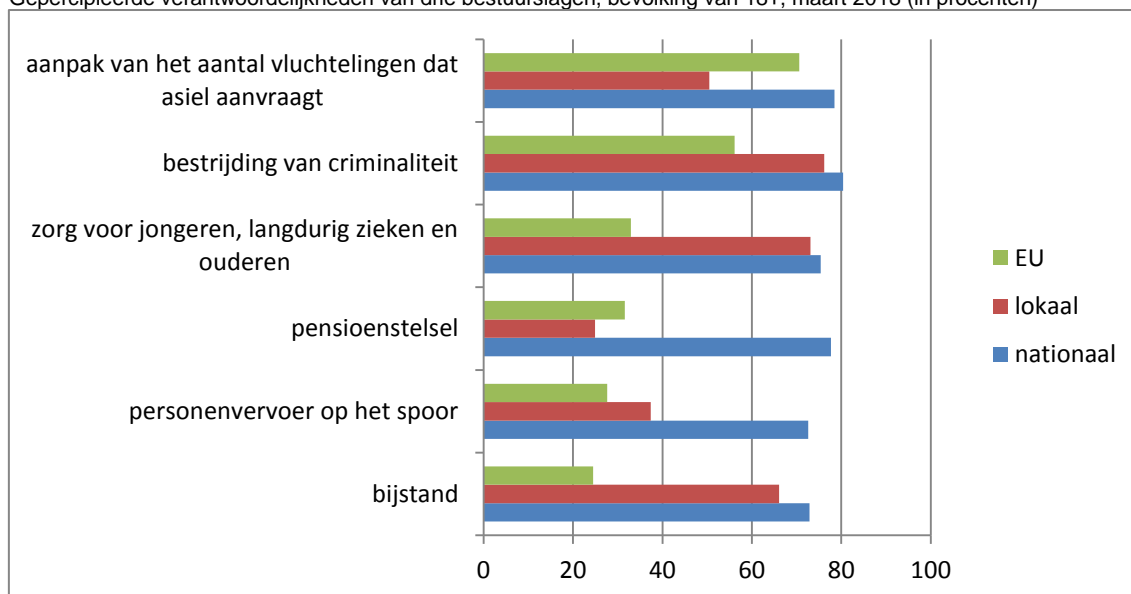
4.2 Waar houdt men de EU verantwoordelijk voor?

Voor we naar de onderwerpen gaan waarop men meer of minder EU-beleid zou willen zien, kijken we naar de percepties van verantwoordelijkheden. Voor welke beleidsterreinen houdt men de EU verantwoordelijk? En voor welke niet? Met gegevens uit het Lokaal Kiezersonderzoek 2018 biedt figuur 4.4 daarvan een overzicht. Daarin valt als eerste op dat de meeste Nederlanders de nationale overheid verantwoordelijk houden voor al deze beleidsterreinen. Of de EU ook een verantwoordelijkheid heeft, verschilt per beleidsterrein. Als het gaat om de aanpak van vluchtelingen en de bestrijding van criminaliteit, houdt men de EU daarvoor ook verantwoordelijk, samen met de nationale overheid en (vooral in het geval van criminaliteitsbestrijding) de gemeente. De meeste mensen houden de EU niet verantwoordelijk voor (langdurige) zorg, pensioenen, de spoorwegen of de bijstand (niet in de figuur opgenomen is dat opvallend veel mensen de EU bij die laatste vragen zelfs de uiterste score '1' geeft).³ Er is hier dus een duidelijk onderscheid tussen grensoverschrijdende

³ Op basis van een eerdere editie van het LKO kwamen Blok en Van der Brug (2016: 74) tot dezelfde bevinding.

onderwerpen (vluchtelingen, criminaliteit) en nationale onderwerpen (zorg, pensioenen, openbaar vervoer, bijstand).

Figuur 4.4
Gepercipieerde verantwoordelijkheden van drie bestuurslagen, bevolking van 18+, maart 2018 (in procenten)^a

a 'We leggen u nu een reeks beleidsterreinen voor met de vraag in welke mate u verschillende overheden ervoor verantwoordelijk houdt. In hoeverre houdt u de volgende drie overheden verantwoordelijk voor de aanpak van het aantal vluchtelingen dat asiel aanvraagt in Nederland op een schaal van 0 tot 10? 0 = niet verantwoordelijk (geen enkele verantwoordelijkheid); 10 = zeer verantwoordelijk? Het kan natuurlijk ook zijn dat geen van de overheden in uw ogen verantwoordelijkheid dragen'.

Bron: LKO 2018

4.3 Beleidswensen

We kijken naar vier vragen om wensen voor EU-beleid in recente Eurobarometers te achterhalen: een vraag naar steun voor een aantal Europese doelstellingen, een vraag of de EU of de nationale overheid meer moet doen aan een aantal onderwerpen, een vraag naar prioriteiten voor het Europees Parlement en ten slotte een vraag naar Europese begrotingsposten.⁴

Doelen: steun voor gemeenschappelijk beleid, maar niet voor uitbreiding

In tabel 4.4 is een rij doelen vermeld die men al of niet wenselijk kan vinden en

⁴ De Eurobarometer is een van de weinige (recente) onderzoeken waarin naar prioriteiten wordt gevraagd. Ander onderzoek waarin dit gebeurt, is het onderzoek van De Vries en Hoffmann (2015) waarin zij Europeanen een lijst van tien beleidsterreinen voorleggen en vragen welke van die terreinen meer aandacht zou behoeven. In 2014 – dus nog voor de vluchtelingencrisis – kwamen in de eurozone vrede, economische groei en het tegengaan van ongelijkheid bovenaan die lijst te staan. Immigratie en milieu kwamen daarna.

waarvan sommige zaken (deels) al zijn gerealiseerd (vrij verkeer, euro) en andere niet of nauwelijks (gemeenschappelijk defensiebeleid).⁵

Tabel 4.4
Steun voor diverse Europese doelen, bevolking van 15+, 2017/2018 (in procenten)^a

	EU 2018	NL 2018	NL 2017	groepen in Nederland in 2017 ^b					
				man	vrouw	18-49 jaar	50+ jaar	laag opgeleid	hoog opgeleid
vrij verkeer van EU-burgers om overal in de EU te leven, werken, studeren of handel te drijven	82	85	83	87	80	86	81	80	87
een gemeenschappelijk EU-immigratiebeleid	68	82	83	84	83	81	86	80	87
een gemeenschappelijk defensie- en veiligheidsbeleid van EU-lidstaten	75	81	82	82	83	80	84	81	84
een gemeenschappelijk EU-handelsbeleid ^c	71	80							
een Europese economische en monetaire unie met één gemeenschappelijke munt, de euro	61	80	78	79	77	80	77	75	81
een gemeenschappelijk EU-energiebeleid	73	75	79	83	74	81	76	74	84
een gemeenschappelijk buitenlands beleid van de 28 EU-lidstaten	66	66	65	67	64	63	68	63	68
verdere uitbreiding van de EU met andere landen in de toekomst	44	34	28	30	27	34	23	26	31

a 'Hoe denkt u over elk van de volgende voorstellen. Wilt u mij voor elk voorstel zeggen of u er vóór of tegen bent?' Vermeld zijn de percentages vóór (in plaats van tegen en weet niet).

b Tweedelingen naar sekse, leeftijd en opleidingsniveau (2 x ± 50% naar leeftijd waarop men opleiding afsloot).

c Dit werd in de meting van 2017 niet voorgelegd. Toen werd wel gevraagd naar de vrijhandelsovereenkomst tussen de VS en de EU, waarvoor de steun met 57% veel geringer was.

Bron: EB 88.3 (najaar 2017) en 89.1 (voorjaar 2018)

In Nederland is in de meting van 2018 de steun voor vrijwel alle doelen hoog – behalve die voor het reeds vermelde doel om de EU in de toekomst uit te breiden. In de Eurobarometer tonen grote aandelen Nederlanders zich voorstander van het vrije verkeer van goederen, een gemeenschappelijk immigratiebeleid, defensiebeleid, handelsbeleid en monetair beleid. Voor gemeenschappelijk energiebeleid en vooral voor gemeenschappelijk buitenlands beleid is de steun lager. Nederlanders zijn positiever dan andere Europeanen over een gemeenschappelijk handelsbeleid en immigratiebeleid.

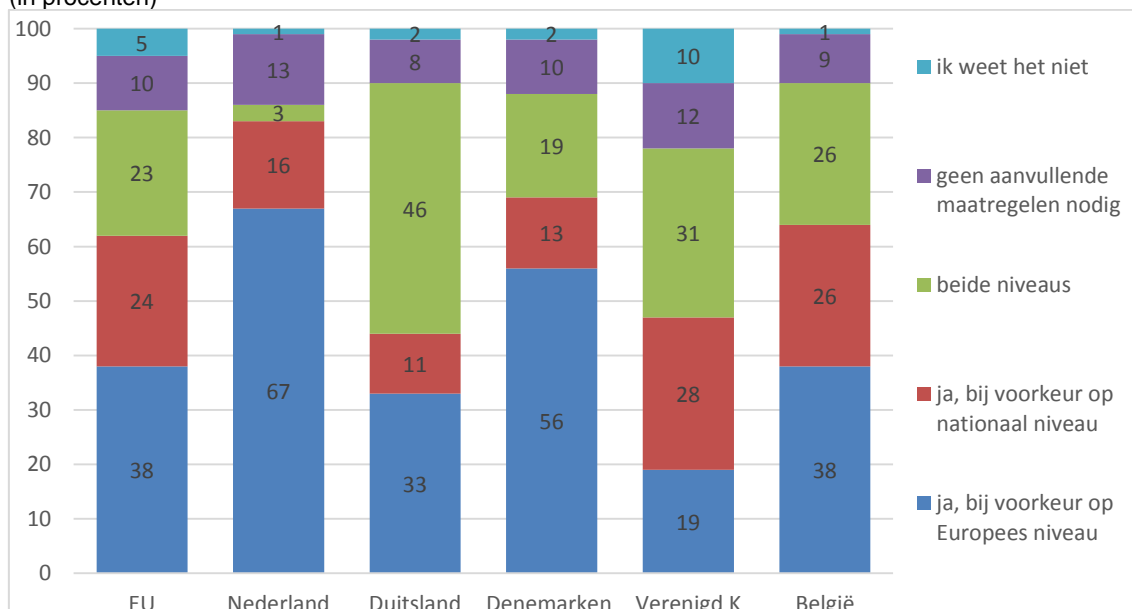
De verschillen in steun tussen mannen en vrouwen en jongeren en ouderen zijn gering, behalve bij de steun voor uitbreiding: daar zijn ouderen minder vaak voorstander van. Opleidingsverschillen zijn er wel, maar ook die zijn kleiner dan we in ander onderzoek

⁵ Dit rijtje is opgenomen in Eurobarometers van de afgelopen jaren, waarvan 89.1 de meest recente is. Gegevens daarover zijn ontleend aan het verslag van de Europese Commissie; voor vergelijking van groepen zijn microdata nodig en de laatst beschikbare zijn die van 88.3. Ook opgenomen is 'Een gemeenschappelijke digitale markt', maar dat hebben we weggelaten, omdat niet zo duidelijk is wat dat is (20% van de Nederlandse respondenten kruist hier 'weet niet' aan (bij de andere onderwerpen 2-7%)).

gewend zijn, wat mogelijk te maken heeft met het feit dat hier (noodzakelijkerwijs?) een tweedeling werd gebruikt. De steun voor gemeenschappelijk beleid is onder de bevolkingshelft met de hoogste opleiding bij alle terreinen groter dan onder de bevolkingshelft met de laagste opleiding. Alleen bij een gemeenschappelijk defensiebeleid is het verschil nagenoeg afwezig. Als het gaat om gemeenschappelijk energiebeleid is het verschil het grootst.

In de Eurobarometer van voorjaar 2018 wordt ook gevraagd of men vindt dat er extra maatregelen moeten worden genomen om ‘niet-gereguleerde immigratie’ te bestrijden en zo ja, op welk niveau dat moet gebeuren.⁶ We presenteren in figuur 4.5 de antwoorden in Nederland en elders, omdat in de volgende hoofdstukken immigratie in de EU nog een groot punt wordt.

Figuur 4.5
Voorkeuren voor beleid vanwege illegale immigratie in de EU en vijf EU-lidstaten, bevolking van 15+, 2018 (in procenten)^a

a 'Naar uw mening, zouden er aanvullende maatregelen moeten worden genomen om niet-gereguleerde immigratie van mensen van buiten de EU te bestrijden?' Het antwoord 'beide niveaus' werd niet voorgelegd, maar genoteerd als mensen dat spontaan gaven.

Bron: EB 89.1 (voorjaar 2018)

Een ruime meerderheid van de Nederlanders vindt dat er aanvullende maatregelen nodig zijn (13% vindt van niet), 67% vindt dat die maatregelen bij voorkeur op EU-niveau moeten worden genomen, 16% op nationaal niveau en 3% op beide niveaus (maar die laatste optie werd niet aangeboden en alleen genoteerd als men die spontaan

⁶ Het gaat op de moedervragenlijst en in het Verenigd Koninkrijk om 'irregular immigration' en in de Nederlandstalige vragenlijst om 'niet-gereguleerde immigratie'. Waarschijnlijk zijn het overal ongebruikelijke begrippen met associaties van zowel 'ongepland' als 'illegaal', maar er is op voorhand geen reden om te veronderstellen dat ze verschillend begrepen worden.

naar voren bracht). De voorkeur voor maatregelen op Europees niveau is in Nederland het hoogst van alle lidstaten. In de hele EU is het 38%; naast Nederland (67%) is er alleen in Denemarken (56%) en Spanje (61%, niet in figuur 4.5) een meerderheid.

Europese in plaats van nationale beslissingen: terrorisme, klimaat, migratie

Tabel 4.5 toont acht beleidsdoelen met de vraag of daar meer Europese of nationale besluitvorming over gewenst is. Voor alle acht is er in de EU een meerderheid voor meer Europese besluitvorming te vinden, in Nederland voor zeven van de acht. Nederlanders zijn wat terughoudender bij 'vraagstukken van gezondheid en sociale zekerheid' en ook bij het stimuleren van werkgelegenheid. Als het gaat om terrorisme, milieu, democratie en migratie is er meer besluitvorming op EU-niveau gewenst. Dat is ook het geval als gevraagd wordt naar de gelijke behandeling tussen mannen en vrouwen. Dat is althans zo in antwoord op een algemene enquêtevraag; men is wat terughoudender als een concrete maatregel ter bevordering van seksgelijkheid wordt voorgelegd (zie hoofdstuk 6).

Tabel 4.5
Steun voor meer EU-beleid, bevolking van 15+, 2017/'18 (in procenten)^a

	EU 2018	NL 2018	NL 2017	groepen in Nederland in 2017 ^b							
				18-49 jaar		≥ 50 jaar		laag opgel eid	hoog opgel eid	lid+	lid0/-
				man	vrouw	jaar	jaar				
bestrijden van terrorisme	81	85	92	90	93	91	93	92	91	93	88
beschermen van het milieu	79	88	87	86	87	86	87	85	89	90	75
bevorderen van democratie en vrede	77	80	83	82	84	83	83	82	84	86	72
omgaan met immigratie van buiten de EU	72	76	81	80	81	81	80	76	85	86	63
bevorderen van gelijke behandeling tussen mannen en vrouwen	70	76	75	69	81	74	76	75	75	76	71
veiligstellen van de energievoorziening	73	74	69	73	65	66	72	68	70	71	61
stimuleren van investeringen en het creëren van werkgelegenheid	65	58	58	57	60	56	60	61	55	60	54
omgaan met vraagstukken van gezondheid en sociale zekerheid	60	48	54	51	56	52	55	55	53	54	53

a 'Kunt u mij voor elk van de volgende terreinen zeggen of u vindt dat er meer of juist minder besluitvorming op Europees niveau moet plaatsvinden?' Vermeld zijn de percentages 'meer op Europees niveau' i.p.v. 'minder', 'hetzelfde' en 'weet niet'.

b Tweedelingen naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau (2 x ± 50% naar leeftijd waarop men opleiding afsloot) en opvatting over het Nederlandse EU-lidmaatschap (goede zaak: lid+, of slechte zaak of neutraal: lid0-).

Bron: EB 88.1 (najaar 2017) en 89.1 (voorjaar 2018)

Ruim een decennium geleden werd in de Eurobarometer voor een omvangrijkere lijst met beleidsterreinen gevraagd of beslissingen genomen moesten worden door nationale regeringen of binnen de EU. Daaruit bleek stevast steun om gezamenlijke beslissingen te nemen over grensoverschrijdende thema's als terrorismebestrijding en milieubescherming en in eigen land te beslissen over meer klassieke verzorgingsstaatterwerpen als pensioenen, belastingen en sociale voorzieningen

(Dekker et al. 2009: 18 en 30).

Mannen en vrouwen denken over de meeste beleidsterreinen hetzelfde, maar er zijn een paar verschillen, het meest prominent bij het bevorderen van gelijke behandeling tussen mannen en vrouwen: vrouwen willen daar vaker EU-besluitvorming over dan mannen. Mannen vinden EU-besluitvorming ten aanzien van energie vaker gewenst. Leeftijdsverschillen zijn er nauwelijks. Lageropgeleiden willen iets vaker EU-besluitvorming op het gebied van werkgelegenheid, hogeropgeleiden willen vaker iets van de EU op het gebied van externe immigratie. Aan de drie sociaal-demografische tweedelingen van de Nederlandse bevolking kunnen we nu een tweedeling naar opvattingen over het EU-lidmaatschap toevoegen. Voorstanders van het EU-lidmaatschap willen (niet geheel verrassend) over de hele linie vaker gezamenlijke EU-besluitvorming dan tegenstanders. De verschillen zijn het grootst op het gebied van milieu en immigratie.

Prioriteiten voor het Europees Parlement: klimaat, terrorisme, armoede en migratie

Een derde manier waarop in de Eurobarometer wordt gevraagd naar een inhoudelijke agenda voor de toekomst, is een vraag naar de gewenste prioriteiten voor het Europees Parlement. Deze vraag werd het laatst gesteld in 2017. Mensen wordt een lijst onderwerpen voorgelegd met de vraag daaruit het belangrijkste onderwerp te kiezen en vervolgens het tweede en derde. In tabel 4.6 geven we een overzicht van de wensen en splitsen we die ook uit naar achtergrondkenmerken en opvattingen over de EU.

Ook hier zien we grensoverschrijdende onderwerpen als klimaat en terrorisme bovenaan staan en ook hier zien we dat er in Nederland vaker prioriteit wordt gegeven aan een klimaataanpak dan elders in Europa. Twee andere thema's die volgens Nederlanders prioriteit hebben, zijn de aanpak van armoede en sociale uitsluiting en migratie. In dat rijtje valt dan vooral de prioriteit die men geeft aan armoede en sociale uitsluiting op; in ander onderzoek zagen we dat men dit meestal vooral een nationale aangelegenheid vindt. Gevraagd om prioriteiten aan te geven voor het Europees Parlement op deze lijst, vinden dus meer mensen dit van belang dan het beschermen van consumentenrechten of het bevorderen van kansen voor de jeugd.

De verschillen tussen groepen zijn vergelijkbaar met wat we eerder zagen: hogeropgeleiden en voorstanders van het lidmaatschap vinden het bestrijden van klimaatverandering vaker een prioriteit. Lageropgeleiden en EU-tegenstanders hechten meer waarde aan het bestrijden van terrorisme.

Tabel 4.6
Prioriteiten voor het Europees Parlement, bevolking van 15+, 2017 (in procenten)^a

	EU 2017	NL 2017	groepen in Nederland in 2017 ^b							
			man	vrouw	18-49 jaar	≥ 50 jaar	laag opgel di	hoog opgel eid	lid+	lid0-
klimaatverandering bestrijden met creatieve oplossingen	8	15	16	15	16	15	13	18	17	10
terrorisme bestrijden	16	14	12	16	14	14	17	12	12	22
armoede en sociale uitsluiting aanpakken	16	14	11	16	13	15	15	12	13	14
een gezamenlijk Europees antwoord vinden op het migratievraagstuk	9	13	13	13	11	15	13	13	13	13
grondrechten en democratie wereldwijd bevorderen	7	7	6	8	8	7	7	8	8	6
een gemeenschappelijk defensie- en veiligheidsbeleid voor alle EU-lidstaten ontwikkelen	6	7	8	6	6	8	7	7	7	8
consumentenrechten en de bescherming van de volksgezondheid voor allen verbeteren	7	6	5	7	6	7	8	4	5	9
nieuwe manieren mogelijk maken om de economie en groei te stimuleren	8	6	6	6	7	4	5	7	6	6
een stabiele en succesvolle monetaire unie veiligstellen met één gemeenschappelijke munt, de euro	4	6	8	3	6	5	4	7	6	3
een duurzame, concurrerende en zekere energievoorziening voor EU-lidstaten ontwikkelen	3	5	7	4	6	4	3	7	6	3
kansen die door de Europese Unie geboden worden beschermen voor toekomstige generaties (enq: bv. vrij verkeer, Erasmus)	4	4	5	3	4	3	3	4	4	2
jeugdwerkloosheid bestrijden	12	3	2	4	3	4	4	2	3	4
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

a 'Het EP neemt beslissingen over Europese wetgeving die direct van invloed zijn op het leven van iedere burger. Aan welke van de volgende zaken zou volgens u prioriteit moeten worden gegeven door het Europees Parlement? Ten eerste? En dan? En dan?' Vermeld zijn keuzes voor een zaak als percentage van het totaal aantal genoemde zaken per kolom.

b Tweedelingen naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau (2 x ± 50% naar leeftijd waarop men opleiding afsloot) en opvatting over het Nederlandse EU-lidmaatschap (goede zaak: lid+, of slechte zaak of neutraal: lid0-).

Bron: EB 88.1 (2017)

Budgetvoorkeuren: geld uitgeven aan klimaat, werk, onderwijs en zorg

Als vierde en als laatste presenteren we een meting van voorkeuren voor de EU-begroting (en ter vergelijking ook percepties van de begroting). Het voordeel is dat er een breed scala van begrotingsposten wordt voorgelegd, maar de vraagstelling heeft als groot nadeel dat niet gevraagd wordt of men meer of minder wil uitgeven aan een post maar wat men als grootste post wil (of ziet). Er wordt ook naar de tweede en derde post gevraagd. Dat lost het probleem niet echt op, maar geeft een iets breder idee van de prioriteiten.

Klimaatverandering staat ook hier weer hoog, net als thema's die in ander onderzoek niet direct als EU-onderwerpen naar voren komen, zoals werk, onderwijs en zorg (zie tabel 4.7). Die laatste drie onderwerpen komen hier mogelijk hoog op de

prioriteitenlijst, omdat men dit nu eenmaal belangrijke zaken vindt om publiek geld aan uit te geven. In een vraag waaraan de Nederlandse regering meer of minder geld moet uitgeven in de COB-enquête, voeren deze onderwerpen de prioriteitenlijst ook altijd aan (zie o.a. Dekker en Van Houwelingen 2017).

Als we de gewenste en gepercipieerde uitgaven vergelijken, dan zijn er zowel bovenin als onderaan de lijst *mismatches*. Veel mensen denken dat de EU veel geld uitgeeft aan bestuurs- en personeelskosten, een post die niemand noemt als gewenste uitgavenpost. Ook landbouw en hulp aan EU-buurlanden worden vaker genoemd als post waar de EU geld aan uitgeeft dan als gewenste uitgavenpost. Bij klimaat, werk, onderwijs en zorg is dat andersom.

Tabel 4.7
Prioriteiten voor het Europees Parlement, bevolking van 15+, 2017 (in procenten)^a

	EU		Nederland	
	perceptie	wens	perceptie	wens
klimaatverandering en bescherming van het milieu	5	9	6	16
werkgelegenheid en sociale zaken	6	13	5	13
onderwijs, scholing, cultuur en media	4	11	3	13
volksgezondheid	5	13	2	11
defensie en veiligheid	10	8	8	10
economische groei	10	11	12	9
wetenschappelijk onderzoek	4	7	3	6
energiezaken	5	5	3	5
ontwikkeling en humanitaire hulp aan landen buiten de EU	5	3	5	4
immigratiezaken	9	5	7	4
regionale investeringen	6	5	8	3
landbouw en plattelandsontwikkeling	9	6	14	3
hulp aan EU-buurlanden, inclusief kandidaat-lidstaten	7	2	11	2
vervoer	2	2	2	1
bestuurs- en personeelskosten, gebouwen	12	1	12	0
totaal	100	100	100	100

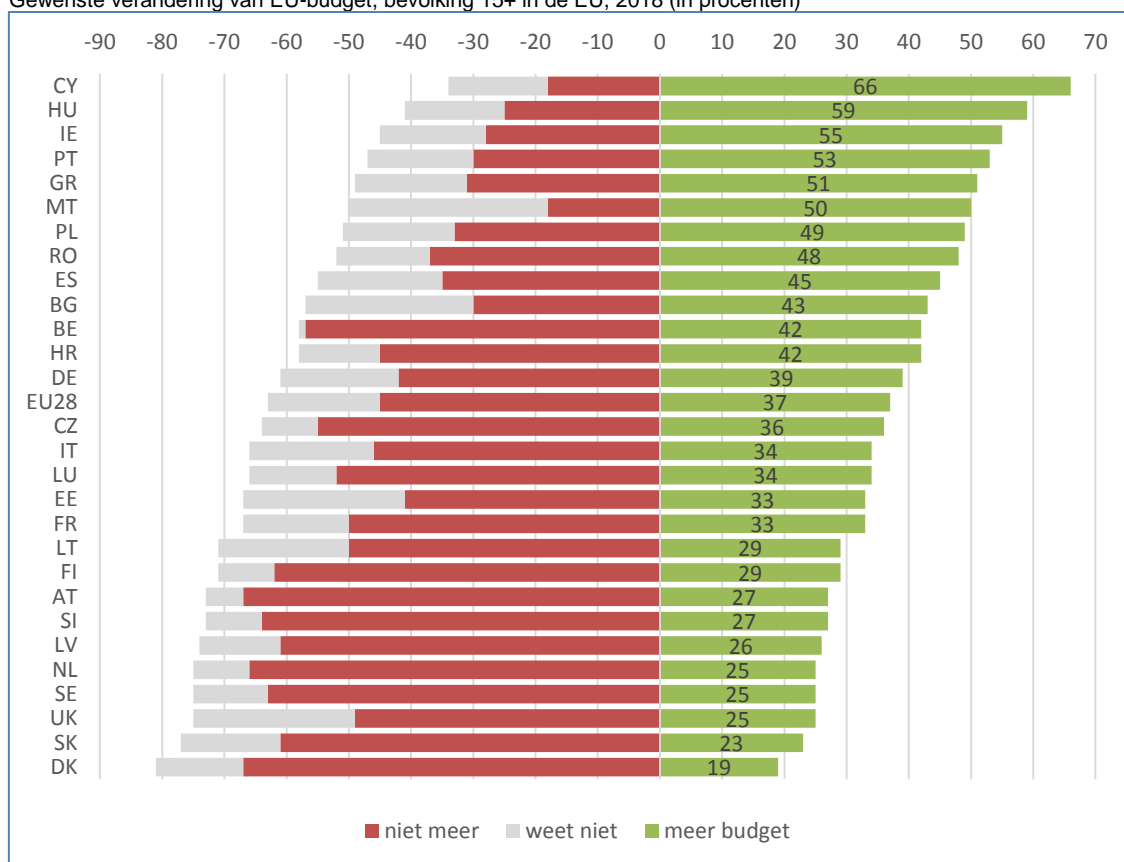
a Perceptie: 'Aan welk van de volgende zaken geeft de Europese Unie volgens u het grootste deel van haar budget uit? Als eerste, tweede, nog andere?'; wens: 'Aan welk van de volgende zaken zou de Europese Unie volgens u als eerste haar budget moeten uitgeven, als tweede, nog andere?' Vermeld zijn keuzes voor een post als percentage van het totaal aantal genoemde posten per kolom. De posten zijn geordend naar afnemende wenselijkheid in Nederland.

Bron: EB 89.1 (2018)

4.4 Geen steun voor meer EU-uitgaven of EU-belasting

In het voorafgaande hebben we op verschillende manieren veel steun voor meer EU-beleid gesignaleerd. Dat resulteert echter niet in evenzo grote steun voor een groter EU-budget, zo laat figuur 4.6 zien. 'Gezien haar politieke doelstellingen' (een wat cryptische toevoeging in de betreffende Eurobarometer-vraag) vindt zo'n 36% van alle EU-inwoners dat er geld bij moet (en 45% vindt dat dat niet moet; 18% weet het niet). Nederland is met 25% meer geld, 66% tegenstanders daarvan en 9% twijfelaars nog een stuk terughoudender. Alleen de Oostenrijkers en de Denen zijn nog iets zuiniger.

Figuur 4.6
Gewenste verandering van EU-budget, bevolking 15+ in de EU, 2018 (in procenten)^a

a 'Met welke van de volgende twee uitspraken bent u het het meest eens? "De Europese Unie moet over meer financiële middelen beschikken gezien haar politieke doelstellingen" of "De politieke doelstellingen van de Europese Unie rechtvaardigen geen stijging van haar budget"?' Met de antwoordmogelijkheid 'weet niet'.

Bron: EB 89.1 (voorjaar 2018)

Nederlanders zien dus niets in een uitbreiding van de financiële middelen van de EU en voor het heffen van Europese belastingen is er evenmin steun. In het UvA/Kantar-onderzoek neigt 13% naar de positie dat de EU belastingen moet kunnen heffen, 61% is het daar niet mee eens (33% kiest daarvoor zelfs de uiterste schaalpositie) en 26% neemt een neutrale positie in (Kantar 2018). De Vries en Hoffman (2016) concluderen in onderzoek naar de opvattingen over een Europese minister van Financiën, dat in de eurozone bijna niemand vindt dat zo'n Europese minister belastingen zou moeten kunnen heffen.

In de onlinedialoog die in hoofdstuk 5 uitvoerig aan de orde komt, vroegen we deelnemers of de EU meer mag kosten dan ze nu doet: 51% vindt van niet, 35% twijfelt of weet het niet en 14% vindt dat de EU meer mag kosten. De grootste groep vindt dat de EU al genoeg kost, dat Nederland te veel betaalt en dat de EU haar budget efficiënter en effectiever moet uitgeven. Een kleine groep wil best meer betalen als het geld nuttig en effectief besteed wordt. Er is ook gevraagd naar Europese belastingen:

58% is het oneens met de stelling dat de EU zelf belastingen moet kunnen heffen (31%

twijfelt of is neutraal, 11% vindt dat de EU belasting mag heffen). Daarover denkt men dus grofweg hetzelfde: de EU kost al genoeg en bovendien betaalt men al genoeg nationale belasting. Voorstanders van EU-belastingen denken dat EU-belasting kan zorgen voor meer gelijkheid tussen landen en verdere eenwording bevordert.

4.5 Sociale zekerheid specifiek gevraagd

Vragen in de Eurobarometer zijn soms wat sturend⁷ en doorgaans kort en algemeen. Voor dat laatste is veel te zeggen, maar het blijft daardoor ook wat ongewis wat de antwoorden betekenen. In de meest recente module van het European Social Survey (ESS) zijn voor de sociale zekerheid veel specifiekere vragen gesteld met uitgebreide toelichtingen, onder andere over een Europese voorziening voor arme mensen (zie Meuleman et al. 2018 voor andere onderwerpen). Daarbij wordt uitgebreid verteld wat die voorziening behelst, inclusief de mededeling dat rijke landen er meer aan moeten meebetalen dan arme.⁸ In tabel 4.6 en 4.7 zijn de in Nederland gestelde vragen weergegeven.

Nederlanders verdeeld over Europese sociale voorzieningen

De houding tegenover een Europese regeling verschilt sterk. In Portugal is er groot enthousiasme (87% voor en 9% tegen) en ook in andere oostelijke en zuidelijke lidstaten is er een duidelijke meerderheid, maar in het Verenigd Koninkrijk, Finland, Oostenrijk en ook Nederland (46% voor en 48% tegen) houden voor- en tegenstanders elkaar in evenwicht.

⁷ Een voorbeeld zijn de ‘creatieve oplossingen’ bij de strijd tegen klimaatverandering bovenin tabel 4.6: daar zullen veel mensen wel voor zijn, voor welk probleem dan ook.

⁸ De Nederlandse vragen staan onder de tabellen. In de Engelstalige moedervragenlijst luidt de eerste vraag ‘It has been proposed that there should be a European Union-wide social benefit scheme for all poor people. In a moment I will ask you to tell me whether you are against or in favour of this scheme. First, look at the highlighted box at the top of this card, which shows the main features of the scheme. A European Union-wide social benefit scheme includes all of the following: • The purpose is to guarantee a minimum standard of living for all poor people in the European Union. • The level of social benefit people receive will be adjusted to reflect the cost of living in their country. • The scheme would require richer European Union countries to pay more into such a scheme than poorer European Union countries.’ De tweede vraag is: ‘If more decisions were made by the European Union rather than by national governments, do you think the level of social benefits and services provided in [country] would become higher or lower?’

Tabel 4.8
Reacties op een mogelijke Europese sociale voorziening voor arme mensen, bevolking van 18+ in 18 EU-lidstaten, 2016/17 (in procenten en procentpunten)^a

	sterk tegen	tegen	weet niet	voor	sterk voor	% voorstanders - tegenstanders
Portugal	2	7	4	70	17	78
Slovenië	1	12	5	70	11	68
Spanje	2	10	10	61	16	65
Litouwen	2	12	14	53	19	59
Italië	2	12	13	62	10	58
Hongarije	3	15	11	52	20	55
Polen	4	15	14	60	7	49
België	5	28	2	59	7	33
Ierland	8	23	8	54	8	31
Estland	5	28	4	58	6	31
Duitsland	7	31	3	52	7	21
Tsjechië	11	26	10	42	12	16
Frankrijk	11	30	4	50	6	16
Zweden	22	22	7	43	7	6
Verenigd Koninkrijk	11	35	5	45	3	1
Finland	10	38	3	47	2	1
Nederland	8	40	6	44	2	-2
Oostenrijk	17	32	8	36	9	-4

a 'Er is voorgesteld dat er voor de hele Europese Unie één stelsel voor een sociale uitkering zou moeten zijn voor alle arme mensen. Ik ga u zo meteen vragen of u tegen of voor dit stelsel bent. Bekijk eerst het kader bovenaan deze kaart, waarin de belangrijkste kenmerken van het stelsel staan. Eén stelsel voor een sociale uitkering voor de hele Europese Unie omvat alle volgende kenmerken:

- Het doel is om een minimale levensstandaard te garanderen voor alle arme mensen in de Europese Unie.
- De hoogte van de sociale uitkering die mensen ontvangen, zal worden aangepast aan de kosten voor levensonderhoud in hun land.
- Het stelsel zou van rijkere landen in de Europese Unie vereisen dat ze meer betalen voor een dergelijk stelsel dan armere landen in de Europese Unie.

Zou u in het algemeen tegen of voor het hebben van één stelsel voor een sociale uitkering zijn voor de hele Europese Unie?

Bron: ESS 8

De verwachtingen van de gevolgen van meer Europese besluitvorming voor het niveau van sociale zekerheid verschilt ook aanzienlijk. In Litouwen verwacht 60% een stijging van het niveau en 5% een daling, in Finland 7% een stijging en 65% een daling. Evenals in Finland en andere rijke landen met een langere verzorgingsstaatgeschiedenis overheerst ook in Nederland de verwachting dat het bij europeanisering minder wordt met de sociale zekerheid.

Naarmate men in een land meer denkt dat het niveau van de sociale zekerheid zal stijgen door europeanisering, zijn er meer mensen voor Europese besluitvorming: de correlatie tussen de procentpunten in de laatste kolommen van de tabellen 4.8 en 4.9 bedraagt 0,97 ($p < 0,001$).⁹

⁹ Binnen landen is het ook zo dat naarmate mensen meer een stijging van het niveau van sociale zekerheid verwachten, ze positiever zijn over europeanisering van de bijstand. Sterk is die relatie echter niet (in Nederland 0,10 ($p < 0,001$) tussen de oorspronkelijke vijf en vier antwoorden op de vragen.

Tabel 4.9
Verwachte verandering van het niveau van de sociale zekerheid bij meer Europese besluitvorming, bevolking van 18+ in 18 EU-lidstaten, 2016/17 (in procenten en procentpunten)^a

	sterk afnemen	afnemen	weet niet	geen verandering	toenemen	sterk toenemen	% toenemen - afnemen
Litouwen	1	4	11	25	43	17	56
Estland	1	12	4	31	46	6	39
Polen	1	9	15	28	40	8	39
Slovenië	1	11	12	32	41	3	32
Portugal	2	21	8	23	46	1	24
Spanje	2	16	22	21	37	3	23
Hongarije	3	14	15	27	35	6	23
Tsjechië	4	18	12	26	29	11	19
Italië	2	13	20	36	26	4	15
Verenigd Koninkrijk	2	29	6	33	27	3	-1
Duitsland	3	46	6	30	15	1	-32
Ierland	9	44	9	19	19	1	-33
Frankrijk	7	41	6	30	14	1	-33
België	4	47	2	33	14	1	-37
Oostenrijk	16	40	11	23	8	2	-45
Nederland	5	53	8	23	11	1	-46
Zweden	9	47	9	27	6	1	-50
Finland	8	57	2	26	7	0	-57

a 'Als er meer beslissingen zouden worden genomen door de Europese Unie in plaats van door nationale overheden, denkt u dan dat het aantal sociale voorzieningen dat wordt aangeboden in [land] zou toenemen of afnemen?' (Het 'aantal sociale voorzieningen' is een foute vertaling (zie noot 8) en we moeten er maar op hopen dat de respondenten haar opvatten als een vraag naar het niveau van sociale uitkeringen en voorzieningen.)

Bron: ESS 8

4.6 Afsluitend en vooruitblikkend

Na een beschrijving van uitbreidings- en algemene samenwerkingsvoorkeuren op basis van diverse bronnen, bekeken we in dit hoofdstuk vooral Eurobarometergegevens om te achterhalen op welke onderwerpen en terreinen of voor welke doelstellingen mensen meer of juist minder Europa willen. Daarbij waren we overgeleverd aan de formuleringen van onderwerpen/doelen en antwoordmogelijkheden van de enquête. Dat is bij gebruik van beschikbaar enquêtemateriaal natuurlijk altijd het geval, maar nu is er wel een extra belemmering, omdat de rijtjes nogal selectief zijn, de onderwerpen soms wel erg algemeen zijn opgeschreven ('omgaan met vraagstukken van gezondheid en sociale zekerheid') of juist erg specifiek, en in verschillende mate wervend zijn geformuleerd ('creatieve oplossingen'). De kostenkant en de mogelijke nadelen blijven buiten zicht en vaak is ook niet duidelijk of mensen bij een keuze voor 'meer EU' specifiek voor een EU-aanpak kiezen of slechts tot uitdrukking brengen dat het doel belangrijk is (óók voor de EU, maar misschien wel meer voor de nationale overheid).

Door de oogbaren naar de resultaten kijkend, kan men niettemin wel stellen dat breed meer inzet van de EU wordt gewenst rond klimaat/milieu en immigratie/vluchtelingen. Tegen een gemeenschappelijke aanpak van terrorisme en criminaliteit bestaat ook

weinig bezwaar. En we kunnen ook wel zeggen dat de betalingsbereidheid voor meer Europees beleid op deze terreinen niet overhoudt.

Een vraag in de ESS over een uitgebreid toegelichte Europese sociale basisvoorziening kan meer zicht bieden op wat mensen echt willen als ze beter geïnformeerd worden – en de beantwoording toont een grote terughoudendheid van Nederlanders ten aanzien van de europeanisering van de sociale zekerheid – maar heeft ook haar beperkingen. Met veel toelichting kan men maar weinig vragen en men mag betwijfelen of de vele tekst wel bij iedereen doorkomt en begrepen wordt.

Het is goed om op verschillende manieren naar EU-prioriteiten te blijven informeren met gesloten keuzevragen in bevolkingsenquêtes. Het is de enige manier om met enige statistische zekerheid ontwikkelingen en verschillen tussen groepen te beschrijven en om gevoeligheden voor veranderingen te toetsen. Het blijft wel nodig die informatie aan te vullen met kennis uit andere bronnen. Dat gaan we in de volgende hoofdstukken doen.

5 Prioriteiten: bedenken wat belangrijk is

Kernpunten:

→ Bovenaan de prioriteitenlijst van Nederlanders voor de EU staan twee urgente grensoverschrijdende thema's: immigratie/vluchtelingen en milieu/klimaat. Wat het thema vluchtelingen betreft, moet de EU zorgen voor een eerlijke verdeling van vluchtelingen en ervoor zorgen dat problemen elders worden opgelost, zodat vluchtelingen niet naar Europa komen. Wat het klimaat betreft, moet de EU werken aan een gemeenschappelijke visie en zorgen dat landen zich aan gemaakte afspraken houden.

→ Andere prioriteiten voor de toekomst zijn criminaliteitsbestrijding en het terugdringen van verspilling op EU-niveau. De EU moet meer aandacht besteden aan het verminderen van de eigen kosten, te beginnen met het afschaffen van de verhuizing tussen Brussel en Straatsburg.

→ De EU moet zich *minder* bemoeien met nationale aangelegenheden (zoals pensioenen of nationale tradities) en onbenulligheden en zou minder regeltjes moeten maken. Ook zou er minder aandacht moeten gaan naar uitbreiding van de EU; er hoeven geen nieuwe lidstaten bij.

→ Zowel voor- als tegenstanders van het EU-lidmaatschap vinden het belangrijk dat de EU aandacht besteedt aan immigratie en criminaliteit. Over andere prioriteiten is er minder consensus. Klimaat is voor voorstanders veel vaker belangrijk. Het beteugelen van de kosten is voor tegenstanders vaker een prioriteit.

5.1 Burgers over de EU-agenda van de nabije toekomst

In dit hoofdstuk gaan we met nieuw onderzoek verder met het onderwerp waarmee we hoofdstuk 4 afsloten: de prioriteiten van burgers voor de EU-agenda.¹ In hoofdstuk 4 bekeken we die prioriteiten op basis van secundair onderzoek, vooral de Eurobarometer, waarin respondenten thema's konden kiezen uit een vooraf opgestelde lijst met onderwerpen of beleidsprioriteiten. Hier kijken we welke onderwerpen mensen zelf noemen als we ze vragen naar Europese prioriteiten voor de toekomst. In een recente enquête van het COB (zie hoofdstuk 1) en een onlinedialoog (zie hoofdstuk 1 en Dijkema et al. 2018) stelden we mensen de vraag waaraan de EU *meer* en waaraan de EU *minder* aandacht zou moeten besteden. In de onlinedialoog en in acht

¹ Het uitgangspunt bij dit hoofdstuk over EU-prioriteiten is overigens een nabije toekomst waarin Nederland deel uitmaakt van de EU. We hebben mensen gevraagd om na te denken over de onderwerpen waaraan de EU meer en minder aandacht moet besteden in een setting waarbij de EU als een gegeven wordt beschouwd – we komen hier dus niet meer terug op de vraag of Nederland überhaupt deel uit moet maken van de EU of niet. In hoofdstuk 2 lieten we op basis van grootschalige enquêtes zien dat slechts een minderheid de EU zou willen verlaten.

groepsgesprekken (zie Dijkema et al. 2018; Tjepkema en Kabalt 2018; Winninhoff en Jansen 2018) hadden we vervolgens de gelegenheid om over een aantal van de prioriteiten door te praten. Zo kunnen we niet alleen achterhalen welke onderwerpen mensen graag op de EU-agenda zouden willen hebben, maar krijgen we – anders dan bij gesloten enquêtevragen – ook meer inzicht in waarom men dat wil en wat mensen binnen die thema's graag zouden zien gebeuren.

De (open) vraag waaraan de EU meer en minder aandacht zou moeten besteden, valt niet helemaal samen met de vraag naar wat wel en wat niet prioriteit zou moeten hebben. De onderwerpen waaraan de EU volgens burgers *minder* aandacht moet besteden, staan namelijk niet zonder meer *laag* op de prioriteitenlijst. Het kan hier ook gaan om zaken waarvan men vindt dat het prioriteit heeft om er *niets* of *minder* aan te doen, zoals het verminderen van bepaalde uitgaven. Als we het in dit hoofdstuk hebben over prioriteiten, kan het dus zowel gaan om thema's waarvoor men méér als waarvoor men juist mínder aandacht wil. Als we zeggen dat bepaalde onderwerpen geen prioriteit zijn, dan komt dat omdat weinig mensen ze spontaan noemen (ze zijn niet *top of mind*) of omdat mensen expliciet aangeven dat ze op dit moment minder belangrijk zijn.

Om een indruk te geven van hoe mensen praten over de EU-agenda, nemen we citaten op uit de COB-enquête, de onlinedialoog en de groepsgesprekken. Achter elk citaat staat vermeld wat de herkomst ervan is.² De gesprekken over de toekomstige EU-prioriteiten leveren ook meer algemene inzichten op over wat men van de EU verwacht en welke vorm van samenwerking men voorstaat; die meer algemene bespiegelingen komen in hoofdstuk 6 aan bod.

Hierna presenteren we eerst een overzicht van onderwerpen waaraan de EU volgens de deelnemers aan het onderzoek meer of juist minder aandacht moet besteden (§ 5.2). Vervolgens gaan we dieper in op wat men dan precies ten aanzien van die thema's wil. Dat doen we uitgebreid over de twee meest genoemde prioriteiten (immigratie in § 5.3 en klimaat in § 5.4). De overige thema's behandelen we korter in paragraaf 5.5. In paragraaf 5.6 bekijken we wat dit opleverde en in hoeverre dat beeld overeenkomt met wat we zagen in eerdere hoofdstukken.

5.2 Wat zou hoog op de agenda van de EU moeten?

We vroegen in een enquête, in een onlinedialoog en in groepsgesprekken waaraan de EU meer en waaraan de EU minder aandacht zou moeten besteden. In tabel 5.1 zien we welke onderwerpen (een selectie van) de ondervraagden in de enquête spontaan naar voren brachten.

² Naar de groepsgesprekken verwijzen we door het soort groep te noemen en de stad waarin de groep plaatsvond, zie tabel 1.1 in hoofdstuk 1 voor meer informatie.

Tabel 5.1
Zaken waaraan de EU meer en minder aandacht moet besteden, bevolking van 18+, 2018/3 (in procenten)^a

de EU zou <u>meer</u> aandacht moeten besteden aan:	%	de EU zou <u>minder</u> aandacht moeten besteden aan:	%
immigratie, vluchtelingen	33	bemoeienis met nationale staten (of gemeentes)	23
klimaat, milieu (energie)	15	kosten voor Brusselse bureaucratie, geen verhuizing naar Straatsburg	14
criminaliteit, veiligheid	10	onbenulligheden, kleine dingen, regeltjes	14
economie, handel	10	landbouw	9
meer eenheid, uniformiteit, gelijke regelgeving, samenwerking (in het algemeen)	8	onderwerpen buiten de EU (Rusland, Turkije, missies elders)	8
kostenbesparing, minder betalen, Straatsburg	6	klimaat, milieu, energie	4
gezamenlijk optreden t.o.v. grootmachten (Trump, Poetin)	5	immigratie, vluchtelingen	4
landbouw	5	subsidies (vaak zonder specifiek onderwerp)	4
gezondheidszorg	4	uitbreiding, nieuwe toetreders	3
onderwijs	4	belastingen	3
eerlijkere/betere verdeling EU-bijdragen of welvaart tussen landen	4	pensioen	2
vervoer, wegen, tol	4	internet, privacy, nepnieuws	1
defensie, Europees leger	4		
mensenrechten	3		
grensoverschrijdende problemen algemeen (zonder specifiek probleem te noemen)	3		
dierenleed	3		
aandacht voor zwakke lidstaten, Oost-EU, specifieke landen (Italië)	3		
cultuur, tegen Islam, acceptatie van culturele verscheidenheid tussen landen	3		
(de macht van/het aanpakken van) multinationals, banken	3		
armoede, verschillen tussen arm en rijk, inkomensverschillen	3		
corruptie (van EU, van andere landen)	3		
naleven van opgestelde regels, handhaven 3%-norm	2		
uitbreiding: geen; betere kwalificatie nieuwe toetreders	2		
gelijke belastingen	2		
overige thema's (maximaal 2 keer genoemd)	17	overige thema's (maximaal 2 keer genoemd)	14
weet niet	2	weet niet	8
geen antwoord	2	geen antwoord	3

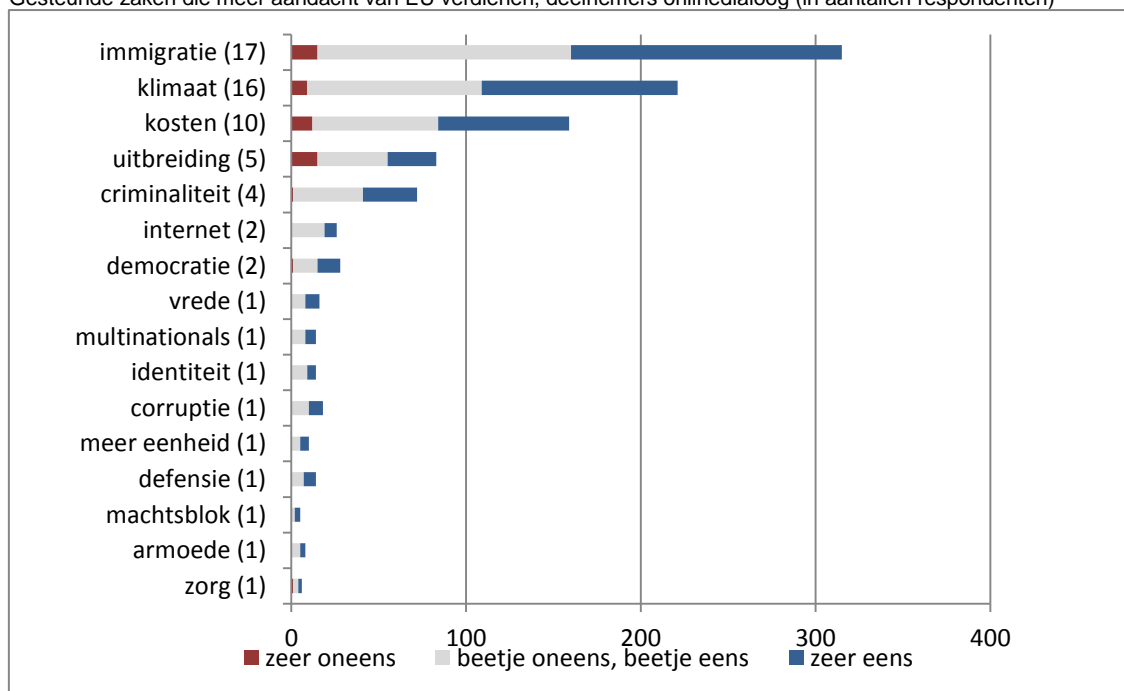
a 'De Europese Unie (EU) houdt zich met uiteenlopende onderwerpen bezig. Kunt u in uw eigen woorden aangeven waaraan de EU wat u betreft meer aandacht zou moeten besteden en waaraan de EU minder aandacht zou moeten besteden?' Deze vraag is voorgelegd aan een willekeurige selectie van 335 respondenten, 194 van hen vulden iets in bij 'meer', 160 bij 'minder'. Mensen konden meer onderwerpen noemen per antwoord. Antwoorden zijn handmatig gecodeerd. Leesvoorbeeld: 33% van de mensen die antwoord gaf op deze vraag, noemde immigratie/vluchtelingen spontaan als prioriteit.

Bron: COB 2018/3

Figuur 5.1 laat met een woordwolk zien welke woorden het meest werden gebruikt in de onlinediscussie over meer/minder aandacht. Sommige *statements* of uitspraken van deelnemers aan de onlinediscussie werden breder gedeeld dan alleen door henzelf (zie verder hoofdstuk 1 voor uitleg). Deze breed gedeelde (of in een enkel geval: breed afgekeurde) uitspraken zijn gecodeerd. In figuur 5.2 en figuur 5.3 zien we waar die gesteunde uitspraken over gingen en hoeveel steun (en afkeuring) ze kregen. In de groepsgesprekken kregen deelnemers acht onderwerpen te zien die in de enquête en in

dat in de onlinedialoog veel minder vaak terugkomt.³ Iets wat daarentegen in de onlinedialoog wel wordt genoemd en in de enquête nauwelijks, is uitbreiding van de EU: die wil men niet. Ook als we vragen waaraan de EU *minder* aandacht moet besteden, zien we dat uitbreiding in de onlinedialoog vaker wordt genoemd dan in de enquête.⁴

Figuur 5.2
Gesteunde zaken die meer aandacht van EU verdienen, deelnemers onlinedialoog (in aantallen respondenten)^a

a In totaal werden er in het gesprek over 'meer aandacht voor' twee gesteunde uitspraken gedaan (zie hoofdstuk 1 voor uitleg). Uitspraken die over hetzelfde onderwerp gingen, zijn gegroepeerd. Niet alle gesteunde uitspraken konden worden gecodeerd. Leesvoorbeeld: er zijn 17 gesteunde uitspraken gedaan die betrekking hadden op immigratie/vluchtelingen; 315 respondenten stemden op ten minste één van die uitspraken, 155 daarvan waren het zeer eens met die uitspraken, 15 zeer oneens⁵ en 145 hadden een mening daartussenin.

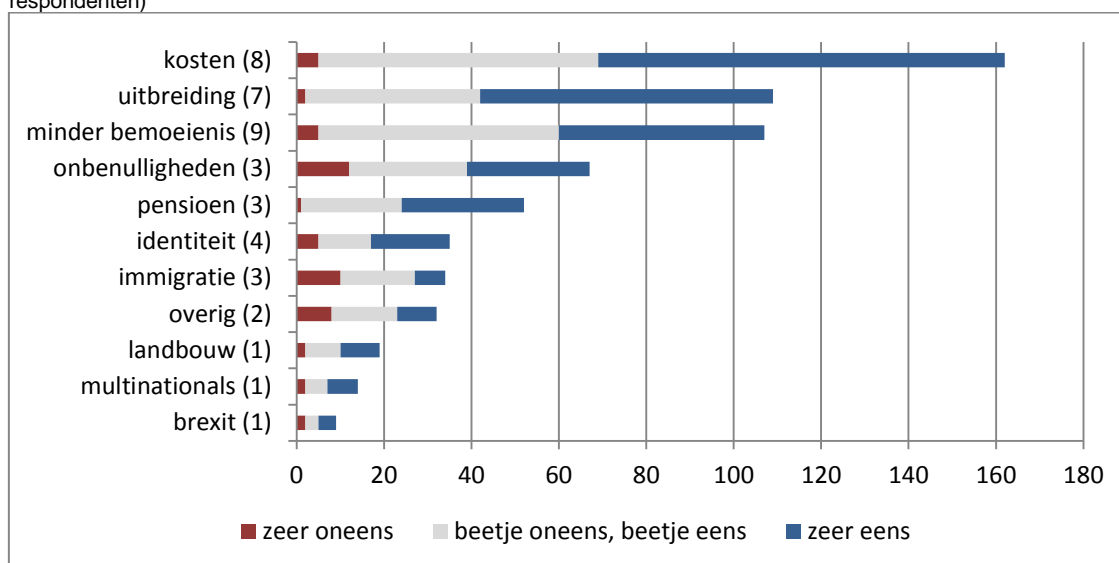
Bron: Synthetron-sessie SCP (codering en bewerking SCP)

³ Het onderwerp wordt wel een paar keer genoemd, maar deze opmerkingen kunnen op weinig steun van anderen rekenen.

⁴ Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het een thema is dat op veel instemming kan rekenen als het eenmaal wordt genoemd. In de onlinedialoog krijgt een negatieve opmerking over uitbreiding vaak veel steun van anderen en wordt er ook volop op gereageerd. Ook die reacties kunnen weer op steun rekenen. Zo wordt het onderwerp groter dan als mensen niet op elkaar kunnen reageren zoals in een enquête.

⁵ Als mensen het met deze uitspraak niet eens zijn, kan dat betekenen dat ze vinden dat er minder aandacht voor moet zijn of dat er nu al genoeg aandacht voor is.

Figuur 5.3
Gesteunde uitspraken over zaken waarvoor minder aandacht nodig is, deelnemers onlinedialoog (in aantallen respondenten)^a

a In totaal werden er in het gesprek over 'minder aandacht voor' 52 gesteunde uitspraken gedaan (zie hoofdstuk 1 voor uitleg). Uitspraken die over hetzelfde onderwerp gingen, zijn gegroepeerd. Niet alle uitspraken konden worden gecodeerd. Leesvoorbeeld: er zijn acht gesteunde uitspraken gedaan over het verminderen van de kosten; 162 respondenten stemden op ten minste één van die uitspraken, daarvan waren het er 93 met de betreffende uitspraak zeer eens, 5 zeer oneens en 64 hadden een mening daartussenin.

Bron: Synthetron-sessie SCP (codering en bewerking SCP)

Naast deze zes vaker genoemde thema's worden er nog tal van andere zaken genoemd waaraan de EU meer aandacht zou moeten besteden, zoals vervoer, zorg, defensie, landbouw en het vormen van een machtsblok ten opzichte van andere wereldmachten. Deze onderwerpen zijn echter veel minder vaak *top of mind* en worden minder breed gedeeld.

Tabel 5.2 Thema's waarvan de deelnemers in groepsgesprekken vinden dat de EU er meer en minder aandacht aan moet besteden, 2018 (in aantallen)

	meer aandacht voor ^a	minder aandacht voor ^b
milieu/klimaat	43	1
immigratie/vluchtelingen	41	1
criminaliteit/politiesamenwerking	38	1
handel/economie/euro	17	4
tekort aan democratie	16	8
budget / kosten EU	9	17
omvang EU / toetredingsbeleid	8	14
Europese defensie	6	11
totaal	178	57
totaalaantal deelnemers waaraan dit is voorgelegd	63	32

a In acht groepsgesprekken is gevraagd om (met stickers of individueel) aan te geven aan welke van deze acht thema's de EU meer aandacht zou moeten besteden. Deelnemers konden meer hema's noemen.

b De vraag waaraan de EU minder aandacht zou moeten besteden, is voorgelegd in vier van de acht groepen.

Bron: Tjepkema en Kabalt 2018: 13; Winninghof en Jansen 2018: 25-26.

Meer en minder EU: landen die samenwerken

In woordwolken van de onlinedialoog (figuur 5.1) valt op dat de woorden ‘land’ en ‘landen’ vaak gebruikt worden. Ook de term ‘EU’ valt vaak, maar dat is mede omdat we die term in de vraagstelling gebruikten en mensen dat herhalen: ‘de EU moet...’. In de introductietekst van de onlinedialoog⁶ gebruikten we de term ‘samenwerkende landen’ wel en hier noemden we ook de Europese Commissie en het Europees Parlement. De Commissie wordt nauwelijks genoemd. De term Europees Parlement valt wel, meestal in de context van het aanpakken van geldverspilling (‘Geldverspilling in het Europees Parlement aanpakken’). Het is dus vooral de term ‘land(en)’ die vaak terugkomt. Dat gebeurt op een aantal manieren. In de eerste plaats noemen mensen onderwerpen die landen gezamenlijk moet oppakken: ‘Een gezamenlijk standpunt over immigratie, ieder land heeft daar nu een eigen standpunt over’ of over onrechtvaardige verdelingen tussen EU-landen: ‘er zijn slechts een paar landen die hun verantwoordelijkheid nemen, andere laten er andere landen voor opdraaien’. Het woord ‘landen’ valt ook als het om uitbreiding gaat: ‘landen die niet aan de EU-eisen willen meedoen geen lidmaatschap toekennen’. Als mensen praten over thema’s waaraan de EU meer of minder aandacht moet besteden, dan gaat het dus vaak om landen die meer moeten samenwerken en dat op een rechtvaardige manier moeten doen.

Minder bemoeienis en onzinnige regels, minder kosten, geen uitbreiding

Waaraan willen mensen dat de EU dan *minder* aandacht besteedt? Anders dan bij de vraag naar wat meer aandacht zou verdienen, worden hier minder vaak specifieke beleidsterreinen (zoals immigratie en klimaat bij *meer* aandacht) genoemd. Zowel in de enquête als in de onlinedialoog en de groepsgesprekken gaat het vaak over het verminderen van de kosten van/aan de EU, het verminderen van de bemoeienis met nationale aangelegenheden en – daaraan verwant – minder aandacht voor ‘onbenulligheden’ en ‘regeltjes’. In de onlinedialoog springen er twee onderwerpen uit waarvan men vindt dat de EU zich er niet mee moet bemoeien: pensioenen en onderwerpen die raken aan de nationale of lokale identiteit. Die twee onderwerpen zijn in figuur 5.3 apart gecodeerd, maar als we ze bij de categorie ‘minder bemoeienis’ zouden optellen, zou dat de grootste categorie zijn.

Mensen willen ook dat de EU minder aandacht besteedt aan uitbreiding, al komt dit onderwerp nadrukkelijker naar voren in de onlinedialoog dan in de COB-enquête. Ook

⁶ NB In de onlinedialoog werd het gespreksonderwerp als volgt geïntroduceerd: ‘We willen het vandaag met u hebben over Nederland en de toekomst van de Europese Unie. Nederland vormt samen met 27 andere landen de Europese Unie (EU). De EU heeft een gemeenschappelijke interne markt en EU-landen werken op veel thema’s samen om gemeenschappelijke problemen te bespreken en op te lossen. De Europese Commissie ontwikkelt beleid en controleert de uitvoering ervan en moet zich verantwoorden voor het Europees Parlement. Dit onderzoek is onderdeel van een Europees project om te achterhalen welke wensen er zijn voor de toekomst van de Europese Unie.’

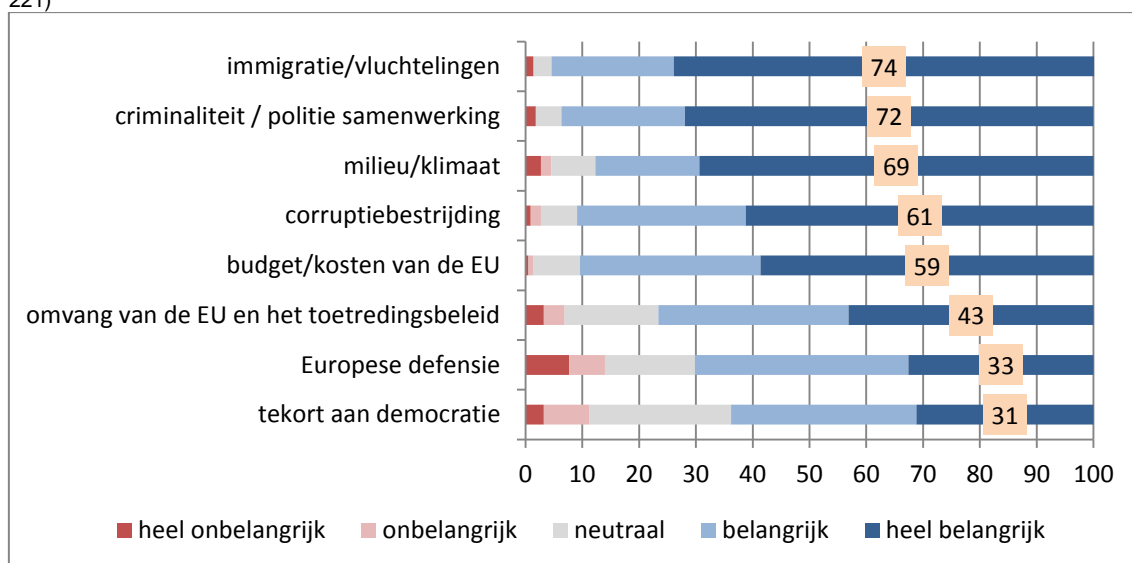
in de groepsgesprekken wil men geen verdere uitbreiding.

Concrete beleidsterreinen waarvoor wel wat minder aandacht mag zijn, zijn landbouw, immigratie en klimaat. Die twee laatste thema's worden echter veel vaker genoemd als het gaat om zaken die meer aandacht verdienen, dan als onderwerpen waarvoor minder aandacht mag zijn.

EU-voorstanders willen aandacht voor klimaat, tegenstanders voor kosten

Aan het einde van de onlinedialoog hebben we deelnemers gevraagd om van acht eerder genoemde thema's aan te geven hoe belangrijk zij het onderwerp voor de EU vinden in de komende jaren. Geen van de onderwerpen wordt onbelangrijk gevonden (zie figuur 5.4), maar de prioriteiten zijn duidelijk: immigratie, criminaliteit, milieu, corruptiebestrijding en het beteugelen van kosten van de EU zijn de komende jaren het belangrijkste. Het toetredingsbeleid, Europese defensie en het democratisch tekort hebben voor de meeste mensen de komende jaren geen prioriteit.

Figuur 5.4
Belang dat deelnemers toekennen aan een aantal onderwerpen, deelnemers onlinedialoog, 2018 (in procenten, N=218-221)^a

a 'Er komen zo dadelijk enkele zinnen in beeld. In elke zin staat een onderwerp dat in het begin van de sessie vaak is genoemd als belangrijk thema voor de EU de komende jaren. Wilt u per zin aangeven hoe belangrijk u dat onderwerp vindt voor de EU in de komende jaren? Stem "geheel eens" (uiterst rechts, score -1) bij zeer belangrijk. Stem "oneens" bij onbelangrijk (geheel links, score +1).' De scores zijn gehercodeerd waarbij -1 tot -0,75 = heel onbelangrijk, -0,75 tot -0,25 is onbelangrijk, -0,25 tot 0,25 is neutraal, 0,25 tot 0,75 is belangrijk en 0,75 tot 1 is heel belangrijk.

Bron: Synthetron-sessie SCP (bewerking SCP)

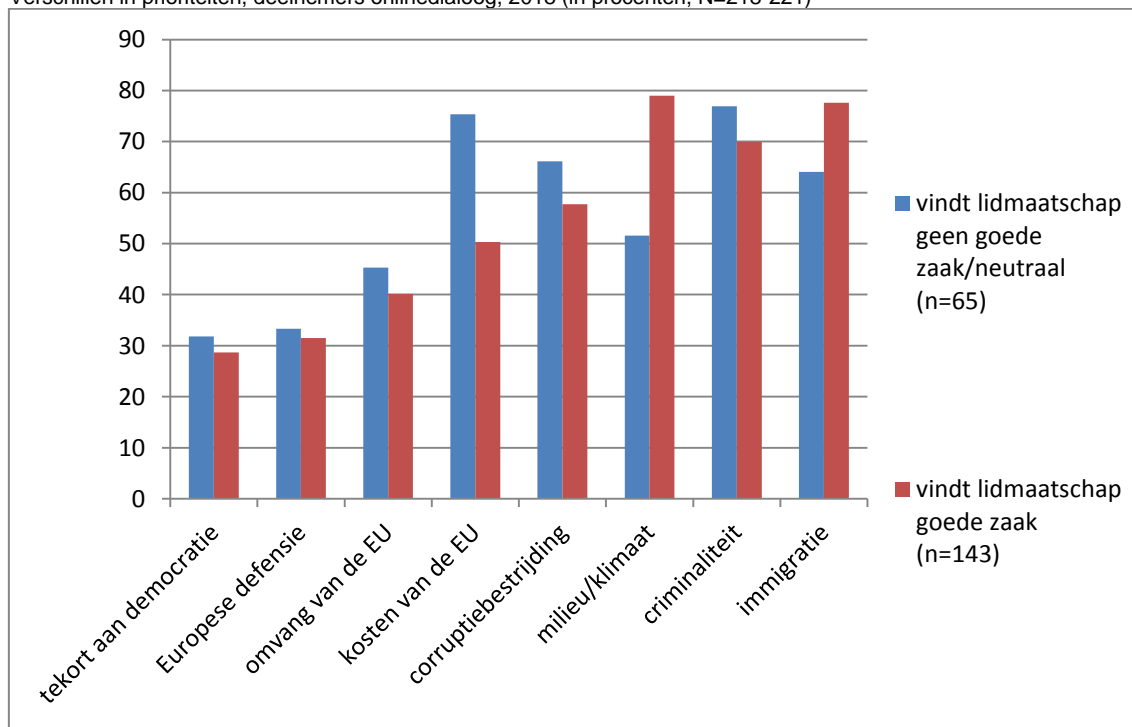
De steun voor de prioriteiten in figuur 5.4 hebben we in figuur 5.5 uitgesplitst naar opvattingen over het EU-lidmaatschap.⁷ Dan zien we dat er onder voor- en

⁷ In de gegevens van de onlinedialoog hebben we op respondentniveau geen informatie over opleiding, geslacht of leeftijd (we kennen alleen de gegevens van de groep als geheel). Daarom

tegenstanders van het EU-lidmaatschap over sommige onderwerpen (redelijk) grote consensus is. Criminaliteit en immigratie zijn voor beide groepen een belangrijk onderwerp, terwijl democratie en defensie voor beide groepen geen prioriteit hebben. Voor- en tegenstanders denken over twee onderwerpen echter heel verschillend: EU-voorstanders vinden milieu en klimaat veel vaker een belangrijk onderwerp,⁸ het beteugelen van de kosten van de EU is voor EU-tegenstanders veel vaker een prioriteit.

Bij open antwoorden onder relatief kleine groepen respondenten is het vanwege de kleine aantallen lastig om in veel detail naar groepsverschillen te bekijken,⁹ maar deze uitkomst duidt erop dat het hier van belang is om te onthouden dat de prioriteitenlijst van diverse subgroepen er op sommige punten anders uitziet (zie ook hoofdstuk 4).

Figuur 5.5
Verschillen in prioriteiten, deelnemers onlinedialoog, 2018 (in procenten, N=218-221)^a

a Zie uitleg onder figuur 5.3 voor de vraagstelling.

Bron: Synthetron-sessie SCP (bewerking SCP)

komen die achtergrondkenmerken hier niet aan bod.

⁸ Steun voor het EU-lidmaatschap en steun voor het aanpakken van klimaatproblemen hangen overigens ook vaak samen, waarbij hogeropgeleiden vaker voorstander zijn van beide zaken dan lageropgeleiden.

⁹ De aantallen open antwoorden per categorie in de COB-enquête van tabel 5.1 zijn te klein om ze uit te splitsen naar achtergronden. Als we dat – bij wijze van illustratie – toch doen, zien we een vergelijkbaar patroon waar het gaat om milieu/klimaat. Hogeropgeleiden en EU-voorstanders noemen dit onderwerp veel vaker dan lageropgeleiden en EU-tegenstanders. Bij immigratie zijn de verschillen kleiner, dat onderwerp is voor alle groepen van belang.

5.3 Immigratie en vluchtelingen

Waarom vinden Nederlanders dat de EU meer aandacht moet besteden aan immigratie en vluchtelingen en hoe zou de EU-agenda er op dit punt uit moeten zien? Over die vragen hebben we in de onlinedialoog en in groepsgesprekken doorgepraat.

Urgent, grensoverschrijdend thema, geloofwaardigheid EU staat op het spel

Dat mensen het thema immigratie en vluchtelingen hoog op de EU-agenda zetten, komt in de eerste plaats omdat het een urgent onderwerp is dat het eigen leven raakt. De vluchtelingencrisis is sinds 2015 volop in het nieuws en is in zekere zin bedreigend. Een grote groep heeft het gevoel dat er iets op het spel staat: de welvaart, de veiligheid en de eigen identiteit van ons land (Winninghoff en Jansen, 2018: 34). De komst van grote groepen vluchtelingen gaat volgens de deelnemers ten koste van het welzijn van de mensen hier. Men associeert het met toenemende criminaliteit en onveiligheid en met name de komst van moslims maakt mensen bezorgd over de Nederlandse identiteit.

‘Het gaat niet goed zoals het nu gaat. De kranten staan er bol van, er komt geen eind aan de migratiestroom en het wordt steeds erger. Voor de vluchtelingen mensonterend en voor de opvangende landen frustrerend, omdat het een gebed zonder einde lijkt.’ (onlinedialoog, gesteunde uitspraak)

‘Het is raar dat mensen die al tien jaar ingeschreven staan geen woning krijgen en dat mensen die hier een dag wonen alles krijgen.’ (groepsgesprek lageropgeleiden, Eindhoven)

Het gevoel dat vluchtelingen een bedreiging zijn, zien we ook terug in ander opinieonderzoek (zie o.a. Den Ridder et al. 2016).

Dat het hoog op de EU-agenda moet, komt omdat het een grensoverschrijdend onderwerp is. Het is volgens de deelnemers duidelijk dat landen dit niet alleen kunnen oplossen. Veel mensen vinden de verdeling van vluchtelingen over landen niet eerlijk. Het beeld is dat Nederland het goed doet en meer vluchtelingen opneemt dan landen als Hongarije en Polen (Winninghoff en Jansen 2018: 34).¹⁰ Men kijkt naar de EU en lidstaten om daar gezamenlijk een oplossing voor te vinden. In de groepsgesprekken wordt duidelijk dat mensen erkennen dat het een heel ingewikkeld en complex onderwerp is. Dat geeft een gevoel van onmacht en ze zien zelf ook niet altijd oplossingen. Toch verwachten ze wel iets van de EU op dit gebied, want wie moet het anders doen? Sterker: als de EU dit probleem niet kan oplossen, dan komt voor sommigen de geloofwaardigheid van het Europese project in het geding (Tjepkema en

¹⁰ De oneerlijke verdeelsleutel van vluchtelingen is een punt dat in alle gesprekken naar voren wordt gebracht. Men vindt het onrechtvaardig en noemt dan vooral Hongarije en Polen als landen die niet meedoen. Tegelijkertijd hebben enkelen wel sympathie voor de opstelling van bijvoorbeeld Hongarije: ze vinden het goed dat het land de eigen bevolking beschermt tegen nieuwkomers (zie groepsgesprek lageropgeleiden, Eindhoven).

Kabalt 2018: 22):

‘De geloofwaardigheid van de EU staat op het spel.’ (groepsgesprek algemeen publiek, Utrecht)

‘Europa is eigenlijk een groot vredesproject. Als ze hier niet uitkomen...’ (groepsgesprek algemeen publiek, Utrecht)

‘Anders heb je geen EU. Het is een groepje, dan moet je ook alles op elkaar afstemmen dat iedereen dat uitdraagt. Anders krijg je afbrokkeling. Dan is het een lachertje. Dan zijn er drie landen die het leuk doen en de rest hangt erbij. (...) Op laag niveau loopt het nog wel: handeldrijven enzo. Maar de pretentie dat het echt een Unie is [moet je dan laten varen]. Dan wordt het kind met het badwater weggegooid.’ (groepsgesprek opinieleiders, Rotterdam)

De EU scoort dikke onvoldoende, maar er is ook begrip

In de groepsgesprekken in Utrecht en Rotterdam is expliciet gevraagd naar wat de EU al goed doet op dit gebied (Tjepkema en Kabalt 2018: 16-17). De deelnemers vinden dat de EU op dit moment een dikke onvoldoende scoort als het gaat om de aanpak van immigratie, maar ze kunnen toch dingen noemen die wel goed gaan. Er is een gezamenlijk besef dat er een probleem is, het staat op de agenda en er wordt al samengewerkt. Maar bij al die positieve punten noemen mensen meteen de keerzijde: het is niet doortastend genoeg en er is geen eenheid. Bovendien zijn de afspraken niet eerlijk en houden lidstaten zich er niet aan. Kortom: de EU is er mee bezig, maar de problemen blijven levensgroot.

EU-agenda: verdeling, snelle procedures, terugsturen en voorkomen

De mening over de invulling van de EU-agenda ten aanzien van immigratie en vluchtelingen hangt samen met algemene opvattingen over vluchtelingen. In lijn met ander opinieonderzoek (zie o.a. Den Ridder et al. 2016; Mensink en Miltenburg 2018) zien we dat er begrip is voor politieke vluchtelingen en de vreselijke omstandigheden waarin mensen vluchten. Over het algemeen vindt men dat we politieke vluchtelingen moeten helpen, maar men hamert dan wel steeds op het tijdelijke karakter van die opvang. Als het thuisland veilig is, moeten deze mensen weer terug. Hoewel sommigen ook begrip hebben voor economische migranten, is men hier veel strenger: die moeten snel terug naar het land van herkomst.

‘Echt schrijnende gevallen van landen waarin vluchtelingen worden vervolgd of gemarteld (geloof/homofilie) moeten zeker worden opgevangen in de landen.’ (onlinedialoog, uitspraak die veel steun krijgt)

‘Mensen die onrechtmatig hier zijn weer snel terugsturen.’ (onlinedialoog, uitspraak die veel steun krijgt)

Uit de groepsgesprekken en de onlinedialoog komen in ieder geval de volgende punten voor de EU-agenda naar voren:

Een duidelijke eensgezinde visie en gezamenlijk beleid. Landen moeten samen optrekken en een gezamenlijke visie formuleren op wie welkom is (eenduidige toelatingscriteria). In het belang van politieke vluchtelingen én van EU-inwoners pleiten sommigen voor goede opvang van ‘echte’ vluchtelingen, liefst van hetzelfde niveau in elk land, zodat er geen voorkeurslanden meer zijn en vluchtelingen niet doorreizen. Ook zouden er in alle landen dezelfde, snelle procedures moeten zijn, zodat vluchtelingen snel weten waar ze aan toe zijn en weten dat doorreizen geen zin heeft (en eventueel snel terug kunnen).

‘De EU zou dat moeten aanpakken. Anders krijg je dat mensen gaan landje hopen. En is het in het ene land beter dan in het andere. Nu heb je ook die mensen die koste wat het kost naar Engeland willen. Je moet wel voorkomen dat er een hele ronde van vluchtelingen van land naar land gaat.’ (groepsgesprek lageropgeleiden, Eindhoven)

Een eerlijke verdeelsleutel en het handhaven van afspraken daarover. Dit punt wordt het vaakst naar voren gebracht, omdat men het gevoel heeft dat de verdeling over EU-landen op dit moment onrechtvaardig is.

‘Omdat de verdeling [nu] onevenredig is, geeft dat ook heel veel onrust voor de bewoners van het land waar de vluchtelingen komen. (...) Daar krijg je het toch benauwd van, als het niet evenredig verdeeld is.’ (groepsgesprek algemeen publiek, Utrecht)

‘Als Europa als een geheel optrekken. We zijn hier samen voor verantwoordelijk. Niet alleen Italië laten spartelen, dat is niet eerlijk. En tegelijkertijd ervoor zorgen dat ze niet alleen doorreizen naar de landen waar het “goed” is, zoals Nederland, maar hier echt komen voor hun veiligheid (en dan zou bv. Polen ook volstaan). De druk moet onderling worden verdeeld.’ (onlinedialoog, gesteunde uitspraak)

‘Er moet een strikt beleid komen. Het ene land wil vluchtelingen niet toelaten en in zo een klein land als Nederland wordt iedereen toegelaten (wat ik wel goed vind), maar er is een grens qua aantallen.’ (onlinedialoog, gesteunde uitspraak)

Hoe een rechtvaardige verdeelsleutel er precies uitziet, weet men niet. De deelnemers vinden het een ingewikkelde kwestie, maar denken dat er rekening kan worden gehouden met de beschikbare ruimte, met het inwonertal of de draagkracht van een land:

‘Hoe je dat operationaliseert, daar kun je verschillende factoren op loslaten: inwoneraantal, economische draagkracht, de geschiedenis van een land, maar iedereen doet mee. En ook dat je kan zeggen dat een bepaald type vluchteling beter past in het ene land dan in het andere land.’ (groepsgesprek algemeen publiek, Utrecht)

Zorgen dat vluchtelingen niet naar de EU komen. Deelnemers denken dat te bereiken door preventief in te grijpen in de regio’s waarvandaan mensen vluchten door mensen op te vangen in de regio, de grenzen beter te bewaken (of zelfs af te sluiten), en door vluchtelingen in de regio al te screenen en zo te voorkomen dat economische vluchtelingen naar de EU komen. De deelnemers hebben hoge verwachtingen van deze maatregel: als de EU zorgt dat problemen elders worden opgelost, zullen er minder

vluchtelingen naar Europa komen, denken ze.

‘Wellicht de situatie in het land van herkomst verbeteren, zodat men geen reden heeft om te vluchten. Wel lastig.’ (onlinedialoog, gesteunde uitspraak)

‘Zorgen dat ze een toekomst krijgen in het land van herkomst bv. dat grote bedrijven daar voor werkgelegenheid zorgen.’ (onlinedialoog, gesteunde uitspraak)

‘Nu in de steden, en dat is in Nederland nog minder dan in Zweden of Brussel, daar kun je bijna niet meer komen. Daar moeten de problemen opgelost worden met de integratie van de mensen die er al zijn. Buitengrenzen dichthouden. We kunnen niet als Europa het hele Midden-Oosten hier verwelkomen. Eerst beleid maken om hier de problemen op te lossen. Niet nog veel meer nieuwe mensen toelaten.’ (groep lageropgeleiden Eindhoven)

De expert die bij de groepsgesprekken zit, vertelt over mogelijke gevolgen van door de deelnemers bedachte oplossingen zoals een Europese grensbewaking. Hij vertelt dat een Europese grenswacht kan betekenen dat lidstaten geen eigen zeggenschap meer hebben over hun eigen grenzen. Voor sommigen maakt dat niet uit: zij denken dat het goed is als het moeilijker wordt om Griekenland, Italië of Spanje binnen te komen. De meningen in de groepen zijn verdeeld of Nederland dan ook zelf zeggenschap over grenscontroles en de luxe van opvangmaatregelen uit handen moet geven.

Het *aanpakken van mensensmokkelaars* wordt een paar keer genoemd als iets waarvoor de EU zich zou moeten inzetten. Het is een schande dat mensen hiermee geld verdienen en anderen in slechte omstandigheden de oversteek laten maken.

Over twee doelen van een Europees vluchtelingenbeleid lijken de meeste gespreksdeelnemers het wel eens (Tjepkema en Kabalt 2018: 18). Men wil een rechtvaardige verdeling van vluchtelingen over landen en men wil minder vluchtelingen, liefst door te zorgen dat vluchtelingen de reis naar de EU niet maken. Een derde doel wordt door sommigen belangrijker gevonden dan door anderen: goede opvang van politieke vluchtelingen. Hoe de EU dit alles zou moeten bereiken, daarover is men minder eensgezind (als ze al zouden weten hoe dat zou moeten). Ze hopen dat de EU met iets slims kan komen, als Tom Poes die een list verzint (Tjepkema en Kabalt 2018: 19).

5.4 Milieu en klimaat

Waarom plaatsen Nederlanders milieu en klimaat hoog op de EU-agenda en wat zou de EU moeten doen?

Wereldwijde uitdaging voor de toekomst

Klimaat, milieu en energie worden vaak spontaan genoemd als thema waaraan de EU meer aandacht moet besteden, al is er hier zoals gezegd een duidelijk verschil tussen EU-voorstanders die het thema belangrijker vinden dan EU-tegenstanders. Het thema moet hoog op de agenda, omdat het een groot thema is voor de toekomst en omdat het

grensoverschrijdend is. Dat laatste doet sommigen overigens verzuchten dat de EU alléén ook weinig kan doen: het vraagstuk moet wereldwijd worden aangepakt. Maar de EU kan – beter dan individuele landen – een speler op wereldniveau zijn en daarom is dit een EU-thema.

A: ‘Er moet veel meer aan gedaan worden, groter ingezet worden. Alleen vanuit Nederland bereik je niks.’ (groepsgesprek lageropgeleiden, Eindhoven)

B: ‘Ja, Nederland is een korreltje. Als je ziet hoe groot Europa is... die wint.’

X: ‘Het is niet een Europees gebeuren, maar een gebeuren in de wereld.’ (groepsgesprek hogeropgeleiden, Hoorn)

‘Persoonlijk vind ik dat dit verder getrokken moet worden naar op globaal niveau. Als we ervoor willen zorgen dat wij als mensheid hier willen blijven, moeten we samen iets gaan veranderen.’ (onlinedialoog, gesteunde uitspraak)

Men is over dit thema iets hoopvoller dat het op te lossen is dan over het vraagstuk van de vluchtelingen. Dat is zo complex, groot en urgent, dat mensen er een beetje moedeloos van worden. Bij het vraagstuk van milieu en klimaat vinden de meesten de urgentie iets minder hoog (men wéét dat het urgent is, maar men voelt dat minder) en mensen zijn hoopvoller over de mogelijkheden iets te verzinnen om de problemen op te lossen.

Het onderwerp staat op de agenda, maar de EU scoort nog onvoldoende

In de groepsgesprekken in Utrecht en Rotterdam is gevraagd welk cijfer men de EU op dit moment zou geven voor haar optreden op het gebied van milieu en klimaat (Tjepkema en Kabalt 2018: 25). De EU scoort gemiddeld een onvoldoende. Gevraagd naar wat er wel al goed gaat, zegt men het positief te vinden dat het onderwerp op de agenda staat. Het besef dat er iets moet gebeuren is er. Ook is het positief dat er al maatregelen worden genomen, al is het in het gesprek niet helemaal duidelijk of men het heeft over maatregelen van de Nederlandse overheid of van de EU. De overheid stimuleert mensen en bedrijven om hun gedrag te veranderen met subsidies op zonnepanelen, dubbel glas of elektrisch rijden. Ook het opstellen van duidelijke regels en normen (statiegeld, verbod op plastic tasje, normen voor CO₂-uitstoot) worden genoemd als iets positiefs. Dat alles is echter nog steeds onvoldoende: we zijn er nog lang niet. De EU moet zich richten op hoofdlijnen en niet op kleine dingen en men vindt dat veel landen en bedrijven zich niet aan de gemaakte afspraken houden.

Net als bij het vluchtelingenvraagstuk is ook hier het beeld weer dat Nederland het goed doet (vgl. Winninghoff en Jansen, 2018: 47-48).

‘Ik vind dat wij als Nederlanders best wel streng zijn. Het zou fijn zijn als er een eenduidig beleid is. Het ene land is zorgvuldig, het andere land lapt alles aan zijn laars.’ (groepsgesprek hogeropgeleiden, Hoorn)

‘Ik vind dat wij als Nederland het goed doen. Ik zou het goed vinden als andere landen er ook zo serieus in zouden staan. Net zoals met die plastic zakjes, daar zijn wij goed mee bezig. Ik vind het dan zo jammer dat wij als klein landje zo goed bezig zijn en anderen niet. Stel Duitsland zou super slecht hiermee bezig zijn. Dan zou ik een regel

maken. Als je je niet aan deze regel houdt dan moet je geld betalen.' (groepsgesprek lageropgeleiden, Hoorn)

'Er zijn nog veel landen, die ernstig vervuilen. Denk daarbij aan fabrieken, auto's, kappen van bossen, lozen in rivieren. Nederland alleen kan niet het milieuprobleem oplossen, hier moeten we samenwerken.' (onlinedialoog)

- 'De Nederlanders vervuilen zelf ook nog te veel. Hier valt ook voor ons nog veel winst te behalen.'
- → 'vergeet niet dat Nederland een klein landje is wat heeeeeel veel doet vergeleken met andere landen.' (gesteunde uitspraak)

EU-agenda: visie, gemeenschappelijke afspraken en handhaving

In de onlinedialoog en de groepsgesprekken kwamen de volgende punten voor een EU-agenda op het gebied van milieu en klimaat naar voren.

In de eerste plaats wil men graag een *gemeenschappelijke visie met gezamenlijke afspraken*. Omdat het een grensoverschrijdend thema is, heeft het geen zin als iedereen zijn eigen weg gaat. Er moeten gezamenlijke afspraken gemaakt worden en die moeten een bredere impact hebben dan de EU alleen.

'Eén EU vormen, één blok want dan ben je sterker. Als een landje met een milieupark komt, dan kom je er niet.' (groepsgesprek algemeen publiek, Rotterdam)

'De EU heeft een voorbeeldfunctie in de wereld. Als je nou begint met een stel landen dat al jaren met elkaar te maken heeft en met elkaar zaken doet en het lukt daar, dat is misschien het mooiste voorbeeld. Er is een hele hoop gesputter. Maar als de EU nou voorloper zou zijn...' (groepsgesprek opinieleiders, Rotterdam)

'Duidelijke en goede afspraken maken maar niet alleen tussen lidstaten van de EU maar alle Europese landen.' (onlinedialoog, gesteunde uitspraak)

'Grote internationale bedrijven die voor grote vervuiling zorgen krijg je met maar een land niet aangepakt. Daar is een grootsere aanpak voor nodig.' (onlinedialoog, gesteunde uitspraak)

Waar zou die gemeenschappelijke visie dan over moeten gaan? Er worden uiteenlopende punten genoemd. In de groepsgesprekken denken mensen aan het stimuleren van alternatieve energiebronnen, het tegengaan van vervuiling (plastic soep in zeeën, uitstoot van schadelijke gassen, afvalverwerking), eenduidige afspraken over bestrijdingsmiddelen, het tegengaan van overbevolking of het beter in balans brengen van economie en milieu. Opmerkingen van mensen in de onlinedialoog die steun krijgen, gaan over het stimuleren van groene energie en schone brandstof, het stimuleren van innovatie, het ontmoedigen van gebruik van plastic, een zwaardere belasting op vervuilde producten en een betaalbaarder openbaar vervoer. Er worden ook opmerkingen gemaakt over het aanpakken van de voedingsindustrie en landbouw, maar daarover blijken de meningen te verschillen: sommige mensen zijn daar erg voor, anderen totaal niet.

Hoe men dit wil bereiken en op wie deze maatregelen precies gericht zouden moeten

zijn (burgers, bedrijven, overheden), blijft vaak een beetje in het midden. Sommige maatregelen lijken gericht op het stimuleren van gewenst gedrag bij burgers (afval scheiden, openbaar vervoer gebruiken) of het sanctioneren van ongewenst gedrag (het zwaarder belasten van ongezonde producten). Opmerkingen in de onlinedialoog die gaan over het straffen van bedrijven kunnen op veel steun rekenen:

‘De EU ook straffen aan bedrijven op laten leggen. En de straffen steeds zwaarder maken na geen verbetering in aanpak.’ (onlinedialoog, gesteunde uitspraak)

‘Producten die een grote impact hebben op het milieu zwaarder belasten. Hiermee kun je de gezonde producten weer met lasten verminderen wat uiteindelijk de gezondheid van de inwoners ten goede komt.’ (onlinedialoog, gesteunde uitspraak)

‘Regels voor bedrijven beter handhaven.’ (onlinedialoog, gesteunde uitspraak)

Het sanctioneren brengt ons bij een tweede punt voor de EU-agenda: *zorgen dat alle lidstaten zich aan de gemaakte afspraken houden*. Dat moet worden gecontroleerd en lidstaten die zich niet aan de afspraken houden, moeten worden gestraft, zo vindt men.

‘Houden aan de gemaakte afspraken, anders kun je beter geen afspraken maken.’ (onlinedialoog, gesteunde uitspraak)

‘Ook hier geldt weer: duidelijke regels c.q. een duidelijk beleid maken waar de landen zich aan dienen te houden.’ (onlinedialoog, gesteunde uitspraak)

‘De EU zou een rol kunnen vervullen als we ons gaan houden aan die normen, dat mis ik wel heel erg. Ik heb nog nooit gehoord dat er normen gehaald werden. Ik lees wel heel vaak: normen niet gehaald.’ (groeps gesprek opinieleiders, Rotterdam)

De behoefte aan controleren en sanctioneren lijkt enerzijds voort te komen uit de wens om iets te doen aan klimaatverandering en anderzijds uit een gevoel van onrechtvaardigheid: het is niet eerlijk als sommige landen wel wat doen en andere niet:

A: ‘Wij draaien op voor alles wat hierheen waait. Wij moeten van alles doen om aan de maatregelen te voldoen. Terwijl het allemaal vanuit Polen en Hongarije hierheen gewaaid wordt.’ (groeps gesprek lageropgeleiden, Eindhoven)

B: ‘Je noemt nu Polen en Hongarije, maar het is ook gewoon het Ruhrgebied en dat is hier om de hoek.’

X: ‘Vooraf handhaven, meer toezicht. Je kunt wet- en regelgeving maken, maar als je het niet handhaaft. Absoluut straffen, en niet laten afkopen.’ (groeps gesprek hogeropgeleiden, Hoorn)

Y: ‘Als je met zijn allen afspreekt, we willen een klimaat in de toekomst waar onze kinderen ook goed in kunnen leven, dan kan je een beleid maken en dit zijn onze minimumafspraken. Houd je er niet aan, dan krijg je sancties.’

Als men in de groeps gesprekken doorpraat over het straffen van landen, komt men wel tot de conclusie dat stimuleren en belonen (van landen) vermoedelijk beter werkt dan straffen:

A: 'Ik zie meer in stimulering, meer in samenwerking op technisch gebied, samenwerking tussen technische universiteiten. Ik denk dat er veel mogelijk is.' (groepsgesprek hogeropgeleiden Hoorn)

B: 'Ik denk niet dat sanctioneren zin heeft in een arm land. Je kan wel een beloning geven als het goed gaat.'

X: 'In de ideale situatie is er ook een sanctie als je de norm niet haalt. Wie vervuilt krijgt sanctie. Er is Europese rechtspraak. Als iemand zich er niet aan houdt, dan wordt dat ook aangepakt.' (groepsgesprek IV, Rotterdam)

Y: 'Een beloning voor mensen die zich er wel aan houden. Ik word zenuwachtig van dat kost ons te veel belasting. Beloon en straf dan ook met geld. Een heel land wordt beloond, in elk geval de burgers die het ook aanvragen die krijgen ook subsidies. Niet alleen bedrijven, ook woningbouwverenigingen, burgers. EU moet belonen en sanctioneren.'

Moderator: 'Wat maakt het belangrijk dat de EU dat moet doen?'

Y: 'Dat ze een daad stellen. Je maakt dan ook een statement.'

Z: 'En je kan ook zien welke landen het niet goed doen. Die doen het goed, die krijgen een beloning, en anderen doen het niet goed, krijgen sanctie.'

Het pleidooi voor het sanctioneren van landen die zich niet aan de afspraken houden, moeten we begrijpen tegen de achtergrond dat veel mensen vinden dat Nederland al veel doet op het gebied van klimaat (zie hiervoor). De sancties zijn er om andere landen te straffen. Als de bij de groepsgesprekken aanwezige expert vertelt dat Nederland ook niet alle afspraken haalt, verbaast dat sommigen. Maar men blijft bij de eigen mening: ook als het betekent dat Nederland gedwongen wordt om zich aan de afspraken te houden, blijft men voorstander van controleren en sanctioneren (vgl. Winninghoff en Jansen 2018: 50; Tjepkema en Kabalt 2018: 31).

De aanwezige expert vertelt ook dat het sanctioneren van (ambitieuze) doelstellingen ertoe kan leiden dat er minder ambitieuze doelen worden gesteld. Daarop reageren mensen verschillend. Volgens sommigen is het nodig om ambitieuze plannen te hebben, anderen denken dat het beter is om realistische afspraken te maken die landen ook daadwerkelijk kunnen halen:

'Als je regels stelt en je handhaaft ze niet, dan moet je de regels anders stellen. Die je wel kan handhaven, anders heeft het geen zin.' (groepsgesprek opinieleiders, Utrecht)

'Volgens mij haalt geen enkel land die norm en ik denk dat de uitdaging voor de EU is: wat is op korte termijn en lange termijn realistisch.' (groepsgesprek algemeen publiek, Utrecht)

5.5 Overige thema's

De thema's vluchtelingen en klimaat hebben in de onlinedialoog en de groepsgesprekken de meeste aandacht gekregen. De andere thema's werden niet in alle groepen uitgebreid besproken (criminaliteit, kosten) of kwamen slechts kort aan bod.

Hierna lopen we ze een voor een langs.

Grensoverschrijdende criminaliteit aanpakken, Europa veiliger maken

Het onderwerp criminaliteit en veiligheid wordt spontaan minder vaak genoemd dan vluchtelingen en klimaat, maar als we het onderwerp voorleggen aan het eind van de onlinedialoog en in de groepsgesprekken, is er grote consensus dat dit iets is waaraan de EU meer aandacht zou moeten besteden (zie tabel 5.2 en figuur 5.4). Europese landen zouden meer kunnen samenwerken om grensoverschrijdende criminaliteit aan te pakken en EU-landen veiliger te maken. Men wil dit Europees aanpakken, omdat het een belangrijk thema is (het is belangrijk om je veilig te voelen), omdat het een actueel probleem is (men denkt hierbij ook vaak aan de vluchtelingenkwestie), omdat criminaliteit niet bij landsgrenzen stopt en omdat er goede kansen zijn efficiënter samen te werken (het gaat al goed, maar het kan nog beter).¹¹

‘EU moet meer aandacht besteden aan veiligheid, want door allerlei ontwikkelingen, zoals constante vluchtelingenstromen, steeds toenemende terreurdreigingen in heel Europa kan daar nog heel veel gedaan worden. (onlinedialoog, gesteunde opmerking)

In de COB-enquête en de onlinedialoog blijven de meeste mensen redelijk vaag over wat zij op dit gebied zouden willen. Men houdt het bij het kort noemen van dit thema. In sommige gevallen wordt wel iets duidelijker waaraan mensen denken bij Europese samenwerking op dit gebied. Het gaat dan over samenwerking bij internationale misdadbestrijding, samenwerking van de politie, beveiliging tegen cyberaanvallen en over terreurdreiging.

‘Nog beter samenwerken, wat betreft criminaliteit.’ (onlinedialoog, gesteunde opmerking)
‘EU moet meer aandacht besteden aan veiligheid, want met al die aanslagen van IS wordt het er niet veiliger op.’ (onlinedialoog)
→ ‘Helemaal mee eens, je voelt je niet veilig bij festivals, vlieguren.’

Op basis van deze opmerkingen wordt niet duidelijk waaruit die samenwerking moet bestaan en of dit echt op EU-niveau moet plaatsvinden:

‘Criminaliteit Europees aanpakken.’ (onlinedialoog)
→ ‘Het oppakken van Jos B. was een mooi staaltje Europese samenwerking!’
→ → ‘Daar heb je EU niet voor nodig.’

Kosten van de EU: minder verspilling, stop de verhuizing

Verspilling door de EU wordt zowel genoemd als punt waarvoor meer en waarvoor minder aandacht zou moeten zijn, maar de strekking is in beide gevallen hetzelfde: de EU moet minder kosten (meer aandacht voor minder verspilling). Vooral de verhuizing

¹¹ Het onderzoek vond plaats kort nadat in Spanje Jos B. was opgepakt in de zaak van Nicky Verstappen.

van Brussel naar Straatsburg is veel mensen een doorn in het oog. Andere genoemde voorbeelden van verspilling zijn de bureaucratie in algemene zin en de salarissen en vergoedingen van EU-politici (zie tabel 5.3). Een kleiner deel van de opmerkingen in deze categorie gaat over de kosten die Nederland maakt en het geld dat naar andere landen, zoals Griekenland, gaat.

Tabel 5.3
Meer aandacht voor minder kosten, opmerkingen van respondenten uit COB-enquête en onlinedialoog

De EU zou <i>meer</i> aandacht moeten besteden aan:	De EU zou <i>minder</i> aandacht moeten besteden aan:
verspilling van EU-geld aan bureaucratie en salarissen	
'Eigen organisatie, interne corruptie en verspilling van geld.' (COB)	'Zichzelf: ministers rijden rond in dure auto's en geven te veel geld uit aan zichzelf dat door de burgers betaald wordt.' (COB)
'Ik heb ergens ooit iets gelezen over mensen die dus lid zijn van de Europese Gemeenschap en zich alleen maar hoeven te laten zien in Brussel en daarna weer lekker naar buiten kunnen lopen om op een terrasje een biertje te drinken en alleen dan al een vergoeding krijgen waar normale mensen een maand voor moeten werken, idioterie ten top!' (onlinedialoog, gesteunde opmerking)	'De EU zou minder geld moeten besteden aan topsalarissen van politici. Soms onevenredig grote bedragen die politici in sommige landen krijgen, terwijl het geld harder elders nodig is.' (onlinedialoog, gesteunde opmerking)
'Minder overheadkosten in Brussel.' (onlinedialoog, gesteunde opmerking)	'Bureaucratie' (COB)
	'Te veel vergaderingen over alles.' (onlinedialoog)
verspilling door verhuizing van Brussel naar Straatsburg	
'Het minder reizen. Blijf in Brussel!' (COB)	'Zorgen dat ze altijd op één locatie zitten en niet de gehele tijd verhuizen tussen Brussel en Straatsburg (wat niet nodig is, maar wel onnodig veel geld kost)' (onlinedialoog, deze opmerking krijgt erg veel steun)
'Die Europarlementariërs, het EU Parlement, al die reiskosten eens in de week naar Brussel, dat kost enorm veel, dat zou wat mij betreft minder kunnen.' (focusgroep hogeropgeleiden, Hoorn)	'Haar eigen bureaucratistische apparaat (Straatsburg bijvoorbeeld).' (COB)
	'Het hele gedoe dat een keer in de zoveel tijd de hele boel van Brussel naar Straatsburg moet verhuizen etc. Kost bakken met geld. Kies gewoon één stad (Brussel) en zetel daar met alles.' (gesteunde opmerking)
Nederlandse bijdrage te hoog	
'Wij zijn bijna de grootste nettobetaler, maar hebben helemaal niets in de melk te brokkelen.' (onlinedialoog, gesteunde opmerking)	
te veel geld naar sommige landen	
'Ik was verbaasd over de pensioengerechtigde leeftijd in Griekenland. En wij maar spekken.' (focusgroep hogeropgeleiden, Hoorn)	

Bron: COB 2018/3 en Synthetron-sessie SCP

In de groepsgesprekken is het onderwerp van de kosten ook aan de orde geweest. Daar horen we vergelijkbare klachten. Het moet eerlijker (Nederland draagt naar verhouding te veel bij vinden ze), efficiënter/goedkoper (goed omgaan met geld van burgers en lidstaten) en het moet doelmatiger (geld uitgeven aan de juiste dingen, niet aan vergaderingen, bureaucratie, verhuizing).

In de groepsgesprekken pleiten mensen voor meer openheid en transparantie over de uitgaven van Brussel. De EU-expert die bij de gesprekken aanwezig is, wijst erop dat de

EU één van de meest transparante websites heeft waarop staat hoe zij haar geld uitgeeft. Dat wist men niet, maar het verandert de meningen ook niet. Deze reactie doet denken aan eerdere groepsgesprekken in het kader van het COB: mensen vragen om meer informatie over de EU, maar geven daarna al vrij snel toe dat ze er eigenlijk niet echt in geïnteresseerd zijn (Den Ridder et al. 2015).

Geen verdere uitbreiding, zeker niet met Turkije

Vooraf in de onlinedialoog en in de groepsgesprekken komt uitbreiding van de EU ter sprake, zowel bij de vraag waaraan de EU meer aandacht moet besteden, als bij de vraag waarvoor minder aandacht nodig is. In beide gevallen zeggen deelnemers overigens overwegend hetzelfde: verdere uitbreiding van de EU is niet gewenst.

Dat velen geen uitbreiding willen, wordt ook duidelijk als iemand meent dat meer landen laten toetreden wel een goed doel lijkt. De mensen die deze opmerking te zien krijgen, zijn het hier helemaal niet mee eens en laten ook weten waarom:

- ‘Nog meer landen laten toetreden lijkt mij een goed doel’ (Deze opmerking krijg veel negatieve steun.)
- ‘Eerst moeten de problemen in de al bestaande EU-landen opgelost worden, voordat het uitgebreid kan worden.’
- → ‘Als je niet goed voor jezelf zorgt kun je ook niet helpen.’
- → ‘Helemaal mee eens, nog meer landen maakt het niet makkelijker om alle neuzen één kant op te krijgen.’
- → → ‘Ja, want meer landen betekent meer chaos.’
- → → ‘Dan moet wel de unanimiteit binnen de EU worden afgeschaft...’
- ‘Lastig... het is al zo’n logge bedoening... met de huidige besluitvorming/wetgeving.’
- ‘Zou kunnen, maar we moeten wel selectief zijn om de stabiliteit binnen de EU te handhaven/vergroten.’
- ‘Laten we eerst zorgen dat het met de landen die er nu in zitten goed gaat in plaats van landen toe laten die onstabiel zijn (want er zijn niet echt stabiele landen over die nog geen lid zijn).’
- ‘Dat kost de rijkere landen vaak nog meer geld dan het oplevert, het geld wat er naar die nieuwe landen gaat, verdwijnt in de zakken van de verkeerde mensen.’

Uit de opmerkingen wordt ook duidelijk waarom men geen uitbreiding wil: de EU is nu al te groot om effectief te opereren, uitbreiding zet de stabiliteit van de EU onder druk en het gaat ten koste van rijke landen. De EU moet zeker niet uitbreiden met landen waar de democratie onder druk staat zoals Turkije, zo vindt men. Ter illustratie: een discussie uit de onlinedialoog wanneer gevraagd wordt waaraan de EU minder aandacht moet besteden:

- ‘Toetreding van landen waar de democratie onder druk staat en vrijheid van meningsuiting niet gebruikelijk is moet te allen tijde worden voorkomen. Uitbreiding mag dus voorlopig op een laag pitje.’ (Deze opmerking krijgt veel steun.)
- ‘Zoals Turkije nooit toelaten, zij volgen de regels niet op.’ (Deze opmerking krijgt veel steun.)
- ‘En ook nog eens vrouwonvriendelijk’
- ‘Zou het fijn vinden als de EU wat sterker optrad tegen Turkije. Die lachen ons gewoon uit. Wel bemoeien met Polen en Hongarije maar Turkije kan zijn gang gaan.’

- ‘En zijn een dictatuur geworden.’
- ‘Uitbreiden met extra landen.’
- ‘Ja, dat hele gedoe met Turkije eventueel bij de EU mag van mij wel ophouden inderdaad.’ (Deze opmerking krijgt veel steun.)
- → ‘Ja het is graag of niet, duidelijkheid scheppen is belangrijk.’
- → → ‘Vanuit EU een NEE tegen Turkije, je doet geen zaken met een Islamitische Dictatuur op dat samenwerkingsniveau.’
- → → → ‘Het wordt wel steeds erger daar inderdaad, dus de onderhandelingen kunnen wat mij betreft wel stoppen. Voor iedereen duidelijk en dan hoeft er geen tijd en energie meer in gestoken te worden.’
- → ‘Als dat dan maar wel inhoudt dat Turkije er niet bijkomt.’
- → ‘Aan de andere kant is het wel goed om de politieke ontwikkelingen in Turkije goed te blijven monitoren als EU zijnde.’

Ook in de groepsgesprekken vinden de meeste deelnemers dat de EU niet meer zou moeten groeien. Men vindt de cultuurverschillen en het gebrek aan eenheid eigenlijk nu al te groot. Een citaat uit een gesprek in de groep hogeropgeleiden in Eindhoven (Winninhoff en Jansen 2018: 29):

A: ‘Waar ligt de grens?’

B: ‘Hoe groot willen we worden, en waarom? Waarom moeten er zoveel landen bij? Godzijdank is dat niet gebeurd.’

C: ‘Nóg niet gebeurd.’

A: ‘Het feit dat Engeland nu die Brexit doet, dat heeft zijn reden. Hoeveel, ten koste waarvan, is de vraag. Waar ligt de grens?’

C: ‘Het wordt te groot, door de cultuurverschillen onbestuurbaar, en een aantal landen houden zich niet aan de wetten.’

D: ‘Ik vind dat ze hun eigen organisatie niet goed op orde hebben. Dat hoort hierbij. Het Europees Parlement moet de eigen organisatie goed op orde hebben, en dat ze dan dingen kunnen gaan regelen. Er is nog veel niet op orde.’

Moderator: Waar denk je aan?

D: ‘Vergoedingen, Straatsburg/Brussel, wel of niet vluchtelingen, prioriteiten stellen. Dat ze met elkaar zeggen, dit kunnen we behappen, dit doen we als eerste.’

Moderator: Wat heeft dat te maken met toetredingsbeleid?

D: ‘Ik zie wel een relatie. Als je je kern niet duidelijk hebt, en het wordt nog groter, dan vliegt het uit de bocht.’

Niet bemoeien met nationale aangelegenheden (o.a. pensioen) en bijzaken

Nederlanders zouden graag zien dat de EU zich minder zou bemoeien met nationale (of lokale) aangelegenheden en dat ze zich richt op hoofdzaken in plaats van op bijzaken en onbenulligheden. Wat nationaal kan, moet nationaal worden geregeld.

Meestal blijft het bij de algemene opmerking dat minder bemoeienis van Brussel gewenst is. Als mensen voorbeelden noemen van dingen die nationaal moeten blijven, dan gaat het vaak over pensioenen en zaken die raken aan de nationale of regionale identiteit. In de onlinedialoog worden ook streekproducten, het homohuwelijk en Zwarte Piet genoemd. Dat laatste voorbeeld roept bij anderen de vraag op wat dat met

de EU te maken heeft. Die vraag wordt niet beantwoord, maar het voorbeeld illustreert dat de EU door sommigen wordt gezien als bedreiging van de nationale identiteit.

De opmerking dat Brussel zich niet moet bemoeien met onbenulligheden wordt breed gedeeld. Ook dan noemen de meesten geen concrete onbenulligheden of regels die kunnen worden afgeschaft.

‘Niet bemoeien met ons pensioenstelsel.’ (onlinedialoog, gesteunde uitspraak)

‘Ze moeten zich minder bemoeien met de eigen tradities van landen zoals de zwartepietendiscussie.’

‘Bemoeien met typisch land- of streekgebonden producten. Te veel regelgeving waardoor authenticiteit en folklore kapot gaan.’

‘Regionale of lokale items binnen een land zouden geen onderwerp moeten zijn van een instituut als de EU. Het kan (ernstige) consequenties hebben voor de gang van zaken binnen Europa.’

‘Abortuswet en homohuwelijk. Ik ben erg blij dat Nederland deze vrijheden biedt. Ik hoop dan ook dat we hier zelf over mogen blijven beslissen, ook al denken andere landen uit de EU hier anders over.’

‘Minder bureaucratie en minder loze regeltjes waar niemand op zit te wachten. Dit zorgt alleen maar voor ergernis.’

‘Minder regels bij het opstarten van een eigen bedrijf. Door de regels wordt het soms al onmogelijk.’

→ ‘Geen regels.’

Economie en handel

In de COB-enquête worden economie en handel genoemd als onderwerp waaraan de EU meer aandacht zou moeten besteden, in de onlinedialoog wordt het onderwerp nauwelijks genoemd. In de groeps gesprekken in Hoorn zeggen deelnemers dat het wel een belangrijk onderwerp is voor de EU, maar dat er al voldoende aandacht voor is.

Zowel in de onlinedialoog als in de enquête zeggen een paar mensen dat de EU meer aandacht zou moeten besteden aan het vormen van een machtsblok ten opzichte van de rest van de wereld. Dat kan in economisch opzicht zijn, of in militair opzicht.

Landbouw: minder subsidies en minder regels

Een specifiek beleidsterrein waaraan de EU minder aandacht zou moeten besteden, is landbouw. Twee dingen worden hierbij vaak genoemd. Ten eerste zijn er mensen die vinden dat de EU minder landbouwsubsidies moeten geven:

‘[Minder] landbouwsubsidies.’ (COB)

‘Geen subsidies voor landbouw meer, andere beroepsgroepen krijgen die ook niet.’ (onlinedialoog)

Ten tweede zijn er mensen die vinden dat de EU minder gedetailleerde regels moet maken op het gebied van landbouw (en visserij). Landen zouden deze regels zelf moeten maken.

‘Onze boeren hun werk laten doen zonder al die onnozele regels.’ (onlinedialoog, gesteunde uitspraak)

‘Landbouwregels. Het is goed dat het geregeld wordt, want het heeft ook allemaal invloed op elkaar wat landen vaststellen, maar het gaat nu best wel ver wat de EU bepaalt.’ (onlinedialoog)

‘Ik vind landbouw en visserij, ieder land moet zelf kunnen bepalen wat ze vangen en hoe. Nu dreigt de visserij kapot te gaan in Nederland door regeltjes.’ (onlinedialoog)

In de onlinedialoog blijkt landbouw een thema waarover de meningen verdeeld zijn. Er worden diverse opmerkingen over landbouw en visserij gemaakt, maar die worden zelden breed gedeeld. Opmerkingen die gaan over het verminderen van de regels voor landbouw genereren zowel goedkeurig als afkeuring.

Publieke sector en sociale voorzieningen: zorg, onderwijs, sociale thema's als armoede en dergelijke

Voorzieningen in de publieke sector zoals zorg, onderwijs en armoede worden ook genoemd als thema's waaraan de EU meer aandacht zou moeten besteden, maar dat gebeurt niet vaak. Als ze genoemd worden, dan is dat vooral in algemene zin, omdat men het belangrijke onderwerpen vindt. Of omdat men vindt dat er in Nederland iets te verbeteren is en denkt dat dit via Europese samenwerking te bereiken is.

- ‘Meer denken aan de te kostbare uitgaven in de zorg.’ (onlinedialoog, gesteund uitspraak)
- ‘Ik denk dat het probleem juist ook is dat de kosten in de zorg te hoog zijn en dat daar iets aan gedaan zou moeten worden. En niet de artsen belemmeren door ze nog meer te beperken in hun behandelingen omdat dit te duur zou zijn. Denk aan prijsbeperkingen van de farmaceutische industrie.’
 - → ‘Artsen en verpleegkundigen zijn ook te veel tijd kwijt aan administratieve taken, in plaats van patiëntenzorg. En de verzekeraars hebben veel te veel macht!’

Weinig genoemd: defensie, democratisch tekort

Samenwerking op defensiegebied wordt door enkelen genoemd als punt waaraan de EU meer aandacht moet besteden, ook wel in verband met veiligheid en vluchtelingen (grensbewaking). Aan het einde van de onlinedialoog (zie figuur 5.4) en in de groepsgesprekken (zie tabel 5.2) blijkt het echter op dit moment geen prioriteit te zijn. In de groepsgesprekken blijkt hierover wel enige verdeeldheid. Sommigen vinden het wel van belang om gezamenlijk buitengrenzen te bewaken of willen dat de EU ook op defensiegebied een blok vormt tegen andere wereldmachten of verwachten een kostenbesparing door samenwerking op defensiegebied. Anderen vinden dat dit prima zonder de EU kan, bijvoorbeeld in NAVO-verband of door samenwerking in de Benelux (Winninghoff en Jansen 2018: 28).

Een ander thema dat af en toe wordt genoemd, is het ‘democratisch tekort’ van de EU. Gevraagd naar waaraan de EU meer aandacht moet besteden, wordt dit thema niet vaak genoemd en als we het aan het einde van de onlinedialoog aan alle deelnemers

voorleggen, krijgt het ook niet de hoogste prioriteit. Als het onderwerp in de groeps gesprekken wel aan de orde komt, lijkt de zorg over een gebrek aan democratie te maken te hebben met onduidelijkheid over wat er in de EU gebeurt (Winninghoff en Jansen 2018: 26):

A: 'Het staat heel ver van de Nederlanders af. De helft van de tijd heb je geen idee waar ze het over hebben. Er gebeurt van alles, maar of het nou echt zo democratisch is allemaal?' (groep lageropgeleiden, Eindhoven)

B: 'Ik heb hetzelfde. Ik heb geen idee wat wij daarin te zeggen hebben, te stemmen. Het is een beetje onduidelijk wat ze allemaal in Brussel kunnen en willen doen en wat voor stem wij daarin hebben.'

5.6 Slot

Als we mensen (open) vragen waaraan de EU volgens hen meer aandacht zou moeten besteden en waaraan minder, dan komt daar een duidelijke top vier naar voren. Prioriteit (dat wil zeggen meer of minder aandacht) hebben immigratie/vluchtelingen, milieu/klimaat, criminaliteit/veiligheid en het terugdringen van de kosten van de EU. Immigratie en criminaliteit worden zowel door EU-voorstanders als door EU-tegenstanders van belang geacht. Het klimaat wordt vaker genoemd door voorstanders, terwijl tegenstanders vaker aandacht vragen voor kosten.

Dit rijtje komt in grote mate overeen met de prioriteiten uit de gesloten vragen in grootschalige enquêtes die we in hoofdstuk 4 bespraken. Ook daar kwamen vluchtelingen en klimaat naar voren als belangrijke kwesties. De bestrijding van terrorisme was in die enquêtes belangrijker en werd hier minder vaak spontaan genoemd. Dat kan te maken hebben met het feit dat terrorisme op het moment van dit onderzoek geen groot thema is. Het thema is echter niet helemaal afwezig: de wens om criminaliteit en veiligheid hoog op de agenda te zetten komt niet alleen voort uit de behoefte om grensoverschrijdende criminaliteit aan te pakken, maar ook uit een behoefte aan veiligheid door onder andere terroristische dreiging. Een ander onderwerp dat in hoofdstuk 4 wel naar voren komt als prioriteit en hier niet is defensie: in de Eurobarometer is er steun voor gezamenlijk defensiebeleid; als we mensen spontaan vragen naar waaraan de EU meer moet doen, noemen ze dat onderwerp niet vaak en als we het gesloten voorleggen komt het niet bovenaan de prioriteitenlijst. Het onderwerp leidt wel tot enige verdeeldheid, want veiligheid is immers voor velen van belang en daarom is Europese samenwerking goed, vinden sommigen. Anderen denken dat samenwerking op het gebied van defensie ook kan met de Benelux en in NAVO-verband.

Duidelijker dan op basis van de Eurobarometer komt hier naar voren dat inzet van de EU vooral gewenst is op grensoverschrijdende thema's. Wat nationaal kan, moet nationaal, zo vindt men. Mensen denken dan aan pensioenen en zaken die raken aan de nationale identiteit. Thema's als zorg, onderwijs en armoedebestrijding worden wel

genoemd als we vragen naar waar de EU meer aandacht aan moet besteden, maar dit gebeurt niet vaak en vooral omdat mensen het belangrijke onderwerpen in het algemeen vinden.

De geringe steun voor uitbreiding die we bij de enquêteresultaten in hoofdstuk 4 zagen, zien we in dit hoofdstuk terug als een onderwerp waarvoor minder aandacht moet zijn. We moeten eerst de problemen binnen de huidige EU oplossen (meningsverschillen, instabiliteit). De uitdagingen die men op de EU in zijn huidige omvang af ziet komen, zijn al groot en complex genoeg. En men is er niet gerust op dat de EU in staat zal zijn ze op te lossen, bijvoorbeeld als het gaat om vluchtelingen en klimaat. Daarvoor zijn de vraagstukken te complex en is de verdeeldheid te groot.

Als mensen in de onlinedialoog en groepsgesprekken doorpraten over de EU-agenda, wordt ook zichtbaar hoe complex dat eigenlijk is. De vraagstukken waar het om gaat (de vluchtelingen crisis, klimaatverandering) zijn ingewikkeld, het zijn geen onderwerpen waar men normaal gezien vaak over nadenkt en de meningen erover lopen uiteen: niet alleen tussen landen, maar ook in de groepsgesprekken. Mensen willen dat Europese lidstaten met een gemeenschappelijke visie komen, dat de EU doortastend optreedt, maar zeggen dat zij zelf die oplossing ook niet zo snel zien. Bovendien staat de wens tot doortastendheid en eenduidigheid soms op gespannen voet met de wens tot het behoud van (de Nederlandse) identiteit en soevereiniteit. Op de ervaren complexiteit en deze ogenschijnlijke tegenstrijdigheden komen we in hoofdstuk 6 uitgebreid terug.

6. Afwegingen: praten in focusgroepen

Kernpunten:

→ In de groepsgesprekken zijn spontane associaties met de EU overwegend negatief, vooral bij lageropgeleiden. Het gaat dan onder andere om te open grenzen, niet echte vluchtelingen en te hoge kosten voor Nederland (geld, identiteit). Persoonlijke ervaringen zijn ook wel positief: vrij reizen, betaalgemak met de euro en lagere belkosten.

→ Er zijn ook meer en sterkere negatieve emoties (boosheid over onrechtvaardige verdeling en verspilling) dan positieve (matige tevredenheid over wat is bereikt of over inspanningen). Het onderwerp vluchtelingen/immigratie roept de sterkste emoties op. Bij andere onderwerpen is er meer afstand en men weet er vaak ook weinig van.

→ Er komen verschillende rollen voor de EU naar voren: facilitator van het dagelijks leven, oplosser van bovennationale problemen, beschermer van de Europese identiteit en welvaart.

→ Belangrijke drivers achter wensen voor de EU zijn verlangens naar meer rechtvaardigheid, veiligheid en bescherming van Europese verworvenheden. Dat de EU onrust en onzekerheid moet verminderen, speelt vooral bij vluchtelingen/immigratie. Het greep krijgen op die problematiek wordt essentieel geacht voor de EU.

→ Er worden eisen van controle op andere landen en strikte handhaving van regels gesteld vanuit het idee dat Nederland disproportioneel veel doet en zich voorbeeldig aan afspraken houdt. Informatie dat dit niet per se het geval is, wordt niet altijd opgepakt.

→ In de gesprekken zit veel ambivalentie en ambiguïteit. Men wil enerzijds meer Europese eenheid en strikte regels en die handhaven, anderzijds minder regels en veel respect voor de nationale verscheidenheid en autonomie. Men wil meer inzet van de EU op grote vraagstukken, maar ook minder EU-uitgaven.

→ Mensen die weinig voor de EU voelen, kunnen pratend over oplossingen voor grote problemen ook uitkomen bij 'meer Europa'. Het is echter niet duidelijk of ze dat dan echt willen of slechts voor de duur van het gesprek zijn meegegaan in een hypothese.

Tot nu toe zijn we uitgegaan van vragen: gesloten enquêtevragen naar algemene opvattingen en gevoelens over de EU (hoofdstuk 2 en 3) en naar gewenst EU-beleid (hoofdstuk 4) en open vragen naar wat de EU wel en niet of meer en minder zou moeten doen (hoofdstuk 5). Bij dat laatste hebben we ook al aandacht besteed aan prioriteiten van de acht focusgroepen van ons onderzoek. Nu staan de gesprekken in deze groepen centraal.

In dit hoofdstuk gaan we in op wat mensen elkaar vertellen over de EU en welke argumenten, zorgen en idealen een rol spelen in hun prioriteringen. We kijken hoe ze reageren als een expert ze informeert over de gevolgen van hun keuzes. En we gaan in op de tegenstellingen in het praten over de EU, zowel op de dilemma's die mensen zelf zien als op de tegenstrijdigheden in hun opvattingen die wij menen waar te nemen.

Achtereenvolgens komen aan de orde de beleving (verhalen, associaties, appreciaties) van de EU (§ 6.1), ideeën over de toekomst van de EU (§ 6.2) en de spanning en dilemma's die in de discussies naar voren komen (§ 6.3).

6.1 Beleving van de EU

Zoals in hoofdstuk 1 al is beschreven, zijn de groepsgesprekken voor dit onderzoek uitgevoerd door twee bureaus met elk een iets andere aanpak. Kessels & Smit startte haar groepen in Utrecht en Rotterdam ('opinieleiders' uit de onlinedialogen en 'algemeen publiek') met de vraag naar een moment of situatie waarin de EU een positief verschil maakte voor het persoonlijke leven, het werk, de buurt of het land. Deelnemers moesten dat eerst in tweetallen bespreken en vervolgens hun ervaring delen met de rest van de groep. Ferro Explore startte haar gesprekken in Eindhoven en Hoorn ('lageropgeleiden' en 'hogeropgeleiden') met het vertellen van positieve en negatieve ervaringen met de EU. Mensen werden uitgenodigd hun verhalen te vertellen en mochten elkaar daarbij niet onderbreken. Nadat iedereen wat had verteld, werd er gediscussieerd.

Het verschil in aanpak leidt tot andere uitkomsten in het begin van de gesprekken. Bij Kessels & Smit werden mensen uitgenodigd om een positieve ervaring te vertellen, bij Ferro mocht de ervaring zowel positief als negatief zijn. Dat leverde bij Ferro in meerderheid negatieve ervaringen op en een enkele positieve ervaring. Maar ook bij Kessels & Smit valt op dat de meeste deelnemers het in eerste instantie lastig vinden om positieve ervaringen te bedenken. Ook in tweede instantie kunnen sommigen geen voorbeelden noemen. De EU is ver weg:

'Het is net als elektriciteit, je plukt het in, het werkt, maar je weet niet waar het vandaan komt. *En* je betaalt de rekening.' (opinieleiders, Rotterdam)

Positieve ervaringen met de EU: vrij reizen, de euro en mobiel bellen

De positieve ervaringen die mensen noemen, komen bij beide bureaus overeen: ze gaan hoofdzakelijk over het vrije reizen en het gemakkelijke betalen met de euro. Andere positieve verhalen gaan over dat het gemakkelijker is om elders in Europa te wonen of te studeren, en dat er voordelen zijn als consument: door de EU is het mobiel bellen in andere landen goedkoper geworden en zijn stekkertjes van opladers universeel. Iemand anders heeft een positieve ervaring met de EU als subsidieverstrekker op zijn werk.

‘Een heel simpel voordeel is dat je heel makkelijk kunt reizen binnen Europa. Je hoeft geen geld meer te wisselen, dat is heel simpel. Dat geeft ook wel een vorm van vrijheid. Vrijheid van reizen binnen Europa vind ik wel een voordeel.’ (hogeropgeleiden, Eindhoven)

‘Praktische handigheidjes: het heeft jaren geduurd, maar ik vind het heel relaxed. Dat het heel raar was dat als je tien meter over de grens was dat in een keer de kosten voor bellen de pan uit rezen. Heeft lang geduurd, maar in 2017 is dat aangepast. Ook de praktische voordelen van de euro is gewoon makkelijk. Dat je in heel Europa met dezelfde munt kunt betalen.’ (lageropgeleiden, Eindhoven)

‘Mobiele telefonie: je kunt nu in heel Europa gratis bellen, Ze kunnen de providers onder druk zetten. Nu kun je in heel Europa met je abonnement zonder extra kosten.’ (algemeen publiek, Rotterdam)

‘Het reizen naar andere landen is een stuk makkelijker sinds we bij de EU zijn. En het geldverkeer is veel makkelijker met de euro. Dingen die grensoverschrijdend zijn, daar zie ik grote voordelen, zich niet zozeer bemoeien met nationale of regionale vlakken. Daar zie ik grote voordelen in.’ (opinieleders, Utrecht)

Enkele positieve ervaringen overstijgen het directe, persoonlijke leven: samenwerking op het gebied van criminaliteit, samenwerken tussen verschillende legers, vrede als gevolg van de EU.

‘Ik ben voornamelijk blij met de EU. Vooral omdat ik het zie als een goed tegenwicht tegen de machtsblokken VS, Rusland en China. Ik geloof dat we samen altijd sterker staan. Ik vind Nederland ja, we zijn een klein landje en we blijven een klein landje. En ik denk dat je beter gezamenlijk op kunt trekken dan alleen staan.’ (hogeropgeleiden, Hoorn)

‘Ik ben voor de EU, ik vind de euro makkelijk, in de EU kun je vrij reizen, je kunt overal wonen waar je wilt, werk vinden. Natuurlijk heb je slechte buitenlanders, je hebt ook slechte Nederlanders. Maar de meeste buitenlanders willen ook gewoon geld verdienen, een huisje, familie. Daarom. Ik denk dat de EU nodig is voor onze welvaart en voor onze vrede.’ (lageropgeleiden, Hoorn)

Ook in andere open vragen naar goede kanten van de EU zijn het vrije reizen en het gemak van de euro twee veel genoemde positieve punten (zie ook hoofdstuk 2). We vragen hier naar ervaringen, dus is het niet zo vreemd dat mensen vooral dingen noemen die betrekking hebben op hun eigen leven. Grote voordelen zoals economische voordelen, vrede of stabiliteit komen nauwelijks ter sprake. Die noemt men wel als we vragen waarom ze het Nederlandse lidmaatschap van de EU een goede zaak vinden (zie weer hoofdstuk 2, vgl. Den Ridder et al. 2015). Het idee van de EU als iets waarvan landen lid zijn, gaat overigens gepaard met verschillende ideeën van wat de EU is (kader 6.1).

Kader 6.1 Diffuus beeld van wat de EU is: Brussel en iets overkoepelends

Mensen praten gemakkelijk over ‘de EU’ en ‘Europa’, maar wat ze dan bedoelen is niet altijd duidelijk. Hebben ze het over de Europese Commissie? Over het Europees Parlement? Of over de gezamenlijke lidstaten? In twee groepsgesprekken is de deelnemers gevraagd wat de EU volgens hen is. Dan noemen mensen dingen als ‘aparte lidstaten met één regering’ of verwijzen ze naar ‘Brussel’ als meer bureaucratische bron van regels of naar kenmerken van besluitvorming: ‘de Europese Commissie stelt zaken voor en het Parlement controleert de Commissie’ en ‘de Nederlandse regering moet het ook goedkeuren’. De EU is een grote overkoepelende entiteit met wisselende gestalten. Soms vooral een organisatie die dingen kan

Negatieve associaties overheersen

In de verhalen die worden verteld in de groepsgesprekken van Ferro in Eindhoven en Hoorn, overheersen de zorgen en negatieve ervaringen. Sommige mensen noemen positieve én negatieve punten, maar de meeste mensen zijn ronduit negatief. Het onderwerp dat in de groepen met lageropgeleiden verreweg het meest wordt genoemd, is immigratie:¹ de EU wordt geassocieerd met open grenzen, vluchtelingen en het verlies van identiteit. Dit onderwerp komt ook in de groepen met hogeropgeleiden terug, maar minder vaak en met minder boosheid. Ter illustratie vier voorbeelden van de wat langere verhalen uit het introductierondje – alle over vluchtelingen, maar verschillend in de mate van boosheid:

‘Het is natuurlijk een hele stroom van mensen die heen en weer gaat in de wereld dat invloed heeft op ons gevoel van vrijheid en denken. Ik hoop dat Europa in staat is om daar gezamenlijk antwoord op te geven. En niet alleen maar in die politieke valkuilen stapt. Je merkt dat de polarisatie in Europa steeds groter wordt. Daar maak ik me best wel zorgen over. We hebben zoveel goede dingen met elkaar, laten we daar eens mee aan de slag gaan en die polarisatie oplossen. In plaats van heel erg scherp de kantjes ervan optekenen.’ (hogeropgeleiden, Eindhoven)

‘Je hebt de open grenzen met de euro, het internet tegenwoordig, bellen, zoveel andere dingen, maar al die dingen hebben goeie kanten, maar ook slechte kanten. Want die open grenzen, daar komen sommige landen ook weer van terug. Met alle vluchtelingen die her en der vandaan komen, het stroomt allemaal maar makkelijker in en uit. Er is soms ook weinig zicht op wie er binnenkomt. Dat is gebleken uit die periode waarin heel veel vluchtelingen binnenkwamen, en dat het niet duidelijk was hoe ze binnen konden komen en waar ze zaten op bepaalde momenten. Zo heeft elk voordeel ook zijn nadeel.’ (hogeropgeleiden, Hoorn)

‘Ik vind het echt een puinhoop. Ik voel me niet veilig in mijn eigen land, als ik zo naar de garage moet straks, dan loop ik om me heen te kijken van wat lopen daar voor capuchons. 80% in de gevangenis is andersdenkend of licht getint, ik erger me daar helemaal krom aan. Ik vind Nederland is Nederland niet meer. Nederlanders sterven uit. Je krijgt een volksverschuiving. Iedereen gaat maar steeds verder naar de rand van de stad om meer rust te krijgen, ook in het verkeer en zo. Er zijn gewoon te veel mensen. Culturen die hierheen komen zijn dominant, tenminste dat denken ze, en die willen hun mening afdwingen, en daar ben ik vierkant op tegen. Vandaar mijn stem op de hele fijne PVV, hoewel ik daar nu niet meer zo’n voorstander van ben, maar dat is puur uit protest. Europa moet de grenzen dichtdoen, gewoon zoals het was. Er zijn heel veel mensen die het niet zeggen, maar dat interesseert mij dus echt niks. Dan ben ik maar niet sociaal.’ (lageropgeleiden, Eindhoven)

‘Ik vind EU helemaal niks, van mij mogen de grenzen dicht. Ik heb afgelopen weekend Nederland 2 gekeken en ik weet niet meer hoe dat programma heet, maar toen werd er gezegd over een paar jaar zijn er 24 miljoen mensen. En meer dan de helft zijn allemaal mensen van buitenaf. En dan denk ik: waar blijft onze cultuur? Heel veel dingen mag niet meer, Zwarte Piet mag niet meer, heel veel dingen worden ons ontnomen. Ik voel me gewoon een vreemdeling in eigen land. En dat is ook de reden waarom ik naar Hongarije ben gegaan, Hongarije is nog echt voor de Hongaren en ja, ik ben geen racist

¹ Let wel, dit was in het begin van de gesprekken, nog vóór er over de inhoudelijke thema’s uit hoofdstuk 5 werd gepraat.

hoor, tenminste ik ben het nu misschien wel geworden, want je wordt zo gemaakt. Ik ben nu boven de 60, ik heb zoveel meegemaakt wat me zo stoort, en ze gooien geld over de balk, miljoenen gaan er over de grens. De oudere mensen, de zorg is slecht, de ziekenhuizen wordt op bezuinigd, er zijn geen leraren meer. Het wordt alleen maar slechter hier.’ (lageropgeleiden, Hoorn)

Andere veelgenoemde negatieve associaties gaan over de kosten van de EU, de bemoeienis van Brussel en de uitbreiding. Vooral in de groepen met lageropgeleiden is men van mening dat Nederland eerst de problemen hier moet oplossen voordat we geld uitgeven aan andere landen. Het zijn geluiden die we kennen uit eerder onderzoek naar beelden die men van de EU heeft (vgl. Van Gorp et al. 2015; Den Ridder et al. 2015, zie ook hoofdstuk 2).

‘Ik ben eigenlijk heel erg voor de Europese gemeenschap, maar het verhuizen van Straatsburg naar Brussel is zo’n likdoorn op mijn voet, omdat het gewoon heel veel geld kost, dat ik denk van als het jullie onderling al niet lukt om een probleem goed op te lossen, waar hebben jullie het dan over met elkaar, maar dat is vooral oud zeer. Verder vind ik het tempo waarin de relatief armere Oostbloklanden zijn toegevoegd ook lastig.’ (hogeropgeleiden, Eindhoven)

‘Eerst de Nederlanders: ik vind eigenlijk dat ze binnen de EU bijvoorbeeld te veel geld naar Griekenland hebben gedaan. Ik vind eigenlijk, ja dat landen zichzelf meer moeten helpen, en Nederland ook. Want soms doen we net alsof er geen armoede is hier, of weinig geld, en iedereen die hierheen komt helpen ze wel, of mensen die in een buitenland het minder hebben dat daar allemaal geld naartoe gaat, maar ik vind dat ze eerst Nederland beter moeten maken, ook qua zorg. En dan pas andere landen of mensen helpen. Alsof er in Nederland geen armoede is. Omdat er altijd geroepen wordt dat Nederland rijk en welvarend is, en de zorg is goed geregeld.’ (lageropgeleiden, Eindhoven)

6.2 Diepere verlangens: rechtvaardigheid, veiligheid en bescherming

In de acht groepsgesprekken spraken we na een algemene ronde door over de thema’s waaraan de EU meer aandacht zou moeten besteden. In elke groep werden twee thema’s uitvoerig besproken. In alle groepen kwam immigratie aan bod, in vijf groepen werd gesproken over klimaat, in twee over criminaliteit en in één over de kosten van de EU. In hoofdstuk 5 bespraken we de verwachtingen en gewenste agenda van burgers ten aanzien van deze thema’s. Gemeenschappelijke punten voor al deze thema’s zijn dat men een gemeenschappelijke visie wil, eenduidig beleid en controle dat gemaakte afspraken ook worden nagekomen. Vooral ten aanzien van vluchtelingen en klimaat gaat het om grote, grensoverschrijdende en complexe kwesties waarvan men hoopt dat ‘de EU’ (als organisatie of als samenwerkende landen: zie kader 6.1) bij machte is om iets te verzinnen en het op te lossen.

Hier willen we aandacht besteden aan de wensen die schuilgaan onder het genoemde ideaalbeeld van krachtige, eensgezinde en effectief samenwerkende Europese lidstaten die bij machte zijn om complexe uitdagingen het hoofd te bieden. Wat zegt de gewenste

toekomst die mensen formuleren en de manier waarop ze dat doen, over hun basisbehoeften ten aanzien van de EU? Wat gaat er schuil onder de door hen geformuleerde ideaalbeelden?

De onderzoekers van Kessels & Smit identificeren in de groepen in Utrecht en Rotterdam een paar basisbehoeften (Tjepkema en Kabalt 2018: 21, 28-29). De onderzoekers van Ferro signaleren in hun rapport vergelijkbare behoeften (Winninghoff en Jansen 2018: 61-62). Alle acht groepen in ogeschouw nemend, is er een aantal behoeften dat vaker terugkomt. We onderscheiden er drie.

Ten eerste is er de behoefte aan een *rechtvaardigheid*. Er heerst sterk het gevoel van onrechtvaardigheid. In de discussie over vluchtelingen wijst men op de oneerlijke verdeling van mensen over landen. In de discussie over het klimaat meent men dat Nederland meer doet dan andere landen. En in de discussie over de kosten van de EU stelt men dat de bijdrage van Nederland aan de EU onrechtvaardig hoog is en dat het onrechtvaardig is dat zoveel geld wordt uitgegeven aan vluchtelingen en Brussel ten koste van sociale voorzieningen in Nederland (zie ook kader 6.2). Als het gaat om een rechtvaardige verdeling tussen landen, dan is het van belang dat alle landen bijdragen aan een oplossing, dat dit op een eerlijke manier gebeurt (waarbij het niet zo evident is wat 'eerlijk' precies inhoudt, zie ook hoofdstuk 5 over de eerlijke verdeelsleutel) en dat gemaakte afspraken worden nagekomen.

Ten tweede zien we de behoefte aan *veiligheid, rust en zekerheid*. Men verwacht van de EU dat die daaraan bijdraagt door iets te doen aan grensoverschrijdende criminaliteit, te zorgen dat vluchtelingen niet in het criminele circuit terechtkomen, de vluchtelingenkwestie op te lossen zodat daarover geen spanningen ontstaan en klimaatproblemen te voorkomen zodat we ook in de toekomst veilig in Nederland kunnen wonen.

Moderator: 'Als EU meer gezamenlijk beleid kan maken [op het gebied van immigratie] en daar samen in kan handelen, wat is dan de winst?'

A: 'Op dit gebied? Rust en zekerheid.' (opinieleiders, Utrecht)

Ten derde en hieraan gerelateerd is de behoefte aan *bescherming* van de Europese identiteit en cultuur en het welzijn van EU-inwoners. Sommigen hebben het gevoel dat die op het spel staan, een geluid dat het sterkst naar voren kwam in gesprekken over de agenda op het gebied van immigratie (zie ook kader 6.2). Het thema immigratie wordt over het algemeen als bedreigender en complexer ervaren, waardoor de behoefte aan veiligheid en rust in de gesprekken over vluchtelingen veel prominenter naar voren komt, dan bijvoorbeeld in gesprekken over klimaat.

'Mijn grootste wens is dat Europa een duidelijk beeld gaat creëren ook naar buiten toe. Dit is een westerse eenheid, grotendeels een christelijke samenleving, dit zijn de regels die erbij horen voor de mensen die hier naartoe willen komen. Degene die dat niet wil waarderen of accepteren, is niet meer welkom. Daar komt het in het kort op neer.' (opinieleiders, Utrecht)

De behoefte aan rechtvaardigheid, veiligheid en bescherming wordt door sommigen heel expliciet gemaakt, bij anderen blijft het in de gesprekken meer impliciet. Niet alle aspecten zijn voor iedereen even sterk en mensen verschillen van mening over hun invulling van veiligheid of over wanneer iets in hun ogen rechtvaardig is. Sommigen denken bij veiligheid en rechtvaardigheid ook aan vluchtelingen die recht hebben op veilige opvang.

Kader 6.2 Kernwoorden bij het praten over de EU

Miriam Winninghof en Annelies Jansen²

Onderwerpen die als belangrijk worden ervaren wanneer men over Europa spreekt, zijn vooral onderwerpen die gaan over urgente grensoverschrijdende problemen en waar eenduidig en gezamenlijk optrekken belangrijk is (vluchtelingen en immigranten, criminaliteit en politiesamenwerking, milieu, handelsoorlog). Ook behoud van de eigen identiteit en cultuur is een belangrijk onderwerp. In dit kader is het van belang dat landen zo veel mogelijk ruimte wordt geboden om zelf invulling te geven aan de grote lijnen die de EU uitzet. Rechtvaardigheid blijkt een zeer belangrijk thema. Gelijke regels voor alle lidstaten en gelijke behandeling/controle zijn hierbij essentieel.

Zorg om identiteitsverlies

Bedreiging van onze eigen identiteit is een van de voornaamste zorgen of angsten die men heeft. Het betreft dan vooral bedreiging van onze identiteit door immigranten (andere cultuur, angst dat onze cultuur wordt overgenomen, criminaliteit). Er is een sterke wens tot het sluiten van de grenzen voor economische vluchtelingen, strenge grensbewaking en meer gelijkheid in beleid. Ook te verstrekende wet- en regelgeving door de EU kan ten koste gaan van ons eigen belang en onze eigen identiteit.

Te veel profiteren van ons (ten koste van Nederland)

De perceptie is ook dat er te veel van ons/de EU geprofiteerd wordt door andere lidstaten, waarbij met name de lageropgeleiden (die de pijn van aantasting van welvaart hoogstwaarschijnlijk meer voelen in het dagelijks leven) van mening zijn dat de grens is bereikt qua solidariteit (met vluchtelingen/immigrant en financieel zwakkere lidstaten). De ervaring is dat wij er vooral zijn als buffer/vangnet voor andere landen. Men vraagt zich af of het collectief van de EU er nog wel voldoende voor ons is. Voor behoud en versterking van leefbaarheid, veiligheid en financiële kracht voor de Nederlanders zelf. Ook ervaart men te weinig een geheel (men ervaart te weinig eenheid in regels, of in elk geval ervaart men verschillen in hoeverre de lidstaten de regels serieus nemen). Dit leidt tot de beleving van een zwakke EU.

(On)rechtvaardigheid

De beleving is dat Nederland het (heel) goed doet, in elk geval beter dan veel andere landen (zuidelijke landen en Oostblok). Het betreft dan aspecten als opvang van vluchtelingen, grensbewaking, zorg voor het milieu. Men ervaart veel onrechtvaardigheid vanuit het beeld dat andere landen ermee weg komen om minder te doen dan wij. Dit schaadt onze welvaart en concurrentiepositie. Om die reden is er een grote behoefte aan meer controle en handhaving en ook meer eenheid in wet- en regelgeving (gelijke uitgangspunten). Wanneer men hoort dat ook Nederland niet aan alle afspraken voldoet, is men verrast, maar blijft men neigen naar 'afpraak is afspraak', 'contract is contract'. Wel zou er ruimte moeten zijn voor het zelf oplossen van tekortkomingen (op eigen gekozen wijze) en zouden landen alleen mogen worden afgerekend op regels die EU-breed gelden.

² De tekst in dit kader is overgenomen Winninghoff en Jansen (2018, p. 61-62).

Tweeledigheid

Dit alles leidt tot een tweeledigheid die men ervaart (ongeacht naar welke kant de balans doorslaat): de EU biedt voordelen maar ook nadelen.

In kader 6.3 leggen de onderzoekers van Kessels & Smit uit wat de groepsgesprekken over de toekomst van de EU en de onderliggende behoefte aan rechtvaardigheid, veiligheid en bescherming huns inziens betekent voor de verwachtingen van de EU in de (nabije) toekomst. Zij onderscheiden drie mogelijke identiteiten voor de EU: variërend van de EU als facilitator (maakt het dagelijks leven gemakkelijker), tot de EU als bringer van rust en stabiliteit en de EU als beschermer van de Europese identiteit en welvaart. Ze zien vijf manieren waarop de EU (nogmaals: zonder dat helemaal duidelijk is wat 'de EU' hier is) die rollen kan invullen. Ze denken dat er daarbij voor de EU iets op het spel staat: hoewel het beeld van de EU niet altijd positief is, zijn de verwachtingen hoog. Als de EU erin slaagt de uitdagingen van de toekomst aan te pakken, dan geeft dat hoop denken sommigen, of zelfs een gevoel van respect of trots. Lukt het niet, dan bestaat de kans dat de EU haar geloofwaardigheid verliest.

Kader 6.3 Verwachtingen van de rol van de EU

Saskia Tjepkema en Joeri Kabalt³

Bij het doorvragen op de gewenste EU-agenda (welke thema's, wat zie je dan idealiter voor je?) benoemden deelnemers een aantal wensen en angsten voor de toekomst: een wens naar veiligheid en leefbaarheid, naar rust en naar eerlijkheid en rechtvaardigheid. En een angst voor bijvoorbeeld (sociale) onrust, (fysieke) onveiligheid, verlies van de Europese 'way of life' of zelfs identiteit. En deze wensen en angsten vertalen zich in een drietal verwachtingen ten aanzien van de rol die de EU inneemt, nu en in de toekomst.

1. De EU als facilitator

Mensen verwachten van de EU dat deze het dagelijks leven gemakkelijker maakt. Denk hierbij aan het gelijktrekken van de telefoontarieven voor mobiel telefoneren in de EU, waardoor mensen gemakkelijker in en vanuit het buitenland kunnen telefoneren en internet gebruiken, de introductie van de euro, waardoor mensen geen geld meer hoeven te wisselen en niet langer rekening hoeven te houden met wisselkoersen, of het vrij verkeer van goederen en personen, waardoor mensen gemakkelijk van het ene naar het andere land binnen de EU kunnen reizen. De positieve ervaringen met de EU waarnaar we aan het begin van elk gesprek vroegen, vielen veelal in deze categorie. Mensen lijken het vanzelfsprekend te vinden dat de EU zich bezighoudt met het zoeken naar oplossingen om het dagelijks leven eenvoudiger en gemakkelijker te maken.

Over deze rol lijkt weinig onenigheid te bestaan, behalve dat een aantal mensen benoemt dat de EU haar rol als 'gemakbrenger' zich meer op burgers zou kunnen richten dan op bedrijven en dat de meeste van de hier genoemde voordelen zich alleen voordoen op het moment dat je reist binnen de EU en niet wanneer je in Nederland blijft.

Dit is een rol waar mensen waarde aan hechten en tegelijkertijd niet een rol waar de meeste energie of de sterkste verwachting op zit. Dat is wel het geval bij de volgende twee rollen die we ook horen.

³ De tekst in dit kader is overgenomen uit Tjepkema en Kabalt (2018, p. 42-44).

2. De EU als brenger van rust en stabiliteit

Bij de verdieping van zowel het thema immigratie en vluchtelingen, als het thema milieu en klimaat en de bankgarantie noemen mensen dat de EU met oplossingen en beleid komt die bijdragen aan een onderliggende wens naar rust en stabiliteit in hun eigen leven en in de Nederlandse samenleving. Er worden verschillende componenten van rust benoemd. De eerste component is sociale rust: wanneer de EU duidelijke en rechtvaardige afspraken en regels maakt over bijvoorbeeld de toelating en verdeling van vluchtelingen of over sluiting van kolencentrales, dan ontstaat er (zo hopen de deelnemers) sociale rust. In Nederland, maar ook tussen de lidstaten onderling. Ook wordt van de EU verwacht dat zij zorgt voor (financiële) stabiliteit en op die manier bijdraagt aan de rust in Nederland. En tot slot wordt rust door sommigen expliciet verbonden aan vrede. Door het bestaan van de EU hebben we in Nederland al decennialang geen oorlog meer meegemaakt op eigen grondgebied.

3. De EU als beschermer en hoeder

Mensen lijken ook te verwachten dat de EU een actieve rol inneemt om onze manier van leven in Nederland en Europa te beschermen of te waarborgen. Sommige gespreksdeelnemers refereren hierbij aan de (fysieke) veiligheid waarvoor de EU zorg moet dragen. Bijvoorbeeld door de toestroom van vluchtelingen, en mogelijke terroristen onder deze vluchtelingen, te reguleren en controleren. Of, in het geval van het klimaatvraagstuk, door te voorkomen dat 'Nederland onder water komt te staan'.

Anderen refereren meer aan het beschermen van de manier van leven. Dat kan gaan over het in stand houden of verbeteren van de levensstandaard, maar ook over de diepere angst die sommige mensen voelen dat de Europese cultuur en 'way of life' in gevaar zijn door de komst van vluchtelingen van buiten de EU. Het appel aan de EU is dan bijvoorbeeld om deze immigranten deels buiten de EU te houden of om te zorgen dat ze worden verspreid en opgevangen op een manier dat ze goed kunnen integreren.

Wat verwacht men als het gaat om de manier waarop de EU haar rol pakt? De genoemde rollen gaan over de (gewenste) identiteit van de EU. Daarnaast komen uit de focusgroepen beelden naar voren ten aanzien van de manier waarop de EU deze rollen zou moeten vervullen. Ook hier leven verwachtingen. Die horen we met name terug als we doorvragen op de voorgestelde actiepunten en waarom de EU nou precies die dingen als eerste zou moeten oppakken. Belangrijk om hierbij opnieuw te benadrukken, is dat de gespreksdeelnemers geen eenduidig beeld hebben over wie of wat de EU dan precies is. En deze verschillende rollen gelden dan ook niet specifiek voor een orgaan binnen de EU, maar voor het geheel aan mensen en organen die samen in de beeldvorming de EU vormen:

- a. De EU als een **daadkrachtige en doorpakkende spelverdeler** (want zonder iemand die regie voert, gaat het niet lukken om landenoverstijgende vragen echt samen op te lossen).
- b. De EU als **bedenker van creatieve oplossingen voor complexe vraagstukken** (want met alleen afspraken kom je er niet... het is belangrijk om inventief te zijn).
- c. De EU als **beïnvloeder op wereldniveau** (want de echt grote vragen kunnen we ook als Europa niet zelf oplossen, daar heb je andere landen ook voor nodig).
- d. De EU als een **transparant orgaan** (want dan snappen we beter wat de EU doet en kunnen we beter meepraten en kijken hoe onze belangen worden gediend).
- e. De EU als een **efficiënt en slank overheidsapparaat** (want het gaat om geld van de burgers en het is belangrijk dat aan de juiste dingen uit te geven, niet praten maar doen bijvoorbeeld).

Dit is niet zomaar een willekeurig wensenlijstje. Mensen verbinden dit aan niets minder dan het bestaansrecht en de geloofwaardigheid van de EU. Er is een ondertoon hoorbaar van een gevoelde potentie van de EU. De EU zou op deze thema's nog meer impact kunnen hebben en echt het verschil kunnen maken. Dat zou meer respect voor de EU en ook meer trots op de EU als gevolg kunnen hebben. Tegelijkertijd lijken mensen de huidige situatie met de vragen waar de EU nu voorstaat te ervaren als een soort *tipping point*: als het de EU niet gaat lukken om op deze urgente en belangrijke thema's het verschil te maken, dan verliest zij haar geloofwaardigheid of zelfs haar bestaansrecht. En in dit scenario zien mensen het zomaar

gebeuren dat 'de EU afbrokkelt', dat er een 'moreel failliet' ontstaat en er meer landen uit de EU gaan stappen. Met als uiterste consequentie het mislukken van de EU als vredesproject.

6.3 Reacties op van buiten ingebrachte informatie en kwesties

Evenals in ander onderzoek over de EU (Van Ingelgom 2014) gebruiken we focusgroepen in ons onderzoek als een bottom-upcorrectie en aanvulling op top-downenquêtes, waarin onderzoekers vragen en antwoorden bedenken en respondenten nog slechts een antwoord mogen kiezen. Met focusgroepen hoop je meer te horen over wat er 'echt leeft' als mensen vrijer met elkaar in gesprek gaan over een onderwerp. Dat is ook zeker de bedoeling van onze focusgroepen, maar zoals al vermeld in hoofdstuk 1 hebben we er een EU-expert bij gezet. Dat had twee doelen: ten eerste feitelijke informatie geven waar de moderator dat nuttig achtte voor de discussie (of deelnemers vragen hadden) en ten tweede om enkele kwesties naar voren te brengen die waarschijnlijk niet spontaan uit de discussie zouden voortkomen, maar wel belangrijk zijn in discussies over de toekomst van de EU. Hoe is op de inbreng van de expert gereageerd?

Wisselende reacties op onvoorziene consequenties

In de gesprekken over immigratie, klimaat, criminaliteit en de kosten van de EU leverde de expert op verzoek van de moderator soms inbreng om problemen te schetsen en vaker in de afrondende fase informatie te geven over mogelijke gevolgen van door de deelnemers gewenst EU-beleid.

Dat laatste gebeurde bijvoorbeeld als gepleit werd voor strikte handhaving van de Europees gemaakte normen in het geval van het klimaatbeleid. Als de expert er dan op wees dat Nederland zich ook niet in alle gevallen aan de normen hield, werd er verschillend gereageerd. Sommigen accepteerden de consequentie van hun redenering en vonden dat Nederland dan ook moest worden aangepakt. Anderen deden er het zwijgen toe of trokken het tekortschieten van Nederland in twijfel en vroegen zich af 'hoe de percentages en quota tot stand zijn gekomen en of deze wel redelijk en realistisch zijn' (Tjepkema en Kabalt 2018: 32).

Verschillende reacties waren er ook bij steun voor het idee van een Europese grens- en kustwacht ter bescherming van de buitengrenzen, als vervanging van de grensbewaking door de lidstaten zelf. Is men daar nog steeds voor als men hoort dat dan ook de Nederlandse marechaussee op Schiphol plaats zou moeten maken voor EU-functionarissen en er EU-boten gaan patrouilleren op de Noordzee? Sommigen accepteren die consequentie, anderen niet. Die komen met een efficiëntieargument – 'ik zie geen bootjes uit Afrika via de Noordzee op Ameland aankomen' – of alsnog met

het principiële argument dat een land, of in ieder geval Nederland, zelf moet bepalen wie er binnenkomt (Winninghoff en Jansen 2018: 44-45).

Soms ontstond er naar aanleiding van de inbreng van de expert ook wel discussie over het karakter van normen en overeengekomen doelstellingen. Was men aanvankelijk heel stellig in het ‘afpraak is afspraak’, werd men bij nader inzien ook wel gevoelig voor het argument dat doelstellingen ambities tot uitdrukking brengen. Die zijn niet meteen overall haalbaar, maar ze geven wel richting en dat kan belangrijk zijn.

Een laatste en gezien de ervaren probleemdruk belangrijkste voorbeeld was de steun voor een eerlijke verdeling van vluchtelingen over de lidstaten. De expert wees er dan op dat dat extra vluchtelingen voor Nederland zou gaan betekenen en dat het in de toekomst om heel grote aantallen zou kunnen gaan. De meeste reacties gingen in de richting van acceptatie. Als je iets hebt afgesproken, moet je de nadelige consequenties daarvan aanvaarden. Anders heeft de EU ook geen toekomst. Er werd echter ook helemaal niet gereageerd of de consequentie werd in twijfel getrokken (het kan toch niet zijn dat er in ons kleine volle landje nog meer bij moeten, wat zijn de criteria van eerlijke verdeling?), of er werd alsnog een uitweg gezocht: als we vluchtelingen meer in de regio zouden opvangen, komen ze niet naar Europa en hoeven ze ook niet te worden verdeeld. Mensen komen in het algemeen niet graag terug op hun opvattingen.⁴ Bij de kwestie van vluchtelingenopvang komt daarbij dat het om een angstwekkend groot en ingewikkeld probleem gaat. Dat versterkt defensieve reacties van het negeren van nog meer complicerende informatie, de informatie of de relevantie ervan in twijfel trekken of het eerder ingenomen standpunt nog eens herhalen. De aanvullende informatie van de expert leidde maar zelden tot een ‘aha, dat wist ik niet, dat verandert de zaak’ (Tjepkema en Kabalt 2018: 38).

Lastig discussiëren over EU-kwesties

In de slotfase van de groepsgesprekken bracht de expert een thema in dat niet spontaan in de groepen leefde, maar op de Brusselse agenda staat. In Utrecht en Rotterdam was dat de spaargeldgarantie (zie Tjepkema en Kabalt 2018: 34-35) en in Eindhoven en Hoorn een voorstel om seksegelijkheid te bevorderen en in Hoorn in het verlengde daarvan wat algemener de bescherming van Europese waarden (Winninghoff en Jansen 2018: 53-58). De bereidheid om over deze zaken na te denken was groot, maar

⁴ Op dit punt zou het aardig zijn om met focusgroepen te experimenteren met het moment waarop mensen extra informatie krijgen: voor ze gaan praten of zoals nu nadat de meningsvorming heeft plaatsgevonden en men voorkeuren heeft geuit. Op basis van survey-experimenten weten we wel al meer over wie meer en wie minder geneigd is op ingenomen posities terug te komen (mannen minder dan vrouwen; wie helemaal niet of juist zeer politiek betrokken is, is meer bereid tot aanpassing van politieke opvattingen dan de tussengroep; zie Wennekers 2008; Mutz 2011).

alleen de kwestie van Europese waarden gaf aanleiding tot echte discussie.⁵

Over het voorstel van een EU-brede spaargeldgarantie, met publiek geld in aanvulling op fondsen van de banken, wordt verschillend gedacht. Vanuit de sparende burgers bezien is het een goed idee, maar het met publiek geld weer opvangen van te risicovol gedrag van te grote banken stuit tegen de borst. Ook de mogelijkheid dat het om heel veel geld zou kunnen gaan, schrikt af, net als de kans dat ‘wij’ gaan betalen voor omvallende Italiaanse banken. Er is ook verdeeldheid over de vraag in hoeverre dit nu een grensoverschrijdend probleem is: sommigen vinden dat elk land voor zijn eigen banken moet zorgen. Anderen denken dat de EU wel een taak heeft, vanwege de omvang en internationale verwevenheid van banken.

Wat de seksegelijkheid betreft, was de vraag wat men vond van het voorstel om EU-breed minstens 30% van de zetels in raden van commissarissen en raden van toezicht te reserveren voor het minst vertegenwoordigende geslacht (vrijwel altijd vrouwen). In de groepen waarin we het bespraken, is men eensgezind van mening dat dit geen onderwerp is voor dwingende wet- en regelgeving door de EU. Het is iets wat landen zelf kunnen en moeten doen, omdat het raakt aan de eigen identiteit. Bovendien zijn de deelnemers in de groepen zelf geen voorstander van dergelijke quota: het gaat om kwaliteit en niet om geslacht (Winninghoff en Jansen 2018: 53). De gelijkheid van mannen en vrouwen vindt men veelal wel een belangrijke waarde, maar niet per se iets wat de EU moet afdwingen. Landen moeten hun eigen ontwikkeling kunnen doormaken. In het verlengde hiervan wordt in Hoorn door de expert de vraag gesteld of de EU moet optreden als waarden van de democratische rechtsstaat in lidstaten geschonden worden (dat speelt met betrekking tot Polen en Hongarije). Men is gemengd. Enerzijds is het iets van de landen en kan afdwinggedrag van de EU juist het tegendeel bereiken van wat men wil, anderzijds zou het vreemd zijn om van lidstaten te accepteren dat ze afwijken van normen en waarden die men verlangt van nieuwe lidstaten. Men komt er niet uit, maar men lijkt wel makkelijker te praten over deze abstractere kwestie dan over een spaargeldgarantie en een specifiek vrouwenquotum. Dat kan zijn omdat men de algemene waarden interessantere materie vindt, maar ook omdat men minder gehinderd wordt door gebrek aan feitenkennis.

6.4 Ambivalenties en ambiguïteit

Behalve dat er verschillen tussen mensen zijn door tegengestelde gevoelens, waarden en wensen zijn er tegenstrijdige gevoelens, waarden en wensen per persoon. Soms zijn

⁵ Vergelijkbare ervaringen hadden we in ons recente focusgroepenonderzoek over representatie en democratische vernieuwing: deelnemers deden hun best om mee te denken over door de moderator ingebrachte thema's van de staatscommissie Parlementair Stelsel, maar de onderwerpen landden toch niet makkelijk en hadden te veel uitleg nodig (Dekker en Den Ridder 2018).

die heel bewust en beheersbaar en zoekt men een optimum, een middenweg of een redelijk afgewogen standpunt. Dat laatste gebeurt voortdurend in de groepsgesprekken ('we hebben de EU nodig, maar ...'). Er zijn echter ook tegenstrijdigheden die dilemma's blijven of waar men zich niet zo bewust van is en die tot uitdrukking komen in inconsistenties. Er is dan sprake van ambivalentie, soms zowel op individueel niveau als in de groepen als zodanig. In wat de gespreksdeelnemers van de EU willen, komt nogal wat ambivalentie naar voren in de gesprekken. We onderscheiden de wenselijkheid van meer en minder EU (naar de EU kijkend in relatie tot het eigen land) en de wenselijkheid van meer eenheid en meer verscheidenheid (naar de EU als geheel kijkend).

Meer én minder EU

We hebben al vaak gesignaleerd dat veel Nederlanders de EU als een onvermijdelijk kwaad lijken te zien. Ze zouden er liever niet in zitten en ergeren zich aan allerlei dingen, maar ze denken ook dat ze niet buiten de EU kunnen, dat dat te kostbaar zou zijn, en dus ergeren ze zich nog meer. Gevoelsmatig willen ze minder EU, maar rationeel zien ze geen alternatief voor de EU en gevraagd naar een oplossing van grote problemen komen ze uit op meer EU.

In de groepen zagen we ook mensen die negatief staan tegenover de EU en het EU-lidmaatschap, maar in discussies wel meegaan in redeneringen dat het verstandig is dingen samen te doen, te harmoniseren, toe te zien op naleving van afspraken, meer samen te doen, enzovoort. Men wordt meegenomen in een integratiedynamiek in de discussie of kan zich daar met argumenten niet zo goed tegen verzetten tegen het 'meer EU' en soms kwam de gevoelsmatige voorkeur voor 'minder Europa' er aan het einde van de discussie toch nog even uit. Soms directer, zoals iemand in de groep lageropgeleiden in Hoorn het formuleert bij het voorstel voor een Europese spaartegoedgarantie: 'Het idee is wel goed, maar ik ben het er niet mee eens.'

Er manifesteert zich in de groepen ook een tegenstelling tussen een voorkeur voor minder EU in het algemeen en steun voor meer EU zodra er over thema's wordt doorgepraat. Er is meer EU nodig voor het oplossen van de vluchtelingen- en immigratieproblemen, meer voor het klimaatbeleid, meer voor terrorisme- en criminaliteitsbestrijding, maar al met al zou wat minder EU wel beter zijn.

Men wil meer EU voor minder geld. Die combinatie komt ook uit enquêteonderzoek naar begrotingsvoorkeuren: meer voorzieningen voor een lager budget.⁶

⁶ Deze tegenstelling is niet uniek voor wensen ten aanzien van de EU. Ze is er ook voor Nederland. In beide gevallen wordt vaak ook geen tegenstelling gezien, omdat men grote mogelijkheden ziet om door het terugdringen van bureaucratie en verspilling extra uitgaven te financieren (zie o.a. Den Ridder en Dekker 2010: 15).

Meer eenheid én meer respect voor verscheidenheid

Nationale soevereiniteit en identiteit, eigenheid per land en daarmee diversiteit in Europa zijn grote waarden. De EU als eenheid in verscheidenheid:

‘Ik vind de kracht van Europa dat we eenheid hebben, maar met verschillende culturen, dat vind ik mooi aan Europa en dat maakt ze ook sterk.’ (opinieleiders, Utrecht)

Dat ideaal staat onder druk, omdat de operationele eenheid die nodig is om grensoverschrijdende problemen aan te pakken en gemeenschappelijke ambities na te streven afspraken vergt en controle daarop en dan kan de gevierde diversiteit snel omslaan in een negatief gewaardeerd gebrek aan gelijkheid. Als het om kwaliteit en veiligheid van producten gaat, komen er, ondanks de voorkeur om zaken lokaal en regionaal te houden, al snel argumenten voor meer uniformiteit.

Er is ook ambivalentie in de houding tegenover detonerende lidstaten, met name Polen en Hongarije.⁷ Ze worden genoemd als landen die zich niet zouden moeten onttrekken aan de herverdeling van vluchtelingen of aan Europese normen voor rechtsstatelijkheid. Maar er is ook wel begrip voor verzet tegen Brusselse normering (en een enkeling vindt ook dat regeringen daar tenminste wel hun bevolking beschermen tegen ongewenste immigratie).

Naast ambivalentie is er in de gesprekken ook ambiguïteit. Die is er natuurlijk altijd in niet zuiver wetenschappelijke conversaties. Begrippen blijven vaag, mensen hebben er verschillende associaties bij en ze laten al of niet opzettelijk in hun eigen argumentaties betekenissen in elkaar overlopen en dubbelzinnigheid bestaan. In onze focusgroepen zijn er ernstiger gevallen van ambiguïteit. We wezen al op verschillende ideeën bij ‘EU’ (kader 6.2). Men kan doelen op Europese instellingen die plannen maken, besluiten nemen, geld verdelen, toezicht houden, enzovoort, maar ook op het vagere geheel van lidstaten van de EU die op verschillende manieren samenwerken, onderhandelen en anderszins interacteren. Het is dan ook niet zo duidelijk wat mensen vinden als ze vinden dat de EU wat moet doen. Dezelfde ambiguïteit is er bij het woord ‘gemeenschappelijk’, ook als er in de Eurobarometer wordt gevraagd naar voorkeuren voor nationaal of gemeenschappelijk beleid: gaat het dan om Brussels beleid of om samenwerking tussen lidstaten, en tussen enkele of in principe alle? Als het om Brussels beleid gaat, blijft het praten over meer en minder EU ook zeer ambigu: meer of minder ambitieuze doelstellingen, richtlijnen en andere regels, subsidies en andere uitgaven, of toezicht en controle? Onze eigen vragen naar meer en minder (aandacht van de) EU waren ook opzettelijk breed om dat allemaal ‘op te halen’ en aandringen op meer specificiteit en eenduidigheid zou de discussies ook niet hebben bevorderd.

⁷ Deze landen werden met regelmaat genoemd in de groepen en meestal negatief. Tijdens de eurocrisis was Griekenland verreweg het meest ‘foute voorbeeld’.

Gezien de ambiguïteit moet men echter niet proberen ondubbelzinnige beleidswensen uit de focusgroepen te destilleren.

Nederland als gidsland, gekke Henkie en Calimero

Niet per se ambivalent of ambigu, maar wel wisselend is hoe er over Nederland wordt gepraat. Vrij dominant is het idee van Nederland als land dat zich veel meer dan andere lidstaten aan de afspraken houdt en op allerlei gebieden vooroploopt in de goede richting: Nederland als voorbeeld dat navolging verdient. Als er om meer eenheid en uniformiteit wordt gevraagd, bedoelt men waarschijnlijk ook dat andere landen zo zouden moeten zijn als Nederland. In de discussie zover klimaat zagen we ook dat Nederland kan functioneren als gidsland en andere lidstaten kan bijstaan met raad en daad en ook best als nettobetaler. Wijder verbreid dan deze genereuze variant van nationalisme is het idee dat Nederland het braafste jongetje van de klas wil zijn en behandeld wordt als gekke Henkie. Onze afdrachten zijn te hoog, we benadelen onszelf door ons als een van de weinigen aan de regels te houden en moeten dan ook nog bijspringen als anderen door hun eigen schuld in de problemen zijn gekomen. Dat wordt als zeer onrechtvaardig ervaren en dat gevoel van onrechtvaardigheid duikt regelmatig op in de gesprekken. Ten slotte valt in de gesprekken op dat Nederland soms heel klein wordt gemaakt als het gaat om de mogelijke bijdrage aan de oplossing van grote problemen. Dan is Nederland slechts een minuscuul landje dat weinig gewicht in de schaal kan leggen bij de aanpak van de klimaatverandering en ook niet veel vluchtelingen kan huisvesten.

Het lijkt erop dat de mensen zich de spanningen en inconsistenties in hun opstelling tijdens de discussie veelal niet realiseren. Al pratend over onderwerp X of Y komen ze uit op méér inzet van de EU om de problemen bij dat thema op te lossen. Praten ze in algemene zin over de EU, dan willen ze veelal liever minder EU, maar dat lijkt geen rol te spelen als ze thematisch praten. Als specifieke problemen ter sprake komen, dan is de toon vooral dat de EU duidelijk moet zijn, hard moet doorpakken, stevig moet toezien en visies moet neerleggen. Ze beleven dan geen dilemma van tegenstrijdige wensen. Hoe komt dat? Het zal te maken hebben met de vraagstelling. Vraag je om mee te denken om onderwerp X op te lossen, dan proberen mensen dat. Ze denken daarbij dan even niet meer aan andere onderwerpen, dat wordt te complex en vergeten ook eventuele scepsis over de EU. Wat betekent het nu over wat mensen écht willen? Mensen willen het allebei. Ze willen de vluchtelingenkwestie oplossen. Ze vragen dan dingen van de EU die betekenen dat er meer EU komt, zonder zich te realiseren dat dit ook ongewenste gevolgen kan hebben voor Nederland.

6.5 Afsluitend

Europa, de EU, is een onderwerp waar je tegenwoordig in focusgroepen goed over kunt praten, in ieder geval beter dan een aantal jaren geleden (Dekker en Steenvoorden 2008: 28 e.v.). Het blijft wel een groot en ongrijpbaar onderwerp en het vergt enige begeleiding om mensen over hetzelfde te laten praten en te vermijden dat sommigen stilvallen en anderen elkaar overschreeuwen met abstracties of met verwijten aan het adres van de EU. De twee bureaus die de focusgroepen voor ons organiseerden, hebben dat verschillend gedaan. Kessels & Smit begon met positieve ervaringen en ging vandaar vloeiend door met wat de EU nu al goed doet en meer zou moeten doen. Daarbij was er ook ruimte voor negatieve opvattingen (en die zijn ook ruimschoots geuit), maar het perspectief was verbetering. Ferro begon algemener met verhalen en dat leverde naast onderling vertrouwen zeker bij de groepen lageropgeleiden behoorlijk negatieve rondjes over de EU op. Daarna gingen de deelnemers echter wel gemakkelijk meedenken over waar de EU meer aandacht aan zou moeten besteden en wat daarvoor zou moet gebeuren. Uiteindelijk is er waarschijnlijk weinig of geen verschil in gemiddelde basishouding ten gevolge van de benadering.

We zien overal gevoelsmatige afstand tot en scepsis over de EU, vaak negatieve associaties ook, maar meegaandheid met sterker EU-beleid en meer uniformiteit bij de onderwerpen die we bespraken. Afgaande op de discussies over de onderwerpen (zie daarvoor ook hoofdstuk 5) zou men gemakkelijk kunnen concluderen dat burgers voor meer Europese integratie zijn. Dan zou men echter te gemakkelijk voorbijgaan aan de gevoelsmatige afstand tot de EU en behoeften aan nationale zelfstandigheid die blijven bestaan.

Vluchtelingen/immigratie en milieu/klimaat zijn niet in alle groepen als hoogste prioriteiten voor de EU geselecteerd, maar het waren in de discussies wel de belangrijkste onderwerpen: groot, ingewikkeld en in potentie heel ontwrichtend. Immigratie wordt als nijpender probleem gezien en een goede aanpak als een existentiële opgave voor de EU: als ze dit probleem niet kan oplossen, verliest ze haar bestaansrecht. Het onderwerp raakt sterk diepere verlangens naar veiligheid en bescherming (§ 6.2) en het speelt voor de EU als zodanig. Klimaat speelt op wereldschaal met de EU hoogstens als een partij die meer zou kunnen doen. De problematiek wordt minder direct als bedreigend ervaren en er lijkt meer vertrouwen dat we wel een oplossing vinden.

7. Nabeschouwing

In de voorgaande hoofdstukken onderzochten we hoe Nederlanders tegen de EU aankijken en wat zij van de EU willen. Dat deden we op basis van bevolkingsenquêtes, een onlinedialoog en focusgroepen. Aan het begin van deze publicatie staat een samenvatting van de belangrijkste uitkomsten van ons onderzoek. We kijken eerst nog even terug op wat Nederlanders van de EU willen (§ 7.1) en reflecteren dan op de relatie van de wensen met de toekomstagenda van Brussel (§ 7.2) en op de gebruikte onderzoeksmethoden (§ 7.3).

7.1 Wat Nederlanders van de EU willen

Uit diverse recente onderzoeken naar prioriteiten voor de EU blijkt steun voor EU-inzet op grensoverschrijdende onderwerpen als immigratie/vluchtelingen, milieu/klimaat en bestrijding van terrorisme en criminaliteit. Ook het tegengaan van Brusselse verspilling komt als prioriteit naar voren. Hogeropgeleiden en EU-voorstanders vragen vaker aandacht voor het klimaat, lageropgeleiden en EU-tegenstanders willen vaker aandacht voor terrorismebestrijding en tegengaan van verspilling. De beheersing van immigratie van buiten de EU heeft in beide groepen prioriteit. Op een abstract niveau is er grote consensus over de Europese aanpak van grensoverschrijdende problemen. Terugkerende kenmerken daarvan zijn een gemeenschappelijke visie, goede afspraken waar iedereen zich aan houdt, controle daarop, een eerlijke verdeling van lusten en lasten, efficiënte uitvoering en zo veel mogelijk behoud van nationale autonomie.

In het geval van vluchtelingen kwam de behoefte aan een eerlijke verdeling duidelijk naar voren, maar in de groeps gesprekken schemerde ook al door dat niet zo evident is wat eerlijk is. Is het eerlijk om rekening te houden met oppervlakte of bevolkingsomvang en -dichtheid, met de rijkdom van een land? Daarnaast spelen er andere zaken waarover men het niet eens is. Wel over voorrang voor echte vluchtelingen, maar niet over economische migranten. Wel over de aanpak van mensensmokkelaars en een voorkeur voor opvang en screening in de regio en verbetering van omstandigheden ter plaatse om redenen voor migratie weg te nemen, maar niet over de toelating en behandeling van mensen die naar de EU zouden komen. Sommigen wilden helemaal niemand meer toelaten, anderen maakten zich zorgen over de barrières voor vluchtelingen en de kwaliteit van hun opvang. Men kan het dus helemaal eens zijn over de wenselijkheid van een gezamenlijke visie en uniform beleid in de EU, maar totaal niet over de inhoud ervan.

Wat met name in de focusgroepen bleek en waaraan we aan het einde van hoofdstuk 6 onder het kopje ambigüiteit en ambivalentie al de nodige aandacht besteedden, is dat er weinig consistentie is in de algemene principes en voorkeuren. Mensen hebben geen duidelijke lijn en zijn niet consequent als het gaat om kwesties van harmonisatie versus

behoud van nationale autonomie of waar het de kosten van de EU betreft. Men wil enerzijds meer eenduidige afspraken en controle daarop, maar pleit anderzijds voor behoud van nationale soevereiniteit en identiteit. Mensen vinden niet dat de EU meer mag kosten, maar wensen wel meer EU-inzet bij grensoverschrijdende kwesties.

Dergelijke inconsistenties zijn er ook wel ten aanzien van de Nederlandse politiek. Ook hier zou men wel meer voorzieningen voor lagere overheidsuitgaven willen en wil men soms minder Haagse bemoeienis met gemeenten, maar ook geen lokale verschillen in gelijke gevallen (zie o.a. Den Ridder et al. 2014: 38). De inconsistentie valt dan wel eerder op en kan waarschijnlijk ook beter aan de orde worden gesteld, omdat men sterker betrokken is bij de materie, er meer van weet en in een gesprek ook meer samen weet.

Zoals we in hoofdstuk 2 hebben laten zien, blijft de EU voor de meeste Nederlanders ver weg. Dat maakt opvattingen vrijblijvender en veranderlijker. Wat dan wel interessant is, is dat men ondanks geringe gevoelens van verbondenheid en een tamelijk negatief beeld van de EU er toch maar weinig afscheid van wil nemen. De cijfers op dat punt liepen afhankelijk van de vraagstelling en bron uiteen in hoofdstuk 2, maar de steun voor een Nexit is op dit moment niet groot. Hier begint de EU op Nederland te lijken: ze wordt meer en meer een gegeven in plaats van iets waarvoor je al of niet kunt kiezen. Je kunt vinden dat het de verkeerde kant opgaat met het land, maar dat is geen reden om afsplitsing van de provincie te bepleiten.

De EU is natuurlijk wel veel verder weg dan de nationale politiek; men is er veel minder bij betrokken (hoofdstuk 2) en men weet er weinig van (hoofdstuk 6). Keuzes van wat men wel en niet of meer en minder van de EU wil, zijn minder ingebed in kennis en ervaring en daardoor sterk afhankelijk van hoe men ernaar vraagt. Daar gaan we in paragraaf 7.3 verder op in.

7.2 De agenda van de burgers en de agenda van Brussel

Ons onderzoek is bottom-up geweest met uitzondering van de inbreng van een paar ‘Brusselse’ kwesties (spaargarantie, seksegelijkheid, rechtsstatelijkheid; zie hoofdstuk 6). Hoe verhoudt de thematische agenda die burgers voor ogen hebben (hoofdstuk 5) zich tot de toekomstagenda van Brussel? In kader 7.1 wordt de Brusselse agenda van dit moment uiteengezet.

Kader 7.1 De Brusselse agenda in 2018

Al jaren wordt vanuit Nederland gepleit voor een Europese pas op de plaats.¹ In het Europees

¹ Rutte steunt kandidatuur Verhofstadt als voorzitter Europese Commissie, *Trouw* 4 december 2013. Macron gaat Rutte net iets te snel, *NRC* 26 september 2017.

Parlement bepleitte premier Rutte op 13 juni 2018 voor een 'more perfect Union' oftewel voor het beter maken van wat er nu is in plaats van te streven naar een 'ever closer Union'. Echter, de EU staat niet stil; althans de drang naar hervormingen en naar een verdieping van de politieke unie is sterk aanwezig. De uitkomsten van het verdiepingsproces is nog ongewis. Commissiepresident Juncker, onder anderen, benadrukt de noodzaak om door te pakken, nu gebruikgemaakt kan worden van de 'wind in de zeilen' omdat de economie er goed voorstaat en omdat de angst voor populistische revoluties in de parlementsverkiezingen in 2017 in Duitsland, Frankrijk en Nederland ongegrond bleek. De EU kan daarom het 'dak repareren nu de zon schijnt' en gebruikmaken van de *window of opportunity* (J.-C. Juncker, *Toespraak over de Staat van de Unie*, 13 september 2017, Straatsburg: Europees Parlement).

De crisisjaren hebben een aantal belangrijke verdiepingen van de Europese integratie, en vooral van de eurozone, afgedwongen (Schout 2018). De basis van de euro, de no-bail-out clause waardoor eurolanden niet voor elkaars schulden garant staan, is afgelopen jaren gedeeltelijk vervangen door reddingsoperaties van onder andere Griekenland en de oprichting van het Europese Stabiliteitsmechanisme (ESM). Tevens is een bankenfonds opgericht om het vertrouwen ook in zwakke banken te versterken. Dit bankenfonds wordt gevuld door de financiële instellingen zelf, maar in de politieke discussies wordt aangedrongen op een grotere financiële 'achtervang' op EU-niveau, omdat de huidige voorzieningen onvoldoende zijn. Verder is een grootschalig Europees investeringsstimuleringsfonds gecreëerd ('EFSI'; beter bekend als 'Juncker Fonds') van € 630 miljard dat beschikbaar is voor leningen. Daarnaast staan op tal van terreinen de verdiepingen van het Europese integratieproject en het uitbouwen van de politieke unie op de agenda (Europese Commissie, *Witboek over de toekomst van Europa: de wegen naar eenheid voor de EU van 27*, Brussel, 1 maart 2017).

Bij de pleidooien voor Europese verdieping horen Europese narratieven die de noodzaak aannemelijk maken. Deze gaan over 1) de EU als bescherming tegen de snel veranderende geopolitieke verhoudingen als gevolg van de isolationistische toon van president Trump, de agressievere opstelling van het Rusland onder Poetin, en de dreigende Chinese invloeden op de Balkan en in Afrika, enzovoort, 2) de noodzaak om te komen tot een 'Europa dat beschermt' ook op sociaal terrein, omdat (jeugd)werkloosheid zeer hoog blijft in Zuid-Europese landen en om de voedingsbodempopulistische politici weg te nemen, 3) het crisisbestendig maken van de euro, omdat een aantal fundamenteën van de Europese economieën, zoals banken, onvoldoende stevig zijn, en 4) de noodzaak om een gebaar te maken richting Macron op EU-niveau en hem zo te steunen met zijn hervormingsagenda in Frankrijk.

Wat de invulling van de agenda betreft, zijn het laatste jaar grote stappen gezet om de ambities van de EU concreet te maken. Belangrijke voorstellen voor verdiepte integratie zijn gedaan onder andere door Juncker in zijn Staat van de Unie-speech (september 2017), door Macron in zijn lezingen op de Sorbonne (oktober 2017) en in het Europees Parlement (april 2018), door Juncker in zijn pakket om de EMU te verdiepen (december 2017) en in de 'Mesebergverklaring' na het Frans-Duits overleg in juni 2018. Daarnaast heeft de Europese Commissie een nieuw meerjarig budget voor 2021-2027 op tafel gelegd, dat de Europese ambities moet waarmaken. Hierin wordt gevraagd om nieuw geld voor nieuwe taken (zoals voor de Europese grens- en kustwacht) en worden voorstellen gedaan voor Europese belastingen om de inkomsten minder afhankelijk te maken van de welwillendheid van de lidstaten. Voor Nederland, als een van de grootste nettobetalers, kunnen de nieuwe budgetplannen als gevolg van de nieuwe ambities, de afschaffing van de kortingen (o.a. het Britse *rebate*) en de herberekeningen, oplopen tot meer dan € 2 miljard extra afdrachten per jaar. Om de diverse initiatieven te stroomlijnen en om resultaatgericht te kunnen werken heeft de president van de Europese Raad, Donald Tusk, de 'Leaders' agenda' vastgesteld.² Onder de vlag van deze Agenda komen de regeringsleiders regelmatig bij elkaar om op de Europese Top onder het Roemeense Voorzitterschap in Sibiu in mei 2019 de verdieping van de EU te bezegelen met een Verklaring over een gemoderniseerde Unie. Deze Sibiu Top is twee weken voor de Europese verkiezingen, zodat de burger zich kan uitspreken over de hernieuwde Europese ambities en om te onderstrepen dat de verkiezingen

² <http://www.consilium.europa.eu/en/infographics/leaders-agenda>.

voor het Europees Parlement ergens over gaan.³

Zonder uitputtend te zijn, in de diverse discussies staan de volgende onderwerpen op de agenda: meerderheidsbesluitvorming over het buitenlandbeleid van de EU, interne veiligheid (criminaliteit, migratie), bescherming tegen desinformatie, nieuwe bronnen van Europese inkomsten (vormen van EU-belastingen), belastingharmonisatie en belastingontwijking, Europese kieslijsten, een krachtadiger sociaal beleid op EU-niveau, Europese defensiesamenwerking en innovatiekracht. Het doel van de ambitieuze agenda van de Commissie Juncker is om erkend te worden door de burgers als een Commissie die 'levert' op de concrete zaken en op thema's die ertoe doen – 'Big on Big and Small on Small' (EC 2014). Een aantal van deze onderwerpen, bijvoorbeeld waar het gaat om belastingen, sociaal beleid en grenscontrole, raken aan de kern van de nationale soevereiniteit.

Er zijn overeenkomsten tussen beide agenda's qua onderwerpen – immigratie, criminaliteit – en ook op een fundamenteeler niveau: in de Brusselse narratieven is bescherming een centraal woord en dat was het ook als basisbehoefte achter de wensen van de gesprekspartners in onze focusgroepen. De basisbehoefte aan veiligheid en rust is ook in de Brusselse verhalen terug te vinden. Op een aantal onderwerpen is echter een flinke afstand te verwachten tussen Brusselse ambities en wensen van Nederlandse burgers, bijvoorbeeld bij meer engagement van de EU om sociale problemen in Zuid-Europa te helpen oplossen en plannen voor Europese belastingheffing.

Natuurlijk is er op de Brusselse agenda veel meer aandacht voor procesmatige en organisatorische zaken. Dat is vanzelfsprekend en zo'n verschil zou men ook constateren als men wensen van burgers voor de Haagse agenda naast een regeringsverklaring zou leggen. Bij de achterliggende verdiepingsdoelstelling op de Brusselse agenda zullen veel Nederlandse burgers wel grote twijfels hebben. Voor hen is verdieping helemaal geen doelstelling, maar een onbedoeld en te beteugelen gevolg van de EU-inzet bij de aanpak van gemeenschappelijke problemen.

7.3 Reflecties op de onderzoeksmethoden

Dit rapport is geschreven in het kader van EU-brede burgerconsultaties over de toekomst van de EU. Gezien de beperkte opzet en het ontbreken van politieke inbedding (zie Ten geleide) zien we dit onderzoek niet als een burgerconsultatie. Vergeleken met de gebruikelijke opzet van de consultatie elders met werving van mensen op het onderwerp EU en hun belang daarbij om in wisselwerking met andere sterk betrokkenen en vaak ook politici wensen te formuleren, heeft ons onderzoek wel voordelen als het om een representatief beeld van de bevolking gaat. Wij hebben geprobeerd kwantitatief zo representatief mogelijk te werken en kwalitatief diversiteit te realiseren, een reden om mensen juist niet te werven op specifieke belangstelling

³ EU travels post-Brexit road to Sibiu, *FT*, 22 May 2018.

voor Europa.⁴

Voor het kwantitatief beschrijven van de aanhang van opvattingen, ontwikkelingen daarin en verschillen tussen groepen, gebruikten we diverse bevolkingsenquêtes. Voor het kwalitatief uitdiepen van opvattingen en het verkennen van processen van meningsvorming gebruikten we focusgroepen. Ter overbrugging van beide hadden we antwoorden op open vragen in enquêtes en een korte grootschalige onlinedialoog. Met deze combinatie van bronnen en benaderingen hoopten we een goed beeld te kunnen schetsen van wat Nederlanders willen van de EU. In hoeverre is dat gelukt? Hierna volgen enkele overwegingen, te beginnen bij de afzonderlijke methoden.

1. Kwantitatief enquêtemateriaal. Met beschikbare enquêtes konden we wel een beeld schetsen van de algemene houding tegenover de EU en verschillen die daarin tussen bevolkingsgroepen bestaan (hoofdstuk 2 en 3). Uit divers materiaal komt het beeld naar voren van een instrumentele houding met weinig interesse of warmte voor de EU, maar wel veel steun voor het lidmaatschap. We vonden weer bevestiging dat de Eurobarometer over de hele linie mensen positiever over de EU maakt. Dat zou kunnen komen door de selectie van mensen (het is niet duidelijk of mensen vooraf te horen krijgen dat de EU centraal staat in het onderzoek), door selectieve uitval van mensen die helemaal niets met Europa hebben en/of doordat mensen in dit onderzoek meer in een Europees samenwerkingsperspectief worden geplaatst.

Lastiger bleek het schetsen van inhoudelijke wensen van de EU (hoofdstuk 4). Op basis van meerdere bronnen konden we wat zeggen over uitbreiding (ongewenst volgens Nederlanders) en verdere integratie/samenwerking tussen de huidige lidstaten (daarover is men ook niet enthousiast, maar minder negatief). Voor onderwerpen waaraan de EU meer of minder zou moeten doen, konden we alleen terugvallen op de Eurobarometer. De beschikbare vragen waren vaak niet zo gelukkig. Soms waren ze wat vaag en erg algemeen, soms juist nogal specifiek of EU-vriendelijk geformuleerd. Een probleem is te onderscheiden wat mensen überhaupt belangrijk vinden en wat ze specifiek voor de EU in onderscheid tot nationale en andere overheden belangrijk vinden. Daar komen we zo nog op terug.

2. Open vragen (hoofdstuk 5). De vragen naar wat de EU meer en minder zou moeten doen, leverde geen verrassende nieuwe onderwerpen op. Interessant was wel de

⁴ Met de aantekening dat we in enquêtes worstelen met selectieve bereidheid om mee te werken. In ons eigen onderzoek speelt een sterk gebrek aan jongeren, maar dat is geen unieke panelplaag; bij de Eurobarometer zijn er mogelijk wel bias naar Europa-interesse. Voor de onlinedialoog en focusgroepen zijn mensen geworven om mee te doen aan onderzoek naar 'een maatschappelijk thema' en met de toezegging van een financiële vergoeding. Het gaat ook om mensen die vaker aan onderzoeken meedoen (vooral commercieel marktonderzoek). Dat zal de kans vergroten op mensen met gespreksvaardigheid en deels wellicht iets meer maatschappelijke betrokkenheid, maar een bias pro of contra EU ligt niet voor de hand. Aan de onlinedialoog deden meer hogeropgeleiden mee, in de groepsgesprekken konden we via de selectie voor een goede vertegenwoordiging van lageropgeleiden zorgen.

asymmetrie: bij ‘meer’ werden vrijwel uitsluitend inhoudelijke beleidsopgaven genoteerd, bij ‘minder’ meer procesmatige zaken (minder verspilling en regelzucht). Het gebrek aan verrassingen maakt aannemelijk dat mensen zich erg laten leiden door nogal primaire noties en wat ze in de media zien en geen diepe gedachten over de EU hebben. Het is ook wel geruststellend en nuttig om in de antwoorden op open vragen te zien dat we geen grote onderwerpen misten.

3. Onlinedialoog (hoofdstuk 5). De Synthetron-methodiek bleek een goede manier te zijn om snel van een aanzienlijke groep mensen te achterhalen hoe zij over de EU dachten. Er was ook zichtbaar hoe men binnen groepjes van vijf op elkaar reageerden en waarover consensus ontstond. In de beperkte tijd konden binnen deze groepjes gesteunde opvattingen maar beperkt opstijgen naar grotere groepen, waardoor het lastig is om over het geheel wat te zeggen. Er is wel meer te doen met de gegenereerde data, maar daarvoor ontbrak ons de tijd. We hebben ons hier vooral gericht op de analyse van gesteunde uitspraken en slechts heel beperkt gekeken naar alle commentaren en opmerkingen. In de lijn van de methode hebben we ons gericht op zaken waarover consensus bestond, maar het is de moeite waard om wat verder te graven in alle opmerkingen om meer inzicht te krijgen in diversiteit en minderheidsstandpunten.

4. Focusgroepen (hoofdstuk 6). De acht focusgroepgesprekken zijn begeleid door twee bureaus met verschillende selecties (opinieleiders uit Synthetron versus algemeen publiek en hoger- versus lageropgeleiden) en verschillende benaderingen (*appreciative inquiry* en een narratieve benadering). De verschillen in methode van selectie bleken niet tot wezenlijk andere uitkomsten te leiden. De opinieleiders en het algemene publiek verschilden niet duidelijk (Tjepkema en Kabalt 2018: 5). De opinieleiders verwezen ook helemaal niet naar de virtuele dialoog waaraan ze kort daarvoor deelnamen. Hoger- en lageropgeleiden kwamen ook niet tot wezenlijk verschillende conclusies. De verschillende benaderingen zorgden in het begin van de gesprekken wel voor een verschillende dynamiek, maar uiteindelijk werd er niet verschillend over de thema's en opgaven voor de EU gepraat. Ook dat is geruststellend. Waar men op uitkomt voor de EU wordt niet bepaald door de voorselectie van de deelnemers en de start.

Wat heeft de combinatie van methoden en bronnen opgeleverd? De combinatie van enquêtes matigde zoals gezegd de positieve houding van Nederlanders tegenover de EU die uit de Eurobarometer naar voren komt. Het is meestal een kwestie van gradaties en niet van verschillende meerderheden. In alle onderzoeken is er grote steun voor het lidmaatschap en afwijzing van uitbreidingen; in alle onderzoeken zijn hogeropgeleiden meer voor de EU dan lageropgeleiden. Verontrustend is wel dat Nederland landenvergelijkend verschillend gepositioneerd wordt: volgens de Eurobarometer is de steun voor de EU in Nederland heel groot, volgens de ESS eerder gemiddeld.

Bij de agenda voor de EU is de combinatie van de Eurobarometer met de kwalitatieve onderzoeken aan de orde. Wie de Eurobarometer bekijkt, ziet vooral grote steun voor allerhande gezamenlijk EU-beleid (op monetair gebied, maar ook op het gebied van handel, defensie, en in iets mindere mate energie en buitenlands beleid, en – afhankelijk van de vraagstelling – ook nog wel voor werk, zorg en onderwijs).

Ook volgens de Eurobarometer willen Nederlanders geen extra geld aan de EU uitgeven, maar toch: het beeld dat oprijst uit de Eurobarometer is dat van relatief EU-positieve Nederlanders die graag wat meer ‘besluitvorming op Europees niveau’ willen. In nieuwe open vragen, de onlinedialoog en groepsgesprekken blijken mensen terughoudender. Ook daar ziet men best taken voor de EU (op grensoverschrijdende thema’s), maar het blijkt niet altijd even duidelijk wat mensen bedoelen met ‘gezamenlijk EU-beleid’. Men praat daarover in termen van landen die gezamenlijk afspraken maken, zonder weet van Brusselse discussies over de verhouding tussen de Commissie en de lidstaten. In het kwalitatieve onderzoek zien we de roep om eenduidigheid en gezamenlijkheid hand in hand gaan met de roep om meer nationale zeggenschap, een nuancering of paradox die in gesloten enquêtevragen onzichtbaar blijft.

Bij alle hier gebruikte onderzoeken is de vraag of denken en praten over de EU mensen meer betrokken bij en positiever over de EU maakt.⁵ Vergelijking van de Eurobarometer en minder Europa-gecentreerd onderzoek maakt dat wel aannemelijk. En ook een vergelijking binnen de Eurobarometer: in hoofdstuk 2 (noot 5) zagen we dat de tevredenheid over de democratie in de EU groter was in een enquête waarin het voorafgaand aan de betreffende vraag uitgebreid over het Europees Parlement ging. Bij de Synthetron-dialoog zien we ook een aanwijzing voor het iets positiever worden over de EU door het onderzoek. We legden voorafgaande aan de dialoog en daarna twee basisstellingen voor (het EU-lidmaatschap is een goed zaak en Den Haag heeft te veel macht overgedragen; zie tabel 2.5). We zien in de opvattingen over de stelling dat het Nederlandse lidmaatschap een goede zaak is veel stabiliteit: 74% blijft bij zijn of haar mening. Als mensen van mening veranderen, dan worden ze vaker iets positiever dan iets negatiever (10% wordt een stapje negatiever, 17% een stapje positiever). Bij de stelling dat ‘Den Haag te veel macht heeft overgedragen aan de EU’ blijft de grootste groep (52%) aan het einde van de dialoog ook dezelfde mening toegedaan als in het begin, maar daar is de groep die iets positiever wordt al een stuk groter (32% wordt een stapje positiever over de EU, 16% een stapje negatiever). In de focusgroepen zien we

⁵ Dit wordt wel het Hawthorne-effect genoemd naar de gelijknamige fabriek waar in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw onderzoek werd gedaan naar arbeidsomstandigheden. Daarbij bleek dat niet zozeer de feitelijke verbetering van de omstandigheden een gunstig effect had op de tevredenheid en productiviteit van de werknemers, als wel het feit dat er onderzoek werd gedaan. Van een Hawthorne-effect is hier sprake als mensen meer (positief) betrokken raken bij een onderwerp door deelname aan onderzoek. Zo is aannemelijk dat deelname aan een kiezersonderzoek het voornemen om te gaan stemmen stimuleert; de vraag is wel of dat effect beklijft.

dat mensen op afzonderlijke thema's meedenken over wat de EU zou moeten wel een eind meegaan, maar aan het einde wel weer terugkomen op hun scepsis en zich door de discussie gesterkt voelen in hun vermoeden dat het niet gaat werken.

Hoe verder in het achterhalen van wat burgers van de EU willen? Drie punten.

Zoals altijd – niet alleen in onderzoek maar ook in de politiek en daarbuiten – is het ten eerste goed te bedenken het niet alleen van belang is waarnaar je vraagt, maar ook hoe je het vraagt. De verwoording van doelstellingen en de perspectieven waarin die geplaatst worden (*framing*) doen ertoe. Dat is sterker het geval naarmate die doelstellingen minder zijn ingebed in ervaringen en debatten. Dat is bij uitstek het geval voor de EU. Het is dan van belang niet te gemakkelijk steun te werven met positieve woorden (zoals 'meer samenwerking') en de effecten te bezien van verschillende woorden (vluchtelingen, migranten) en perspectieven (hulpbehoefte, bewaking grenzen). Dit kan in bevolkingsenquêtes met survey-experimenten (Wennekers 2008; Mutz 2011) en door in kwalitatief onderzoek door te praten over wat men wil.

Ten tweede zou het goed zijn als mensen minder worden uitgenodigd om kosteloze verlanglijstjes in te vullen en meer gestimuleerd worden om voor- en nadelen van nationale en Europese beleidsalternatieven af te wegen en consequenties te doordenken. Wat bedoelen mensen met meer Europese oplossingen: meer afstemming, meer verplichtingen voor de lidstaten, meer direct door EU-instellingen uitgevoerd beleid? De interesse en kennis om zich hierin te verdiepen zijn voor de overgrote meerderheid van burgers zeer beperkt. Het heeft weinig zin om het grote publiek specifiekere vragen over EU-kwesties voor te leggen. De Eurobarometer is nu vaak al te specifiek. Er kunnen beter algemener geformuleerde keuzedilemma's worden voorgelegd om kosten en baten van handelingsalternatieven te laten afwegen.

Ten derde, hieraan gelieerd, moet meer worden geprobeerd uit elkaar te trekken wat mensen op zichzelf belangrijk vinden en wat ze bij uitstek van de EU willen. Er kan uit onderzoek nu makkelijk een zware EU-agenda bij het publiek wordt opgehaald. Dat dreigt te gebeuren als in de Eurobarometer wordt gevraagd wat de belangrijkste doelstellingen en grootste uitdagingen voor de EU zijn (vragen of iets meer Europees of meer nationaal moet gebeuren, geef meer informatie over EU-wensen) en zagen we in onze focusgroepen ook gebeuren als mensen oplossingen voor grote problemen gaan bedenken. Ze kunnen dan afstand nemen van hun gevoelsmatige voorkeur voor de natie staat, maar dat gevoel is daarmee niet weg.

Literatuur

- Anderson, C.J. en J.D. Hecht (2018). The preference for Europe: Public opinion about European integration since 1952. In: *European Union Politics*, doi.org/10.1177/1465116518792306.
- Baute, S., B. Meuleman, K. Abts en M. Swyngedouw (2018). Measuring attitudes towards social Europe: A multidimensional approach. In: *Social Indicator Research* 137, p. 353-378.
- Bethlehem, J. en J. van Holsteyn (2017). Ecobar? Onderzoekstechnische haken en ogen van de Eurobarometer. In: A.E. Bronner et al. (red.), *Ontwikkelingen in het marktonderzoek. MOA-jaarboek* 42 (p. 111-128). Haarlem: Spaarenhout.
- Blok, L. de en W. van der Brug (2016). Beleidsevaluaties en politiek vertrouwen: wie houden burgers verantwoordelijk? In: T. van der Meer en H. van der Kolk (red.), *Democratie dichterbij. Lokaal Kiezersonderzoek 2016* (p. 70-76). Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Cerniglia, F. en L. Pagani (2009). The European Union and the member states: An empirical analysis of Europeans' preferences for competence allocation. *CESinfo Economic Studies*, jg. 55, nr. 1, p. 197-232.
- Creusen, H., P. Dekker, I. de Goede, H. Kox, P. Schyns en H. Stolwijk (2010). *Europa's welvaart. De Lissabonagenda in een breder welvaartsperspectief en de publieke opinie over de Europese Unie. Europese verkenning* 8. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Planbureau.
- Curtice, J. (2016). A question of culture or economics? Public attitudes to the European Union in Britain. *The Political Quarterly*, jg. 87, nr. 2, p. 209-218.
- Debomy, D. (2016). *The EU, despite everything? European public opinion in the face of crisis (2005-2015)*. Parijs: Jacques Delors Institute.
- Dekker, P. (2013). De publieke opinie. In: A. Schout en J. Rood (red.), *Nederland als Europese lidstaat: eindelijk normaal?* (p. 31-48). Den Haag: Boom Lemma.
- Dekker, P., L. de Blok en J. de Hart (2016). *Burgerperspectieven 2016*|3. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P., A. van der Horst, S. Kok, L. van Noije en C. Wennekers (2008). *Europa's burenen. Europees nabuurschapsbeleid en de publieke opinie over de Europese Unie. Europese Verkenning* 6. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Planbureau.
- Dekker, P., A. van der Horst, H. Kox, A. Lejour, B. Straathof, P. Tammes en C. Wennekers (2007). *Marktplaats Europa, vijftig jaar publieke opinie en marktintegratie in de Europese Unie. Europese verkenning* 5. Den Haag:

Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Planbureau.

- Dekker, P. en J. den Ridder (2013). *Burgerperspectieven 2013*|3. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2014). Polariseert Nederland? In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden Werelden. Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 103-127). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2018). *Lastige kwesties. Acht focusgroepen over vertegenwoordiging en stemmen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. en E. Steenvoorden (2008). *COB-kwartaalbericht 2008*|1. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P., W. Tiemeijer en M. Bovens (2016). Het zijn de academici: opleiding als sociale en politiek-culturele scheidslijn. In: A.E. Bronner et al. (red.), *Ontwikkelingen in het marktonderzoek 2016* (p. 153-168). Haarlem: SpaarenHout.
- Dijkema, L., M. van der Vlist en J. Kalthof (2018). *Hoe kijkt het algemeen publiek aan tegen de EU?*. Rotterdam: Synthetron.
- Di Mauro, D. en V. Memoli (2016). *Attitudes towards Europe beyond euroscepticism*. Cham (CH): Palgrave Macmillan.
- Dimitrova, A. en E. Kortenska (2017). What do citizens want? And why does it matter? Discourses among citizens as opportunities and constraints for EU enlargement. *Journal of European Public Policy*, jg. 24, nr. 2, p. 259-277.
- EC (2014). *A new start: European Commission work plan to deliver jobs, growth and investment*. Strasbourg: European Commission (16 december 2014).
- EC (2018a). *Europeans and the EU budget* (Standard Eurobarometer 89). Brussel: Europese Commissie (DG Communicatie).
- EC (2018b). *The views of Europeans on the European Union's priorities* (Standard Eurobarometer 89). Brussel: Europese Commissie (DG Communicatie).
- EP (2015). *2014 Parlemeter, analytic overview. European Parliament Eurobarometer (EB/EP 82.4)*. Brussel: Europese Commissie (DG Communicatie).
- EP (2018). *Democracy on the move. European elections – one year to go. Eurobarometer Survey 89.2 of the European Parliament*. Brussel: Europese Commissie (DG Communicatie).
- Faieta, B., B. Huberman en P. Verhaeghe (2006). Scalable online discussions as listening technology. Paper presented at the 39th Hawaii International Conference on System Sciences

- (www.computer.org/csdl/proceedings/hicss/2006/2507/01/250710015c.pdf).
- Flinders, M. (2012). *Defending politics. Why democracy matters in de twenty first century*. Oxford: Oxford University Press.
- Hakhverdian, A., E. van Elsas, W. van der Brug en T. Kuhn (2013). Euroscepticism and education. *European Union Politics*, jg. 14, nr. 4, p. 522-541.
- Hakhverdian, A. en W. Schakel (2017). *Nepparlement?*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Haverland, M., M. de Ruiter en S. Van de Walle (2018). Agendasetting by the European Commission. Seeking public opinion?. *Journal of European Public Policy*, jg. 25, nr. 3, p. 327-345 (doi.org/10.1080/13501763.2016.1249014).
- Hobolt, S.B. (2014). Ever closer or ever wider? Public attitudes towards further enlargement and integration in the European Union. *Journal of European Public Policy*, jg. 2, nr. 5, p. 664-680 (doi.org/10.1080/13501763.2014.897746).
- Hobolt, S.B. en C.E. de Vries (2016). Public support for European integration. *Annual Review of Political Science*, jg. 19, p. 413-432 (doi.org/10.1146/annurev-polisci-042214-044157).
- Hobolt, S.B. en C. Wratil (2015). Public opinion and the crisis: the dynamics of support for the euro. *Journal of European Public Policy*, jg. 22, nr. 2, p. 238-256 (doi.org/10.1080/13501763.2014.994022).
- Hoffmann, L. en E. Manoghan (2011). Public debate on the future of the European Union: A viable legitimising strategy?. *Politics*, jg. 31, nr. 3, p. 140-147.
- Holsteyn, J. van en J. den Ridder (2015). Europinie: Nederlandse burgers en houdingen ten aanzien van Europa. In: H. Vollaard, J. van der Harst en G. Voerman (red.), *Van Aanvallen! naar verdedigen?* (p. 355-383). Den Haag: Boom bestuurskunde.
- Höpner, M. en B. Jurczyk (2015). *How the Eurobarometer blurs the line between research and propaganda*. Keulen: Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung (MPIfG discussion paper 15/6).
- Ingelgom, V. van (2014). *Integrating indifference. A comparative, qualitative and quantitative approach to the legitimacy of European integration*. Colchester: ECPR Press.
- Kantar (2018). Rechte tellingen van onderzoek door Kantar TNS Amsterdam in opdracht van de Universiteit van Amsterdam <https://claesdevreese.files.wordpress.com/2018/05/eu-attitudes-nederland-22-05-18.pdf>.
- Klein, M. (2012). Europäische Meinungsmacher – Wie man Umfrageforschung für seine Zwecke missbraucht (www.sciencefiles.org/2012/03/06/europaische).

- meinungsmacher-wie-man-umfrageforschung-fur-seine-zwecke-missbraucht).
- Krastev, I. (2017). *After Europe*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Meer, T. van der (2016). Legitimiteit en politieke steun. In: T. van der Meer en H. van der Kolk (red.), *Democratie dichterbij. Lokaal Kiezersonderzoek 2016* (p. 12-22). Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Mensink, W. en E. Miltenburg (2018). Eerder ambivalentie dan polarisatie over het vluchtelingenvraagstuk. In: J. Dagevos, A. Odé, P. Beckers en K. de Vries (red.). *Nieuwe wegen voor vluchtelingen in Nederland. Over opvang, integratie en beleid*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Meuleman, B. et al. (2018). *The Past, Present and Future of European Welfare Attitudes* (Topline Results from Round 8 of the European Social Survey). Londen: City, University of London.
- Mutz, D.C. (2011). *Population-based survey experiments*. Princeton: Princeton University Press.
- Nissen, S. (2014). The Eurobarometer and the process of European integration: Methodological foundations and weaknesses of the largest European survey. *Quality & Quantity*, jg. 48, nr. 2, p. 713-727.
- Nissen, S. (2018). Eurobarometer. In: M. Bach en B. Bach (red.), *Europasociologie. Handbuch für Wissenschaft und Studium* (p. 459-469). Baden-Baden: Nomos.
- Perrin, A.J. en K. McFarland (2011). Social theory and public opinion. *Annual Review of Sociology*, jg. 37, p. 87-107.
- Raines, T., M. Goodwin en D. Cutts (2017). *The future of Europe. Comparing public and elite attitudes*. Londen: Chatham House.
- Ridder, J. den en P. Dekker (2010). *Burgerperspectieven 2010*|2. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ridder, J. den, P. Dekker en E. Boonstoppel (2018). *Burgerperspectieven 2018*|3. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ridder, J. den, P. Dekker en P. van Houwelingen (2015). *Burgerperspectieven 2015*|2. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ridder, J. den, W. Mensink, P. Dekker en E. Schrijver (2016). *Burgerperspectieven 2016*|2. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Schmitt, M. (2003). The Eurobarometers. Their evolution, obvious merits, and ways to add value to them. *European Union Politics*, jg. 4, nr. 2, p. 243-251.
- Schout, A. (2018). Deepening EU integration and the Netherlands' EU narrative. In: J. Eriksson (red.), *The future of the economic and monetary union: Reform perspectives in France, Germany, Italy and the Netherlands*. Stockholm: Sieps.

- Seabrooke, L. en E. Tsingou (2018). Europe's fast- and slow-burning crises. *Journal of European Public Policy*, doi.org/10.1080/13501763.2018.1446456.
- Steenvoorden, E., P. Dekker en P. van Houwelingen (2011). *COB-kwartaalbericht 2011|1*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Stienstra, J. en A. Jansen (2009). *Meningen over Europa. Rapport van een narratief project*. Amsterdam: Ferro (http://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/-Publicaties_2009/Strategisch_Europa).
- Stoeckel, F. (2013). Ambivalent or indifferent? Reconsidering the structure of EU public opinion. *European Union Politics*, jg. 14, nr. 1, p. 23-32 (doi.org/10.1177/1465116512460736).
- Tillie, J., J. van Holsteyn, H. van der Kolk en K. Aarts (2016). *Rumoer: Nederlandse kiezers en politiek 1998-2012*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Tjepkema, S. en J. Kabalt (2018). 'Focus op de thema's die er echt toe doen'. *Verwachtingen en wensen van Nederlanders ten aanzien van de Europese Unie*. Utrecht: Kessels & Smit.
- Torcal, M., S. Martini en L. Orriols (2018). Deciding about the unknown: The effect of party and ideological cues on forming opinions about the European Union. *European Union Politics*, doi.org/10.1177/1465116518769754.
- Vasipoulou, S. en M. Wagner (2017). Fear, Anger and enthusiasm about the European Union: Effects of motional reactions on public preferences towards European integration. *European Union Politics*, jg. 18, nr. 3, p. 382-405.
- Verbalyte, M. en C. von Scheve (2018). Feeling Europe: political emotion, knowledge, and support for the European Union. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, jg. 31, nr. 2, p. 162-188 (doi.org/10.1080/13511610.2017.1398074).
- Vries, C.E. de (2018). *Euro-scepticism and the future of European integration*. Oxford: Oxford University Press.
- Vries, C.E. de en I. Hoffmann (2015). *What do people want? Opinions, moods and preferences of European citizens*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- Vries, C.E. de en I. Hoffmann (2016). *A European Finance Minister with Budget Autonomy? Need for reforms of the Eurozone and their potential, given public opinion in Europe*. Geraadpleegd op 1 november 2018 via <https://eupinions.eu/de/text/a-european-finance-minister-with-budget-autonomy>.
- Vries, C.E. de en M. Steenbergen (2013). Variable opinions: The predictability of support for unification in European mass publics. *Journal of Political Marketing*, jg. 12, nr. 1, p. 121-141 (doi.org/10.1080/15377857.2013.752654).

- Wennekers, C. (2008). *Veranderlijkheid van opvattingen over de EU. Onderzoeksverslag van een survey-experiment*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Winninghoff, M. en A. Jansen (2018). *Samen sterk, maar niet ten koste van Nederland! Focusgroepenonderzoek naar verwachtingen en wensen van burgers t.a.v. de toekomst van de EU*. Amsterdam: Ferro explore.